METSZETEK

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

CROSS-SECTIONS

SOCIAL SCIENCES JOURNAL

VOL. 15 (2026) NO. 1

ISSN 2063-6415
DOI 10.18392/METSZ/

METSZETEK
Társadalomtudományi Folyóirat
Vol. 15 (2026) No. 1

Főszerkesztő:
Dr. Czibere Ibolya

Szerkesztők:
Dr. Balogh László Levente, Dr. Csoba Judit, Dr. Fényes Hajnalka, Dr. Huszti Éva,
Dr. Mohácsi Márta, Dr. Nagy Levente, Dr. Rácz Andrea, Sipos Flórián

Szerkesztőbizottság:
KATZ, Katalin – The Hebrew University of Jerusalem
KOLOZSVÁRI, Orsolya – College of Coastal Georgia
NISTOR, Laura – Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Kolozsvár
PICCIONE, Vincenzo – Roma Tre University, Italy
URIZ, Maria Jesús – Public University of Navarre, Pamplona
VIRTO, Lucia Martínez – Public University of Navarre, Pamplona
WOODS, Ronald – University of Technology Sydney, Australia

Tanácsadó testület:
BOBKOV, Vyacheslav – Russian Science Academy, Moscow, Russia
FOX, Chris – Manchester Metropolitan University, United Kingdom
GEELHOED, Sandra – University of Applied Sciences Utrecht, Netherlands
HERRMANN, Peter – University of Eastern Finland, Kuopio, Finland; Corvinus University, Budapest, Hungary
HORAKOVA HIRSCHLER, Nicole – University of Ostrava, Czech Republic
JANKY, Béla – Budapest University of Technology, Hungary
KERÜLŐ, Judit – University of Nyíregyháza, Hungary
RAZUMOVA, Tatiana – Moscow State Lomonosov University, Russia
SIK, Endre – Eötvös Loránd University, Budapest, Hungary; TÁRKI Social Research Institute, Budapest, Hungary
SZABÓ, Márton – University of Miskolc, Hungary
SZÁNTÓ, Zoltán – Corvinus University of Budapest, Hungary
TIMÁR, Judit – Hungarian Academy of Sciences Centre for Economic and Regional Studies Research Center; Eötvös Loránd University, Hungary
WIKTORSKA-ŚWIĘCKA, Aldona – University of Wrocław, Poland

Szerkesztőségi munkatársak:
Dr. Béres-Áfra Zsuzsa
Krabák Attila Adrián
Papp Kitti Mária

Tördelőszerkesztő:
M. Szabó Monika

ISSN 2063-6415

Kiadja: Debreceni Egyetemi Kiadó
Felelős kiadó: Karácsony Gyöngyi főigazgató
Webcím: ojs.lib.unideb.hu/metszetek
E-mail: metszetek@arts.unideb.hu

Tartalomjegyzék

KÖZELKÉP – TANULMÁNYOK

BÁNKI ANDRÁS: Kohézió és szakpolitika az Európai Parlamentben 5

CSIZMADIA ERVIN: Politikai dominancia – Hogyan és miért jönnek létre az „uralkodó pártok" Magyarországon? 25

BENEDEK DUDIK: Values of Hungarian Society at the Turn of the 2010s and 2020s 46

FILEP ROLAND: KKV-vezetők fejlődési törekvései a változásmenedzsmentben 72

LAKATOS PÉTER LEVENTE – HAJDÚ NOÉMI – MAKÓ CSABA – SASVÁRI PÉTER: Kutatási kiválóság és intézményi koncentráció: a Nemzeti Kutatási Kiválósági Program mint az ERC felé vezető pálya? 90

NAGY ZSOLT: A politikai kultúra felülírása: a vezetők kultúraformálása 106

PAPP KITTI MÁRIA – MOHÁCSI MÁRTA: Láthatatlan ifjúság – NEET-fiatalok a társadalmi struktúrák árnyékában 125

DEVICHA PRADINDA – MUTIARA ANGELIA MAHARANI KENAMON – ADITYA NUGROHO PRATOMO – DHITA WIDYA PUTRI: Designing Digital Social Campaigns through Short Film: A Case of Disability Representation in Indonesia 143

VARGA ZSOMBOR: Egy dél-alföldi község gyártósori munkásainak társadalmi helyzete 159

RECENZIÓ

VIDA LÁSZLÓ – PAPP KITTI MÁRIA – KRABÁK ATTILA ADRIÁN – BAJNÓCZKI LAURA: Társadalmi csoportok és az integráció aszimmetriái Magyarországon – Integráció, egyenlőtlenség, polgárosodás. A magyar társadalom a 2020-as évek elején (2. kötet) 178

Contents

CLOSE-UP – STUDIES

ANDRÁS BÁNKI: Cohesion and Policy in the European Parliament 5

ERVIN CSIZMADIA: Political dominance – How and Why Do Dominant Parties Come About in Hungary? 25

BENEDEK DUDIK: Values of Hungarian Society at the Turn of the 2010s and 2020s 46

ROLAND FILEP: SME Leaders' Developmental Efforts in Change Management 72

PÉTER LEVENTE LAKATOS – NOÉMI HAJDÚ – CSABA MAKÓ – PÉTER SASVÁRI: Research Excellence and Institutional Concentration: Is the National Research Excellence Program a Pathway Towards the ERC? 90

ZSOLT NAGY: Overwriting Political Culture: Leadership and Cultural Formation 106

KITTI MÁRIA PAPP – MÁRTA MOHÁCSI: Invisible Youth: NEET Young People and the Shadow of Social Structures 125

DEVICHA PRADINDA – MUTIARA ANGELIA MAHARANI KENAMON – ADITYA NUGROHO PRATOMO – DHITA WIDYA PUTRI: Designing Digital Social Campaigns Through Short Film: A Case of Disability Representation in Indonesia 143

ZSOMBOR VARGA: The Social Position of Assembly-Line Workers in a Rural Industrial Town in Hungary 159

REVIEW

LÁSZLÓ VIDA – KITTI MÁRIA PAPP – ATTILA ADRIÁN KRABÁK – LAURA BAJNÓCZKI: Social Groups and the Asymmetries of Integration in Hungary 178

Közelkép – tanulmányok

Kohézió és szakpolitika az Európai Parlamentben

Bánki András
Budapesti Corvinus Egyetem,
Nemzetközi Kapcsolatok és Politikatudomány Doktori Iskola
bnki.andrs@gmail.com

Absztrakt
Az Európai Parlament (EP) mint nemzetközi intézmény korántsem tipikus esete a pártrendszerekről szóló szakirodalomnak, így jellegzetességeinek feltárása további szempontok megvilágításával is gazdagíthatja a pártrendszerekkel foglalkozó tudományterületet. Az EP vizsgálatát és működésének feltárását a szervezet belső dinamikájának legfontosabb szereplőin, a politikai csoportokon keresztül végezzük el a tanulmányban. A politikai csoporton belüli kohézió megmutatja, hogy a csoport mennyire egységes, mennyire tart össze és szavaz együtt. A politikai csoportok vizsgálatával egyértelműen Simon Hix, Abdul Noury és Gérard Roland megközelítését kívánjuk folytatni. Jelen tanulmány keretei között a politikai csoportok kohézióját vizsgáljuk a 2004–2021 közötti időszakban, szakpolitikai területek szerint. A tanulmány egyik következtetése, hogy 2019-et követően megváltoztak a politikai csoportok szakpolitikai kohéziós mutatói.

Kulcsszavak: Európai Parlament, kohézió, csoportkohézió, szakpolitika, politikai csoport, pártok és pártrendszerek

Abstract
Cohesion and policy in the European Parliament
The European Parliament, as an international institution, is a far from typical case in the literature on party systems, so exploring its characteristics can enrich the field by shedding light on other aspects. In this paper, the EP is examined and its functioning is explored through the main actors in the internal dynamics of the organisation: the political groups. Cohesion within a political group shows the extent to which the group is united and votes together. By examining political groups, we intend to continue the approach of Simon Hix, Abdul Noury and Gérard Roland. This study examines the cohesion of political groups by policy area for the period 2004–2021. One of the conclusions is that the policy-specific cohesion of political groups changed after 2019.

Keywords: European Parliament, cohesion, group cohesion, policy, political group, parties and party systems

Javasolt hivatkozás: Bánki András (2026): Kohézió és szakpolitika az Európai Parlamentben. *Metszetek Társadalomtudományi Folyóirat,* 15(1): 5–24. https://doi.org/10.18392/metsz/2026/1/1

Bevezetés

Az európai integráció már kezdetekor azzal az igénnyel lépett fel, hogy átalakítsa a kontinens lakóinak életét a hosszú távú európai béke megteremtésével. Az integráció előrehaladásával, az Európai Közösségek, majd az Európai Unió (EU) létrejöttével egyre inkább nyilvánvalóvá vált, hogy az uniós polgárok mindennapjainak is megkerülhetetlen részévé válik a szupranacionális szervezet. Az EU döntéshozatali mechanizmusának egyik legfontosabb szereplője az európai polgárokat közvetlen választás útján képviselő Európai Parlament (EP). Az EP-ben hozott döntések fontos szerepet játszanak az uniós polgárok életének alakításában, így az ezeket a döntéseket alakító tényezők megismerése és megértése fontos a mindennapokban, a közélet és a tudomány szempontjából is.

Az Európai Unió folyamatos bővítése, az újabb és újabb tagállamok csatlakozása természetesen az EP-t is folyamatosan átalakította és alakítja napjainkban is. Az EP pártrendszere változó impulzusokat kapott, ahogy jelentős különbségeket mutató politikai rendszerekkel és kihívásokkal rendelkező tagállamok csatlakoztak az EU-hoz. Ezért különösen figyelemre méltó, hogy az EP politikai csoportjai nagyszámú kontinuitást mutatnak a kezdetektől fogva ciklusról ciklusra. A tanulmányban ezeken a politikai csoportokon keresztül mutatjuk be, hogy a különböző szakpolitikai témákban való döntéshozatal milyen hatással van a képviselőcsoportok belső kohéziójára.

2004-ben történt meg az EU eddigi legnagyobb bővítése, amikor tíz új tagállam csatlakozott a korábbi tizenöt tag mellé, és ezzel az EP politikai csoportjai is jelentősen átrendeződtek. Ez az egyik oka annak, hogy a tanulmány fókuszának kezdőpontja 2004. Simon Hix és szerzőtársai úttörő munkájukban (Hix et al. 2005) 2001-ig bezárólag feldolgozták az EP politikai csoportjainak tevékenységét, majd ezt kibővítve könyvükben egészen az EP ötödik ciklusának végéig, tehát 2004-ig értelmezték a rendelkezésre álló adatokat (Hix et al. 2007). Így ez a második szempont is alátámasztja, hogy jelen tanulmány miért 2004-et jelölte ki kiindulópontjául.

Az EP mint nemzetközi intézmény egy korántsem tipikus esete a pártrendszerekről szóló szakirodalomnak, így jellegzetességeinek feltárása több szempont megvilágításával is gazdagíthatja a pártrendszerekről szóló tudományterületet. Az EP vizsgálatát és működésének feltárását a szervezet belső dinamikájának legfontosabb szereplőin, a politikai csoportokon keresztül végezzük el a tanulmányban. A politikai csoportok az EP döntéshozatali folyamatainak legfontosabb résztvevői. A politikai csoportok belső kohéziójának alakulásán keresztül rajzoljuk fel az EP pártrendszerének szakpolitikai fókuszú működését a 2004–2021 közötti időszakban.

A politikai csoportok elemzése során Hix és társainak megközelítését alkalmazzuk, az általuk felállított keretrendszert és megfigyelési szempontokat kiterjesztve a 2004–2021 közötti időszak adataira. Az EP kilencedik ciklusának (2019–2024) csak az első feléből állnak rendelkezésre azok az adatok, amelyeket a vizsgálathoz fel tudunk használni. Ez jelöli ki jelen tanulmány időbeli határát (2021).

Intézményi keretek

Az EP szinte folyamatosan, ciklusról ciklusra igyekezett bővíteni saját hatáskörét az EU más intézményei és a tagállami kormányok kárára. A bővülő hatáskör mind a szakpolitikai döntésekre, mind az EP-t alkotó képviselőcsoportokra hatással volt. Az EP-képviselőit 1979 óta választják közvetlenül a tagállamok polgárai, ez volt a világon az első nemzetközi szervezet, amelynek egy testületét közvetlen választás útján alakították ki. A közvetlen választások által biztosított legitimációt felhasználva egyre nagyobb hatást tudott kifejteni az EU döntéshozatali mechanizmusaira. 1979-től kezdve az Európai Bíróság döntése értelmében rendelkezésére állt a döntéshozatali folyamatok elnyújtásának lehetősége, azok lelassítása (Hix–Høyland 2013). A döntéshozatali folyamatokban a lisszaboni szerződés (2009) óta társjogalkotó intézményként vesz részt az Európai Unió Tanácsa (a továbbiakban: Tanács) mellett (Nugent 2017: 201; Bíró-Nagy 2018: 30). Az EP szakpolitikákra való hatása jelentősen kibővül 2009-et követően. Az EP hatodik ciklusának (2004–2009) és az azt követő időszaknak a szakpolitikai kohéziós adataiban esetleg megmutatkozó eltérések magyarázata ezért a lisszaboni szerződés szabta megújuló keretekben is kereshető.

Az 1979–2019 között eltelt negyven évben az EP alapvetően két nagy (többször nevet váltott) politikai csoport: a kereszténydemokraták és a szociáldemokraták politikai befolyása alatt állt. Ez a két politikai csoport összefogva és együtt szavazva a negyven év alatt mindig többséget tudott teremteni a döntések számára, amelyet közösen támogatni akartak. A két nagy politikai csoport együttműködése és egymásra utaltsága az EP-ben folyó politikai folyamatok egyik legfontosabb jellegzetessége.

Azonban a 2019-es európai parlamenti választásokat követően megalakult EP-ben a két domináns politikai csoport összefogva sem tudott többséget alkotni. Így a 2019. évi európai parlamenti választások egy negyvenéves időszak végpontját is kijelölték. Az általunk vizsgált időszakban így lehetőség nyílik a 2019 előtti és az azt követő időszak különböző politikai struktúráinak összehasonlítására.

Az Európai Parlament pártrendszere azért is különleges és egyedülálló, mert nem osztható fel kormányzó pártok és ellenzéki pártok viszonyára. Az EP nem rendelkezik egy olyan választott kormánnyal, mint a tagállamok törvényhozásai, amelynek javaslatait folyamatosan támogatnia kelljen, így biztosítva egy kormányzat stabilitását.

Az EP pártrendszere nagyfokú töredezettséget mutat, ezért a fentebb felsorolt tényezők együttes eredménye az, hogy minden egyes szavazást megelőzően nagy a koalícióépítés jelentősége a politikai csoportok között, hogy egy-egy adott jogszabálytervezetet, politikai állásfoglalást megszavazzanak vagy elutasítsanak. Az EP pártrendszerét azonos ideológiai alapokon szerveződő politikai csoportok alkotják. Ez a mindennapi gyakorlatban azt jelenti, hogy az egyes politikai csoportoknak a számukra fontos szavazások előtt meg kell állapodniuk a lehető legtöbb szavazattal rendelkező másik képviselőcsoporttal vagy csoportokkal, hogy a prioritásaik szerint szavazzanak, így biztosítva az előterjesztés elfogadását. Az EP-ben folyamatos az együttműködési és koalíciókötési kényszer. Azonban ezen koalíciók csak egy-egy

szavazásra szólnak, nem kell hosszabb távon együtt szavazniuk (ellenben a nemzeti törvényhozások működési logikájával, ahol a kormányzat stabilitása általában megköveteli ezt).

1999 óta az EP politikai csoportjainak multinacionálisnak kell lenniük, a jelenlegi szabályozás szerint pedig legalább huszonöt EP-képviselő kell, hogy alkosson egy politikai csoportot, akiket legalább hét különböző tagállamból delegálnak. Ez utóbbi feltétel az, ami több újabb alapítású politikai csoport számára problémát jelent, és ami miatt a nehezen összeálló politikai csoportok hosszú távú működése igen törékeny és bizonytalan (Bíró-Nagy 2018: 40, Arató-Koller 2019: 110–113).

A politikai csoporton belüli kohézió megmutatja, hogy a csoport mennyire egységes, tart össze, szavaz együtt. Jelen tanulmány keretei között a politikai csoportok jellemzői közül a kohéziós indexek adatai alapján írjuk le a politikai csoportok EU-s szakpolitikákhoz fűződő viszonyát három különböző EP-ciklusban.

Az egységesebb politikai csoportok jellemzően azok, amelyek érdemben befolyásolni tudják a döntéshozó mechanizmusokat. Hix, Noury és Roland 2005-ös kutatásaiból tudjuk, hogy a kohézió folyamatosan növekedett 1979 óta a politikai csoportokon belül. Ebben a kutatásban az 1979 és 2001 között leadott név szerinti szavazások statisztikáit használták fel a szerzők (Hix et al. 2005). A szerzők további munkájából tudjuk, hogy a politikai csoportok egyre inkább egységesebbek lettek szavazási adataikat és koalícióépítési stratégiáikat tekintve. Hix és társainak adatai nem újdonságot jelentettek a szakirodalomban, hanem alátámasztották Raunio megkülönböztetését, a gyenge és az erős politikai csoportok között. A gyenge politikai csoportok csak időleges szövetségek, míg az erős, intézményesült csoportok ciklusokon átívelően stabil szerkezetűek, ezek belső szervezeti szintjük alapján fejlettebbnek tekinthetőek (Raunio 2000: 233–242). Tulajdonképpen Hix és társai által közölt kohéziós adatok igazolták a Raunio által leíró jelleggel tett megállapításokat.

Szintén fontos adat, hogy míg a politikai csoportok kohéziója folyamatosan nőtt az adott időszakokban, az egy-egy tagállam által delegált nemzeti képviselők kohéziója folyamatosan csökkent. Tehát az EP-képviselők szavazási stratégiáját egyre inkább a politikai csoport közös ideológiája határozza meg és nem az őket delegáló tagállam vélt vagy valós érdeke (Hix et al. 2007). Az EP-képviselők esetében pedig a nagyobb kohéziós mutató azt eredményezi, hogy az adott EP-képviselő kisebb valószínűséggel hagyja el a politikai csoportját (Hix és Noury 2018). Természetesen a 2018-ban publikált adatok óta újabb adatok keletkeztek, amelyek részben ellentmondanak ennek a korábbi megállapításnak: elég, ha a magyar Fidesz Magyar Polgári Szövetség Európai Néppártból történő távozására gondolunk, amely anomáliának tekinthető a korábbi kutatási eredmények tekintetében.

Egy másik magyarázata lehet a politikai csoportokon belüli kohézió növekedésének Scully „bennszülötté válás" koncepciója, ami abból indul ki, hogy az intézményi szocializáció nagy hatással van a szavazási magatartásra az EP-képviselők körében. Feltételezi, hogy az újonnan csatlakozott tagállamok képviselői ennek következtében átveszik a saját politikai csoportjaik közös értékeit (Scully 2005). Azonban a kutatási eredmények azt mutatják, hogy az EP-képviselők politikai csoportba való belépés előtti attitűdjei, a nemzeti politikai pártjaik érdekei vagy a saját meggyőződésük sikeresebb magyarázó tényezők, mint a „bennszülötté válás" koncepciója.

Így az intézményi szocializációt legfeljebb egy, az előbb említettekhez képest másodlagos magyarázó erővel rendelkező koncepciónak fogadhatjuk el.

Módszertan

Az EP-képviselők kutatására 1998-ban hozták létre az Európai Parlamenti Kutatócsoportot (European Parliamentary Research [EPRG]), amely az EP-képviselők szavazási statisztikáit kezdte el összegyűjteni, közzétenni és vizsgálni. A politikai csoportok kutatását is ezekre az adatokra támaszkodva végezhetjük el.

Az EP-ben nem minden szavazás alkalmával nyilvános, hogy egy-egy képviselő hogyan szavazott. Ez hozzájárul az EU demokratikus deficitjéhez is. A szavazások nagy része kézfeltartással, illetve – ha annak kimenetele nem egyértelmű – elektronikus úton történik. Ezekben az esetekben azonban nem teszik közzé a képviselők név szerinti szavazatait. Időről időre sor kerül név szerinti szavazásokra (roll-call votes) is, amelyeket 1979 óta rögzítenek, és amelyek kutathatók. Ezt a fajta szavazási módszert az egyes politikai csoportok vagy az EP-képviselők legalább 5 százaléka kezdeményezheti egy nappal a szavazás lebonyolítása előtt. A teljesség kedvéért szükséges megemlíteni, hogy az EP-képviselők 20 százalékának kezdeményezésére titkos szavazás is tartható; ebben az esetben természetesen szintén nem teszik közzé a szavazatokat EP-képviselőnként.

Az EPRG kutatásainak fókuszpontjában ezek a név szerint leadott szavazatok statisztikái állnak. 2009-ben az EPRG egy honlapot indított http://www.votewatch.eu címen, ahol közzétették az EP-képviselők és az Európai Unió Tanácsának szavazási statisztikáit és egyéb adatokat előfizetés fejében, valamint néhány ezekhez kapcsolódó kutatást. A http://www.votewatch.eu 2021 végén, az EP kilencedik ciklusának félidejében befejezte az adatok publikálását, amely továbbra nem érhető el nyilvános úton. Jelen tanulmány e honlap korábban összegyűjtött adatait használja fel.

Természetesen a név szerinti szavazások ismeretén kívül nem áll rendelkezésünkre mindenre kiterjedő információ a politikai csoportok szavazási statisztikáiról. Ezért kutatásunk horizontjának is megvannak a határai. Carrubba és társai (2006) kritizálták a név szerinti szavazásokra épített, az EPRG által kidolgozott kutatási módszert, mert véleményük szerint a politikai csoportok a név szerinti szavazás intézményét saját belső kohéziójuk növelésére használják, amely a titkos szavazások esetén feltehetően jóval kisebb mértékű (Carrubba et al. 2006). Hix és társai ugyanakkor 2007-es könyvükben megvédték a név szerinti szavazásokat elemző módszert, mert érvelésük szerint a legfontosabb jogalkotási folyamatok alkalmával használják ezt a szavazási módszert, így fontos adatforrás, amelynek használatától nem tekinthetünk el. Véleményünk szerint a név szerinti szavazások az EP-képviselők munkájának olyan megragadható elemei, amelyek leírhatóvá és összehasonlíthatóvá teszik a politikai csoportok munkáját (Hix et al. 2007). Carrubba és társai (2008) továbbfejlesztették a név szerinti szavazásokra vonatkozó elméletüket. Felhívták a figyelmet arra, hogy a tudományos közösség nem tárta fel kellő mélységben a név szerinti szavazások elrendelésének és kezdeményezésének motivációját. Eredményeik szerint el kell vetni azt az elméletet, hogy a politikai csoportok ezzel

az eszközzel saját kimagasló belső kohéziójukat kívánják demonstrálni. Carrubba és társainak érveit Ainsley és társai (2020) kutatása is alátámasztja: a különböző törvényhozási intézmények név szerinti szavazásainak vizsgálatakor különbséget tesznek azon intézmények között, ahol a név szerinti szavazás az alapvető eljárás része, illetve ahol külön kezdeményezés szükséges az alkalmazásához.

Az említett honlapon keresztül a legelső, a szélesebb közönség számára is kutatható adatok az EP hatodik ciklusára (2004–2009) vonatkoznak, míg az EP kilencedik ciklusának (2019-2024) félidejénél megszűnnek. Mindez természetes módon kijelöli azt az időszakot, hogy ezen a módon melyik ciklusokban tud elmélyülni a válaszokat kereső kutató. Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy a korábbi időszakra vonatkozó adatok bár széles körben nem elérhetőek, de az EPRG kutatói által feldolgozásra és publikálásra kerültek (Hix et al. 2005; Føllesdal–Hix 2006; Hix et al. 2007; Hix–Høyland 2013).

Az EPRG által kidolgozott módszertanban a politikai csoportok egyik fontos, megragadható tulajdonsága a kohézió, amit a politikai csoportba tartozó EP-képviselők rendelkezésre álló szavazási statisztikáinak segítségével számolhatunk ki. Ez a politikai csoportok belső működésére alkalmazható mérőszám. A http://www.votewatch.eu adataiban egy saját egyetértési indexet (*agreement index*, rövidítve: AI) használnak. Ez az index különbözik a Rice és Attinà által megalkotott hasonló indexektől, de összehasonlítható azokkal (Hix et al. 2005; Attinà 1990; Rice 1928).

A Hix és társai által használt egyetértési index képlete politikai csoportonként:

$$AI_i = \frac{\max\{Y_i, N_i, A_i\} - \frac{1}{2}\left[(Y_i + N_i + A_i) - \max\{Y_i, N_i, A_i\}\right]}{(Y_i + N_i + A_i)}$$

Az „AI_i" az „i" politikai csoport egyetértési indexét jelenti egy adott szavazás kapcsán. A „Y_i" az adott csoport „igen" szavazatainak számát, a „N_i" az adott csoport „nem" szavazatainak számát, míg az „A_i" az adott csoportban leadott „tartózkodom" szavazatok számát jelenti. Ennek következtében az egyetértési index értéke „1", ha a teljes politikai csoport egy irányba szavazott. Az egyetértési index értéke „0", ha a politikai csoportban pontosan egyharmadnyi EP-képviselő szavazott mindegyik lehetséges kimenetelre. A Rice által használt indexet (Rice 1928) azért nem lehetett alkalmazni az Európai Parlamentben, mert nem vette figyelembe a tartózkodást kifejező szavazatokat. Az Attinà által kifejezetten az EP számára megalkotott egyetértési index azért került továbbfejlesztésre, mert akár negatív értékű is lehetett. Egyszerűbb egy 0 és 1 közötti értéket felvevő egyetértési index használata, mint egy olyan mutatóé, amely akár negatív értékű is lehet.

A kohéziós indexek értékének értelmezése több szempontból is lehetséges. Számunkra a legfontosabb információ arra vonatkozik, hogy a történeti adatok alapján a legalább 90 százalékos kohéziós indexszel rendelkező politikai csoportok nagy eséllyel az EP-ben többségalkotásra képes csoportok közé tartoznak. A 80 százalék fölötti érték is arra utal, hogy a politikai csoportnak esélye van az EP-ben a döntéshozó többséghez való csatlakozásra. A 90 százalékot megközelítő érték arra utal, hogy erre gyakran nyílik lehetőség, míg a 80 százalékhoz közelítő érték azt jelzi, hogy

a politikai csoport többnyire csak epizódszerephez jut a többség kialakítására tett kísérletekben, hiszen nem viselkedik annyira egységesen, hogy a többi politikai csoport komolyan számíthasson rá. A 80 százalék alatti kohéziós index egyértelműen arra utal, hogy a politikai csoportnak kevés esélye van a döntéshozatali folyamatok alakítására, mert maga a csoport sem egységes, tagjai nem követnek következetes, közös irányvonalat.

A döntéshozatali folyamatok gyakorlati befolyásolásának lehetősége a politikai csoportok kohéziójának egységesüléséhez vezet. A döntéshozatali folyamatok befolyásolásából való kimaradás a csoportkohéziót csökkentő jellemző.

A kohéziós indexek értelmezéséhez érdemes végigtekinteni az első öt EP-ciklus releváns adatain. Jelen tanulmány keretében az EP hatodik, hetedik, nyolcadik és kilencedik ciklusai kerülnek majd vizsgálat alá, tehát az 1. táblázat adatai a tanulmány témájához tartozó előzmények. A táblázatban csak azok a politikai csoportok kaptak helyet, amelyeknek ma is van az EP-ben képviseletük, vagy egy ma is működő politikai csoport a jogelődjének tekinthetőek.

Az adatokból egyértelmű, hogy a közvetlen EP megalakulásakor teljesen más kohézióval rendelkeztek a politikai csoportok, mint később a több évtizedes intézményesülési folyamat után. ezért Hix és társainak (2007) véleménye szerint az egyes politikai csoportok kohézióját nem lehet teljesen önmagában értelmezni, hanem a teljes ciklusban az EP egészére jellemző kohéziós adatokat is figyelembe kell venni. Erre ők a relatív kohéziós mutatót alkalmazták, amelynek képlete: AI_i / AI_{EP}. Az 1. táblázatban ezeket a relatív kohéziós indexeket láthatjuk. Jelen munkánk során is ezt alkalmazzuk a továbbiakban is.

1. táblázat: Az Európai Parlament ma is létező politikai csoportjainak vagy jogelődjeik relatív kohéziós indexei 1989–2004 között

	EPP (EPP-ED)	S&D (PES)	RE (ALDE)	G-EFA	The Left (GUE/NGL)
1. ciklus	88,8%	75,4%	83,3%	xxx	81,7%
2. ciklus	85,0%	78,1%	75,9%	75,3%	80,4%
3. ciklus	76,4%	77,0%	72,6%	75,5%	75,3%
4. ciklus	83,3%	83,1%	79,1%	86,0%	75,6%
5. ciklus	89,7%	93,1%	91,9%	97,1%	83,1%

Forrás: Hix et al. 2007

Az EP első 5 ciklusában a politikai csoportok átlagos (relatív) kohéziója 80,9 százalékos volt, míg az átlagos nemzetiségi szempontból vizsgált csoportoké csak 60,3 százalékos. Ez az adat is alátámasztja, hogy az EP a politikai ideológiák és nem a nemzetiségek alapján szerveződik. Az 1. táblázatból kiderül, hogy a két nagy, domináns politikai csoport összességében sokkal nagyobb kohéziós indexekkel rendelkezett a többieknél. Az EP első ciklusában a kettőjük átlagos kohéziója 82,1 százalékos volt, míg az ötödik ciklusra ez 91,4 százalékosra emelkedett. A Zöldek kohéziós adataiból

kevés konkrét információt vonhatunk le, hiszen nem a direkt választásoktól kezdve vettek részt az EP munkájában, majd több mint egy évtizedig nem is ezen a néven szerepeltek, és utána is több cikluson keresztül tartott az a folyamat, amelynek során összeállt az a ma általunk ismert G-EFA politikai csoport, amely a Zöldeket és a regionalista politikusokat tömöríti. Azt azonban megállapíthatjuk, hogy a kis létszámukból adódóan a Zöldek politikai csoportjának kohéziós mutatói magasabbak, mint az a döntéshozatali mechanizmus befolyásolási képességükből következik. Az első öt ciklus regressziós elemzéséből is az derül ki, hogy a politikai csoportok kohéziójára jelentős hatás gyakorol, hogy mennyi nemzeti párt alkotja ezeket (Hix et al. 2005: 227).

A tanulmány során két kérdésre keressük a választ. Az első: megváltoztak-e az egyes politikai csoportok szakpolitikai kohéziós mutatói 2019-et követően? A 2019-es EP-választások a két domináns centrumpárt, a kereszténydemokraták (EPP) és a szociáldemokraták (S&D) alkotta többség elvesztését jelentették. Fontos tisztázni, hogy mely szakpolitikák esetében hatott ez a politikai csoportok kohéziójára.

A második megválaszolandó kérdés, hogy az egyes politikai csoportok kohéziója szakpolitikánként mennyire konzekvens az EP ciklusokon átívelően. Mutatnak-e kontinuitást a szakpolitikai kohéziós mutatók, vagy az aktuálpolitikai realitások ciklusról ciklusra befolyásolták azokat.

Adatelemzés

Az adatelemzés kezdetén szükséges áttekinteni a politikai csoportok kohéziós mutatóit ciklusonként, mielőtt a szakpolitikai kohéziós adatokat is bevonnánk a vizsgálatba.

2. táblázat: Az Európai Parlament politikai csoportjainak kohéziós indexei a vizsgált időszakban

	EPP (EPP-ED)	S&D (PES)	RE (ALDE)	ECR	G-EFA	The Left (GUE/NGL)	IND/DEM	UEN	EFD	EFDD	ID
6. ciklus	88,00%	91,00%	89,00%	xxx	91,00%	85,00%	47,00%	76,00%	xxx	xxx	xxx
7. ciklus	92,63%	91,54%	88,40%	86,65%	94,68%	79,37%	xxx	xxx	48,59%	xxx	xxx
8. ciklus	92,42%	91,45%	88,51%	77,20%	95,34%	82,26%	xxx	xxx	xxx	46,37%	xxx
9. ciklus első fele	90,68%	94,28%	90,23%	78,25%	97,84%	87,28%	xxx	xxx	xxx	xxx	63,94%

Forrás: https://www.votewatch.eu/ (letöltve: 2022. 05. 10.)

Először az általában nagykoalíciót alkotó EPP és S&D kohéziós adatait kell megvizsgálnunk. A pártrendszer alapállapotának tekintett első három ciklusban az S&D kohéziós mutatói nagyon stabilok voltak, szinte mindig 91–92 százalék közötti értékekkel. Az EPP kohéziós mutatói is stabilizálódtak a hetedik és nyolcadik ciklusban hozzávetőleg 92,5 százalék környékén, a hatodik ciklusban kicsit alacsonyabb (88 százalék) értékkel rendelkeztek, amely minden bizonnyal annak a következménye, hogy a 2004-ben csatlakozott tíz új tagállamból megválasztott EP-képviselők közül nagy arányban az EPP-ben találtak politikai otthonra, amely növelte a EPP és az S&D mandátumarányainak távolságát is. Az újonnan megválasztott képviselőknek alkalmazkodni kellett az politikai csoport működéséhez. Másrészt a hatodik ciklust követően távoztak az EPP-ből a brit konzervatívok és megalakították az ECR csoportját, amely pozitív hatást fejthetett ki az EPP belső kohéziójára a következő két ciklusban. Érdemes azt a körülményt is lehetséges magyarázó erővel megemlíteni, hogy az EPP nemzeti delegációinak egymáshoz viszonyított távolsága nagyobb lehetett a hatodik ciklusban, mint az S&D nemzeti delegációinak távolsága.

A kilencedik ciklusban a két politikai csoport átlagos kohéziós indexe 92,48 százalékos, ami a hatodik ciklusban 89,5 százalékos, a hetedikben 92,09 százalékos, a nyolcadikban 91,94 százalékos volt. Ez azt jelenti, hogy a kilencedik ciklusban az EPP és az S&D átlagos kohéziója növekedett az előző ciklusokétól. Még inkább szembetűnő ez az arány, ha a három korábbi ciklust egy egységként értelmezve a kilencedik ciklus 92,48 százalékos kohéziós indexét vetjük össze a korábbi ciklusok átlagosan 91,18 százalékos indexével.

A liberális politikai csoport (RE, korábban ALDE) kohéziója magas és stabil értéket mutat ciklusokon átívelő módon. Ez azt jelenti, hogy a döntéshozatali folyamatok állandó és stabil résztvevője volt és maradt a 2019-es időszak után is.

A Zöldek (G-EFA) kimagasló kohéziót mutatott ciklusokon keresztül, de egyértelmű, hogy 2019-et követően megnövekedett a döntéshozatali helyzetekben a súlyuk, ezért kimagasló mértékűvé, 97 százalékot meghaladóvá vált a kohéziójuk. Szintén megfigyelhető a baloldal (LEFT, korábban GUE-NGL) kohéziójának növekedése, ami hasonló módon a befolyás növekedés jele. A centrumot alkotó politikai csoportok egyre inkább ki vannak 2019-et követően szolgáltatva a kisebb létszámú politikai csoportoknak.

A politikai csoportok kohéziós indexeinek általános áttekintését követően érdemes a politikai csoportok kohéziós adatainak mélyére tekinteni, hogy az eddig megszerzett információkat még több magyarázattal alá tudjuk támasztani. Ennek érdekében az alábbiakban először a négy vizsgált EP ciklust fogjuk részletesen, szakpolitikai területekre bontva megvizsgálni. Minden politikai csoport tekintetében a ciklusokra vonatkozó teljes kohéziós index megegyezik a 2. táblázatban már közölt adatokkal.

3. táblázat: Az Európai Parlament hatodik ciklusának kohéziós indexei szakpolitikai csoportonként

	EPP-ED	PSE	ALDE	UEN	G-EFA	GUE-NGL	IND/DEM
Mezőgazdaság	0,81	0,83	0,85	0,80	0,87	0,77	0,40
Költségvetés	0,88	0,93	0,90	0,77	0,94	0,84	0,54
Költségvetési ellenőrzés	0,84	0,94	0,94	0,82	0,94	0,84	0,51
Polgári szabadságjogok, igazságügy és belügyek	0,84	0,95	0,88	0,75	0,92	0,86	0,46
Alkotmányos és intézményközi ügyek	0,87	0,87	0,90	0,68	0,87	0,77	0,58
Kultúra és oktatás	0,86	0,93	0,93	0,76	0,91	0,74	0,56
Fejlesztés	0,85	0,99	0,96	0,85	0,94	0,94	0,45
Gazdasági és monetáris ügyek	0,90	0,90	0,91	0,73	0,89	0,84	0,54
Foglalkoztatás és szociális ügyek	0,86	0,92	0,86	0,75	0,90	0,94	0,47
Környezet és közegészségügy	0,88	0,90	0,87	0,77	0,93	0,92	0,43
Halászat	0,91	0,89	0,87	0,78	0,89	0,76	0,43
Kül- és biztonságpolitika	0,88	0,92	0,88	0,74	0,90	0,82	0,48
Nemek közötti egyenlőség	0,81	0,97	0,87	0,72	0,92	0,92	0,44
Ipar, kutatás és energia	0,89	0,90	0,86	0,79	0,92	0,76	0,43
Belső piac és fogyasztóvédelem	0,90	0,88	0,80	0,75	0,94	0,94	0,45
Az EP belső szabályzata	0,66	0,71	0,65	0,51	0,68	0,40	0,41
Nemzetközi kereskedelem	0,96	0,92	0,95	0,88	0,93	0,93	0,39
Jogi ügyek	0,92	0,91	0,91	0,83	0,93	0,86	0,37
Petíciók	0,86	0,92	0,88	0,77	0,93	0,91	0,52
Regionális fejlesztés	0,90	0,92	0,93	0,76	0,93	0,86	0,50
Közlekedés és turizmus	0,88	0,88	0,91	0,80	0,90	0,89	0,45
Kohézió	**0,88**	**0,91**	**0,89**	**0,76**	**0,91**	**0,85**	**0,47**

Forrás: https://www.votewatch.eu/ (letöltve: 2022. 05. 10.)

Az EP hatodik ciklusában a kereszténydemokrata EPP, a szociáldemokrata S&D, a centrista-liberális ALDE és a zöld G-EFA politikai csoportjai voltak a leginkább egységesek. Őket kis lemaradással követte a baloldali GUE-NGL. Míg a jobboldali, az európai integrációval kritikus politikai csoportok jelentős lemaradással követték a többi politikai csoportot. Ez egyértelműen jelzi, hogy ezek a politikai csoportok nem voltak jelentős tényezők az EP döntéshozatali folyamataiban. 2004-ben először szavazhattak az EU legnagyobb bővítése keretében felvett 10 új tagállam polgárai és ez egy olyan EP-t eredményezett, ahol nagyon sok friss EP-képviselő volt megtalálható, amely a kohéziós adatok csökkenését vetítette előre. 2004–2009 között Európai Néppárt – Európai Demokraták (EPP-ED) néven működött a kereszténydemokrata politikai csoport, ami másodjára került a legnagyobb és így a legbefolyásosabb politikai csoport pozíciójába. A szocialisták és szociáldemokraták politikai csoport utoljára működött Európai Szocialisták (PSE) néven 2004–2009 között.

Az EPP kohéziós adatait végigtekintve megállapíthatjuk, hogy a szavazatok szakpolitikai területenként nagyon egységesek. A 21 vizsgált terület közül 20 esetében 81 és 96 százalék közötti értékekkel találkozhatunk. Az egyetlen kivételt az EP belső szabályzatairól szóló szavazások jelentik. Itt csupán 66 százalékra tehető az egyetértési (kohéziós) index értéke. Ennek a szakterületnek a kohéziós indexei a többi politikai csoport esetében is alacsonyak, ami a nagyszámú tartózkodó szavazatnak köszönhető. Egyértelműen megállapítható, hogy jogi és gazdasági kérdésekben volt a legegységesebb az EPP ebben a ciklusban (pl. jogi ügyek: 92 százalék; gazdasági és monetáris ügyek: 90 százalék; nemzetközi kereskedelem: 96 százalék).

A szocialisták kohéziós adatai szintén egységesnek mondhatók, amelyek közül egyedül az EP belső szabályzatairól szóló szavazások a kivételek (71 százalék). Azonban az EPP adataihoz viszonyítva egyértelmű, hogy sokkal több ideológiai szempontból kiemelt terület kohéziós indexei a magasak és nem kizárólag gazdasági területek: a nemek közötti egyenlőség 97 százalékos, a polgári szabadságjogok, igazságügy és belügyek 95 százalékos és a fejlesztéspolitika 99 százalékos értékei kimagaslóak. Ezekben a tekintetben szinte egységes hozzáállásról beszélhetünk a politikai csoport részéről.

A liberális-centrista politikai csoport esetén is csak az EP belső szabályzatairól szóló szavazások a kiugró terület a 21-ből (itt 65 százalékos a kohéziós index). Leginkább a költségvetési ellenőrzés (94 százalék), a fejlesztés (96 százalék), a nemzetközi kereskedelem (95 százalék) és a regionális fejlesztés (93 százalék) területei, vagyis a gazdasági kérdések tekintetében volt egységes a politikai csoport.

A Zöldek (G-EFA) politikai csoportjának kohéziós indexeinek értékei voltak a legegységesebbek, a legkisebb szórással rendelkezőek szakpolitikai csoportonként. Az egyetlen kiugró értéket kivéve (EP belső szabályzata: 68 százalék), 87–94 százalék közötti értékeket értek el, így szinte felesleges egy-egy szakpolitikai csoportot kiemelni.

A baloldali LEFT kohéziós indexei sokkal nagyobb szórást mutatnak. Itt megállapítható, hogy a mindenki másnál is kiugró EP belső szabályzata (40 százalék) mellett az ipar, kutatás és energia (76 százalék), a halászat (76 százalék), a mezőgazdaság (77 százalék) és az alkotmányos és intézményközi ügyek (77 százalék) területei is igen megosztóak voltak a politikai csoporton belül. A halászat kérdése

külön érdekes, mert sok északi tagállam képviselői voltak jelen a csoportban, akik számára komoly kérdésnek tekinthető ez a szakpolitika. Ami bizonyos, hogy általában véve nem ideológiai kérdések, hanem sokkal inkább gyakorlati kérdések voltak azok, amelyek szétfeszítették a politikai csoport kohézióját.

Az IND/DEM politikai csoportjára szinte teljesen kakofónia volt a jellemző, nem emelhető ki egy szakterület sem. Míg az UEN is inkább gazdasági kérdésekben tudott egységesebb lenni (például: nemzetközi kereskedelem: 88 százalék), míg ideológiát érintő kérdésekben megosztott maradt (alkotmányos és intézményközi ügyek: 68 százalék).

Összességében az EPP-ED, az ALDE inkább a gazdasági területeken tudott egységet felmutatni, míg a szocialisták az ideológiát érintő területeken. A Zöldek szinte minden kérdésben egységesek voltak, nem voltak törésvonalak a politikai csoporton belül.

4. táblázat: Az Európai Parlament hetedik ciklusának kohéziós indexei szakpolitikai csoportonként

	EPP	S&D	ALDE	ECR	G-EFA	GUE-NGL	EFD
Mezőgazdaság	0,89	0,76	0,79	0,78	0,94	0,70	0,45
Költségvetés	0,95	0,90	0,87	0,80	0,93	0,73	0,52
Költségvetési ellenőrzés	0,96	0,94	0,96	0,90	0,97	0,83	0,60
Polgári szabadságjogok, igazságügy és belügyek	0,94	0,95	0,92	0,83	0,96	0,84	0,51
Alkotmányos és intézményközi ügyek	0,95	0,94	0,88	0,95	0,93	0,72	0,51
Kultúra és oktatás	0,98	0,98	0,91	0,86	0,97	0,74	0,38
Fejlesztés	0,89	0,97	0,90	0,80	0,98	0,83	0,46
Gazdasági és monetáris ügyek	0,95	0,95	0,91	0,88	0,92	0,77	0,44
Foglalkoztatás és szociális ügyek	0,94	0,93	0,86	0,90	0,95	0,86	0,41
Környezet és közegészségügy	0,88	0,90	0,85	0,86	0,97	0,86	0,49
Halászat	0,91	0,88	0,91	0,83	0,91	0,74	0,43
Kül- és biztonságpolitika	0,95	0,92	0,93	0,90	0,95	0,83	0,50
Nemek közötti egyenlőség	0,77	0,95	0,80	0,83	0,92	0,84	0,50
Ipar, kutatás és energia	0,91	0,90	0,86	0,93	0,96	0,70	0,52
Belső piac és fogyasztóvédelem	0,95	0,97	0,88	0,91	0,93	0,80	0,42

	EPP	S&D	ALDE	ECR	G-EFA	GUE-NGL	EFD
Az EP belső szabályzata	0,87	0,79	0,75	0,89	0,81	0,66	0,69
Nemzetközi kereskedelem	0,93	0,93	0,88	0,94	0,95	0,87	0,48
Jogi ügyek	0,96	0,92	0,87	0,89	0,95	0,79	0,45
Petíciók	0,96	0,97	0,93	0,88	0,98	0,86	0,41
Regionális fejlesztés	0,97	0,97	0,95	0,71	0,96	0,71	0,47
Közlekedés és turizmus	0,93	0,90	0,90	0,83	0,92	0,83	0,43
Kohézió	**0,93**	**0,92**	**0,88**	**0,87**	**0,95**	**0,79**	**0,49**

Forrás: https://www.votewatch.eu/ (letöltve: 2022. 05. 10.)

Az EP hetedik ciklusában a Zöldek megőrizték a politikai csoportjuk kohézióját és a nagykoalíció pártjai is 92-92 százalékos kohéziós adatokkal rendelkeztek. Az EPP megőrizte egységességét a gazdasági kérdések tekintetében, de a legtöbb ideológiai kérdést érintő szakpolitikai területen is nagy egységet volt képes mutatni. Ezek közül kiemelendő a kultúra és az oktatás szakpolitikai területe, ahol 98 százalékos kohéziós mutatókat produkáltak. Ugyanakkor a nemek közötti egyenlőség szakpolitikai kérdésében az összes politikai csoport között a legkisebb, 77 százalékos kohéziós indexszel rendelkeztek. Ez a terület jelentősen megosztotta a kereszténydemokratákat az EP hetedik ciklusában.

Az S&D megőrizte magas kohéziós indexeit a legtöbb szakpolitikai területen a hatodik EP-ciklushoz viszonyítva, ugyanakkor ki kell emelni, hogy a mezőgazdasági kérdésekben elért alacsony (76 százalék) kohéziós indexük világosan kijelöli azt a szakpolitikát, ami megosztotta a politikai csoportot. Tehát ismét egy gazdasági szakpolitika volt a leginkább problémás a szociáldemokraták számára.

A centrista-liberális ALDE számára is a mezőgazdaság (79 százalék) jelentette a leginkább megosztó témát, ami azért is érdekes, mert a korábbi ciklusban inkább a gazdasági kérdésben tudtak egységet felmutatni. A Zöldek politikai csoportja teljes mértékben átmentette egységes szavazási gyakorlatát a hatodik ciklusról, nem beszélhetünk az ő esetükben kiugró értékről az EP belső szabályzatának kérdéseit leszámolva, de ennek ugyanaz a magyarázata mindegyik politikai csoport esetében, mint a korábbi ciklusban. A baloldali GUE-NGL kohéziós indexei is a korábban látott gyakorlatot folytatják: alacsonyabb értékek a gazdasági területeken és kicsit egységesebbek az ideológiai kérdésekben.

Az EFD kohéziója hasonló a korábbi ciklus IND/DEM csoportjának kohéziójához: szinte nem beszélhetünk egységes szavazási stratégiáról. Az újonnan alakult ECR esetében azonban érdekes adatokat figyelhetünk meg. A politikai csoport nagyfokú kohéziót mutatott, ugyanakkor a regionális fejlesztés (71 százalék) és a mezőgazdaság (78 százalék) szakterületei kifejezetten alacsony egységet voltak csak képesek teremteni az EP-képviselőik között. Ennek oka, hogy a brit EP-képviselők számára ezek lehettek a leginkább megosztó szakpolitikai területek.

5. táblázat: Az Európai Parlament nyolcadik ciklusának kohéziós indexei szakpolitikai csoportonként

	EPP	S&D	ALDE	ECR	G-EFA	GUE-NGL	EFDD
Mezőgazdaság	0,92	0,86	0,84	0,66	0,96	0,86	0,40
Költségvetés	0,96	0,91	0,90	0,70	0,92	0,76	0,57
Költségvetési ellenőrzés	0,95	0,94	0,94	0,82	0,97	0,82	0,54
Polgári szabadságjogok, igazságügy és belügyek	0,90	0,92	0,89	0,73	0,97	0,85	0,39
Alkotmányos és intézményközi ügyek	0,95	0,92	0,90	0,77	0,94	0,76	0,55
Kultúra és oktatás	0,97	0,97	0,94	0,63	0,97	0,81	0,48
Fejlesztés	0,94	0,93	0,84	0,77	0,97	0,86	0,40
Gazdasági és monetáris ügyek	0,95	0,94	0,90	0,85	0,96	0,82	0,51
Foglalkoztatás és szociális ügyek	0,90	0,97	0,80	0,77	0,98	0,86	0,37
Környezet és közegészségügy	0,89	0,92	0,83	0,77	0,97	0,88	0,39
Halászat	0,94	0,91	0,87	0,78	0,89	0,71	0,47
Kül- és biztonságpolitika	0,93	0,89	0,91	0,81	0,93	0,82	0,47
Nemek közötti egyenlőség	0,72	0,98	0,85	0,61	0,99	0,91	0,32
Ipar, kutatás és energia	0,95	0,90	0,87	0,84	0,97	0,82	0,42
Belső piac és fogyasztóvédelem	0,91	0,95	0,92	0,86	0,97	0,79	0,43
Az EP belső szabályzata	0,91	0,82	0,80	0,80	0,93	0,87	0,63
Nemzetközi kereskedelem	0,97	0,85	0,92	0,88	0,91	0,86	0,48
Jogi ügyek	0,95	0,94	0,87	0,85	0,96	0,85	0,45
Petíciók	0,89	0,92	0,84	0,52	0,98	0,85	0,43
Regionális fejlesztés	0,96	0,96	0,94	0,73	0,98	0,86	0,43
Közlekedés és turizmus	0,87	0,84	0,90	0,75	0,96	0,77	0,44
Kohézió	**0,92**	**0,91**	**0,89**	**0,77**	**0,95**	**0,82**	**0,46**

Forrás: https://www.votewatch.eu/ (letöltve: 2022. 05. 10.)

Az EP nyolcadik ciklusában nagykoalíció és az ALDE politikai csoportjai megőrizték a jelentős mértékű egységüket, ahogyan a Zöldek politikai csoportja is. Ugyanakkor a Brexit-folyamat következtében az ECR politikai csoportjának kohéziós indexei jelentősen átalakultak.

Az EPP kohéziós indexei még kiegyensúlyozottabbá váltak a szakpolitikai területek között, de a nemek közötti egyenlőség területén továbbra is hatalmas megosztottság (72 százalékos kohézió) volt jellemző az EPP-re a többi szakpolitikai területhez viszonyítva. Az S&D tekintetében is folytatódtak az előző ciklus kohéziós tendenciái: a legmegosztóbb kérdések a mezőgazdaság és a nemzetközi kereskedelem, és a közlekedés és turizmus területei voltak. (Amennyiben az EP belső szabályzatának értékeit nem vesszük figyelembe a fentebb leírtak miatt.)

Az ALDE és a Zöldek tevékenysége is a korábban leírt folyamatokhoz hasonlóan alakult a nyolcadik ciklusban. A GUE-NGL esetében is a korábban említett halászati szakpolitika volt a legmegosztóbb, azonban érdemes felhívni a figyelmet a ciklusok között jelentős mértékben csökkenő közlekedés és turizmus területén mutatott kohéziós értékre. Ennek egyik magyarázata lehet, hogy a tömegturizmus kritikája egyre erősebben jelenik meg a baloldali politikai csoport által képviselt álláspontok között.

Az EFDD a korábbi ciklusok integrációszkeptikus hagyományait folytatva minimális kohézióval rendelkezett. Az ECR esetében megmarad a mezőgazdasági kérdések és a regionális fejlesztés területével kapcsolatos széthúzás (66 és 73 százalék). Ezek mellett azonban a költségvetési (70 százalék) és a petíciós ügyekben (52 százalék) is nagy csökkenés ment végbe a korábbi ciklushoz képest. Ez annak a következménye, hogy a politikai csoport tagjai már az EU mindennapi működéséhez hozzátartozó, korábban sokszor automatikusan támogatandó kérdésekben sem tudtak egységes álláspontot elfoglalni. A brit képviselők rengeteg kérdésben tartózkodtak a Brexit-folyamatra tekintettel.

6. táblázat: Az Európai Parlament kilencedik ciklus első felének kohéziós indexei szakpolitikai csoportonként

	EPP	S&D	RE	ECR	G-EFA	The Left	IDG
Mezőgazdaság	0,95	0,90	0,89	0,68	0,99	0,88	0,70
Költségvetés	0,92	0,93	0,92	0,73	0,96	0,82	0,69
Költségvetési ellenőrzés	0,95	0,95	0,90	0,79	0,99	0,92	0,63
Polgári szabadságjogok, igazságügy és belügyek	0,89	0,96	0,93	0,77	0,98	0,91	0,75
Alkotmányos és intézményközi ügyek	0,94	0,94	0,92	0,81	0,97	0,77	0,75
Kultúra és oktatás	0,88	0,97	0,97	0,77	0,97	0,96	0,69

	EPP	S&D	RE	ECR	G-EFA	The Left	IDG
Fejlesztés	0,73	0,98	0,90	0,67	0,99	0,98	0,55
Gazdasági és monetáris ügyek	0,94	0,94	0,88	0,80	0,97	0,87	0,57
Foglalkoztatás és szociális ügyek	0,83	0,98	0,79	0,76	0,99	0,91	0,60
Környezet és közegészségügy	0,90	0,95	0,86	0,80	0,98	0,94	0,64
Halászat	0,93	0,92	0,90	0,79	0,97	0,63	0,68
Kül- és biztonságpolitika	0,94	0,94	0,94	0,84	0,97	0,77	0,53
Nemek közötti egyenlőség	0,74	0,98	0,93	0,70	0,98	0,96	0,61
Ipar, kutatás és energia	0,94	0,95	0,92	0,86	0,99	0,93	0,69
Belső piac és fogyasztóvédelem	0,97	0,98	0,92	0,84	0,98	0,92	0,57
Az EP belső szabályzata	0,97	0,99	0,82	0,95	0,99	0,92	0,97
Nemzetközi kereskedelem	0,95	0,89	0,94	0,87	0,94	0,85	0,67
Jogi ügyek	0,93	0,96	0,86	0,80	0,99	0,90	0,63
Petíciók	0,91	0,93	0,89	0,82	0,99	0,88	0,66
Regionális fejlesztés	0,91	0,94	0,95	0,80	0,99	0,92	0,56
Közlekedés és turizmus	0,82	0,85	0,89	0,81	0,98	0,92	0,82
Kohézió	**0,91**	**0,94**	**0,90**	**0,78**	**0,98**	**0,87**	**0,64**

Forrás: https://www.votewatch.eu/ (letöltve: 2022. 05. 10.)

Az EP kilencedik ciklusának adatait áttekintve több olyan tendenciát is találhatunk, amely különbözik a korábban leírtaktól. Azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy ezek az adatok csak a ciklus első feléből származnak, a 21 vizsgált terület némelyikére így kifejezetten kevés szavazás jut, ami nagyobb eséllyel üt el a korábbi trendektől.

Az EPP tekintetében szembetűnő, hogy az összesített kohéziós index alig csökkent, de három területen is jelentős változásokat figyelhetünk meg. A fejlesztési kérdések tekintetében a korábbi ciklus 94 százalékos kohéziója 73 százalékos szintre zuhant vissza és még a nemek közötti egyenlőség szakterületére korábban jellemző alacsony értéket is alulmúlta. Szintén nagyot zuhant a foglalkoztatás és szociális ügyek (83 százalék) és a közlekedés és turizmus (82 százalék) területén megvalósuló kohéziója a politikai csoportnak. Ezek némelyike magyarázható azokkal a folyamatokkal, amelyek a magyar Fidesz EP-képviselőinek távozásához vezettek a ciklus során, de egyértelmű, hogy az EPP pozíciói megrendültek bizonyos szakpolitikai kérdésekben 2019-et követően.

Ezzel szemben a nagykoalíció másik pártja, a szociáldemokrata S&D kohéziós adatai folytonosságot mutatnak a korábbi ciklusokkal. Ez is érzékelteti, hogy az S&D döntéshozatali mechanizmusokat befolyásolni képes ereje nem rendült úgy meg, mint az EPP pozíciói. Ez szakpolitikai szinten is alátámasztja a pártrendszer átalakulásáról korábban tett megállapításainkat.

A liberális-centrista RE kohéziós adataiban nem következett be jelentősebb változás, de a G-EFA adatsora egészen hihetetlen mértékű kohéziós értékeket mutat. Ez az adatsor alátámasztja, hogy a döntéshozatali mechanizmusokra sokkal nagyobb hatása volt 2019 után a Zöldeknek, ilyen mértékű kohézióra nem találunk példát. Az egységesség a döntéshozatali mechanizmusokban részt vevő csoportokra jellemző.

A baloldal esetében a halászat szakterülete még megosztóbb témává vált, de nagymértékű kohéziónövekedés volt megfigyelhető több területen. Továbbra is gazdasági szakpolitikák tekintetében kisebb a kohézió a baloldali politikai csoportban, de a megnövekedett kohéziós indexek azt feltételezik, hogy a politikai rendszer változásával a döntéshozatali folyamatokban való hatékonyabb részvétel érdekében hajlandók egységesebb politikai cselekvést folytatni.

Az IDG és az ECR esetében csak az EP belső szabályainak elutasítása volt az a terület, amelyben kimagasló mértékben egyet gondoltak a politikai csoport tagjai, és minden más terület megosztó téma volt az EP jobbszélén. Az ECR tekintetében a korábbi ciklus folyamatai folytatódtak, de az IDG politikai csoportja első alkalommal mutatta az európai integrációval szemben kritikus jobboldali csoportok közül a kohéziónövekedés jeleit. Bár nem olyan mértékben, hogy az feltételezné a döntéshozatalban történő részvételt. Külön érdekesség, hogy gazdasági és ideológiai kérdésekkel összefüggő szakterületek tekintetében is növekedett az IDG kohéziója.

Összefoglalás

A 2019 után következő időszak leginkább az S&D, a liberális politikai csoport (RE, ALDE) és a Zöldek tekintetében mutat folytonosságot a kohéziós adatokat tekintve. Ez jól érzékelteti, hogy a döntéshozatali mechanizmusokban játszott szerepük csak minimális mértékben változott.

Az EPP a 2019 utáni időszakban szakpolitikai szinten megőrzött olyan tendenciákat, amelyek korábban is jellemzőek voltak rá (nemek közötti egyenlőség), de több pragmatikus kérdésben (fejlesztéspolitika, foglalkoztatási és szociális ügyek) nemcsak a korábbi ciklusokban rá jellemző mintázatoktól, hanem a nagykoalíció többi politikai csoportjától is eltávolodott. Ez alapján kimondható, hogy egyszerre jellemzi a kontinuitás és a változás, amelyek közül az előbbi a hangsúlyosabb.

Az európai integrációval szemben kritikus jobboldali csoportok esetében megfigyelhető egy minimális belső kohéziónövekedés, de nem beszélhetünk a döntéshozatali folyamatokba történő valódi befolyás növekedéséről.

Ezzel szemben a baloldal kohéziós indexeinek növekedése egyértelműen jelzi, hogy nagyobb szerepet kap 2019 után a döntéshozatalok befolyásolásában. Természetesen ezt nem szabad eltúlozni, és jól látható, hogy ideologikus témakörökben továbbra sem egységes a politikai csoport, de jelentősen megnövekedett

a pragmatikusan, érdekalapon történő együttműködés a többi politikai csoporttal az EP győztes koalícióinak kialakítása során.

Az első kutatási kérdésre válaszul kijelenthető, hogy több politikai csoportnak megváltoztak a szakpolitikai kohéziós mutatói 2019-et követően. A két centrumhoz tartozó politikai csoport (kereszténydemokraták, szociáldemokraták) többségalkotó képességének elvesztése nyomot hagyott a politikai csoportok kohéziós indexein. Sokkal nagyobb szerepe van a baloldali és liberális politikai csoportoknak a többségalkotásban 2019-et követően, mint a jobboldali politikai csoportoknak.

A második kutatási kérdésre válaszul hat politikai csoportot tudunk ciklusokon átívelően megvizsgálni: az ECR-t, az EPP-t, az S&D-t, az RE-t, a Zöldeket és a baloldalt.

Az ECR a hatodik EP-ciklus kivételével mindegyik vizsgált EP-ciklusban tevékenykedett. Ezalatt az időszak alatt az ECR-nek nem volt reális esélye a döntéshozatali folyamatok alakítására. A mezőgazdasági politika folyamatosan megosztó maradt a politikai csoportban, ahogyan a nemek közötti egyenlőség témaköre is.

Az EPP az EP egyik domináns politikai csoportjaként jelentős változásokat mutatott, ami önmagában meglepő. Átlagos kohéziós mutatói kisebb kilengésekkel kilencven százalék körüli értékeket mutatnak. A szakpolitikák közül egyértelmű, hogy a nemek közötti egyenlőség körébe tartozó döntések voltak a politikai csoport számára a legmegosztóbbak minden ciklusban. Ugyanakkor a kevésbé ideologikus ügyek (pl. fejlesztéspolitika) kezelésében is változások következtek be 2019-et követően. Ez előrevetíti, hogy az EPP-nek, mint az EP többséget alkotó koalíciói egyetlen állandó jobboldali csoportjának, csökkent a politikai mozgástere a döntéshozatali szempontból balra tolódó EP-ben. Ez különösen figyelemre méltó annak fényében, hogy a kereszténydemokraták alkotják az EP legnagyobb politikai csoportját.

Az S&D az egyik legkoherensebb, magas és szinte folyamatosan erősödő kohézióval rendelkező politikai csoport. Leginkább a mezőgazdasági kérdések osztották meg a politikai csoportot, de ebben a tekintetben is ciklusról ciklusra egységesebbé vált. Ezek az adatsorok egy olyan politikai csoport képét rajzolják ki, amely folyamatosan jelen van, és jelentős mértékben képes alakítani az EP döntéshozatali mechanizmusait.

Az RE kohéziós adatai szakpolitikánként nagyrészt egységes képet mutatnak. A hetedik és nyolcadik ciklusban a mezőgazdaság kérdése megosztóbb szakpolitika volt a többinél, de a kilencedik ciklusra jelentős mértékben eltűnt a különbség a szakpolitikák kohéziói között. Ennek magyarázata lehet, hogy a liberálisoknak többször kellett belépniük a nagykoalíció két centrumpártja mellé a többséget célzó szavazási koalíciók közé.

A Zöldek kohéziója töretlenül emelkedett a ciklusok között és szakpolitikai eltérések sem mutatkoznak. Egyértelmű, hogy a döntéshozatali mechanizmusokra is egyre nagyobb hatással van a politikai csoport, amelynek viszonylag alacsony létszámú tagsága is szükséges ahhoz, hogy az egységüket folyamatosan demonstrálni tudják a szavazásokon, ezáltal kimagasló kohéziós indexeik legyenek.

A baloldal kohéziós indexei emelkedni kezdtek a vizsgált időszak második felében. Kijelenthető, hogy 2019 után a döntéshozatali mechanizmusokban is komolyan vehető szerepet kezdtek játszani. Ez a szakpolitikák szintjén azt jelenti, hogy

a gazdasági szempontból megosztóbb szakpolitikák (halászat, mezőgazdaság) esetében sikerült egységesebbé válniuk, míg a szimbolikusabb ügyekben (alkotmányos kérdések, kül- és biztonságpolitika) megőrizték a politikai csoport sokszínűségét. Ez a pragmatikus hozzáállás erősödését mutatja, amely a döntéshozatali folyamatok befolyásolásához szükséges.

Összességében elmondható, hogy az egyes politikai csoportok hajlamosabbak a gazdasági vonatkozású szakpolitikák esetén változtatni hozzáállásukat, mint a szimbolikusabb (nemek egyenlősége, biztonságpolitika, alkotmányos kérdések) szakpolitikák esetén. Ezek mozgatórugója a döntéshozatali folyamatok befolyásolásának egyre növekedő képessége.

Felhasznált irodalom

Ainsley, C. – Carrubba, C. J. – Crisp, B. F. – Demirkaya, B. – Gabel, M. J. – Hadzic, D. (2020): Roll-Call Vote Selection: Implications for the Study of Legislative Politics. *American Political Science Review, 114*(3): 691–706. https://doi.org/10.1017/S0003055420000192

Arató K. – Koller B. (szerk.) (2019): *Az Európai Unió politikai rendszere*. Dialóg Campus, Budapest.

Attinà, F. (1990): The Voting Behaviour of the European Parliament Members and the Problem of the Europarties. *European Journal of Political Research, 18*(5): 557–579. https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.1990.tb00248.x

Bíró-Nagy A. (2018): *Integráció Európába. Közép-európai képviselők az Európai Parlamentben*. Gondolat Kiadó – MTA TK PTI, Budapest.

Carrubba, C. J. – Gabel, M. – Murrah, L. – Clough, R. – Montgomery, E. – Schambach, R. (2006): Off the Record: Unrecorded Legislative Votes, Selection Bias and Roll-Call Vote Analysis. *British Journal of Political Science, 36*(4): 691–704. https://doi.org/10.1017/S0007123406000366

Carrubba, C. – Gabel, M. – Hug, S. (2008): Legislative Voting Behavior, Seen and Unseen: A Theory of Roll-Call Vote Selection. *Legislative Studies Quarterly, 33*(4): 543–572. https://doi.org/10.3162/036298008786403079

Corbett, R. – Jacobs, F. – Shackleton, M. (2007): *The European Parliament*. 7th edition. John Harper Publishing, London.

Føllesdal, A. – Hix, S. (2006): Why There is a Democratic Deficit in the EU: A Response to Majone and Moravcsik. *Journal of Common Market Studies, 44*(3): 533–562. https://doi.org/10.1111/j.1468-5965.2006.00650.x

Hix, S. – Høyland, B. (2013): Empowerment of the European Parliament. *Annual Review of Political Science, 16:* 171–189. https://doi.org/10.1146/annurev-polisci-032311-110735

Hix, S. – Marsh, M. (2007): Punishment or Protest? Understanding European Parliament Elections. *The Journal of Politics, 69*(2): 495–510. https://doi.org/10.1111/j.1468-2508.2007.00546.x

Hix, S. – Marsh, M. (2011): Second-Order Effects Plus Pan-European Political Swings: An Analysis of European Parliament Elections Across Time. *Electoral Studies, 30*(1): 4–15. https://doi.org/10.1016/j.electstud.2010.09.017

Hix, S. – Noury, A. – Roland, G. (2005): Power to the Parties: Cohesion and Competition in the European Parliament, 1979–2001. *British Journal of Political Science, 35*(2): 209–234. https://doi.org/10.1017/S0007123405000128

Hix, S. – Noury, A. – Roland, G. (2007): *Democratic Politics in the European Parliament*. Cambridge University Press, Cambridge.

Hix, S. – Noury, A. (2018): Power versus Ideology: Political Group Switching in the European Parliament. *Legislative Studies Quarterly, 43*(4): 551–594. https://doi.org/10.1111/lsq.12202

Nugent, N. (2017): *The Government and Politics of the European Union*. 8th edition. Palgrave Macmillan, Basingstoke.

Raunio, T. (2000): Second-Rate Parties? Towards a Better Understanding of the European Parliament's Party Groups. In: Heidar, K. – Koole, R. (eds): *Parliamentary Party Groups in European Democracies: Political Parties Behind Closed Doors*. Routledge/ECPR, London – New York, 231–247.

Rice, S. A. (1928): *Quantitative Methods in Politics*. Alfred A. Knopf, New York.

Scully, R. (2005): *Becoming Europeans? Attitudes, Roles and Socialisation in the European Parliament*. Oxford University Press, Oxford.

Közelkép – tanulmányok

Politikai dominancia

Hogyan és miért jönnek létre az „uralkodó pártok” Magyarországon?

Csizmadia Ervin
Miskolci Egyetem, Alkalmazott Társadalomtudományok Intézete
ervin.csizmadia@uni-miskolc.hu

Absztrakt
A tanulmány a magyar pártpolitikának azt a visszatérő jelenségét elemzi, amikor rövid átmeneti időszakot követően nagyméretű és hosszú időn át kormányzó pártok jelennek meg a magyar politikában. A dolgozat első részében a szerző leíró jelleggel mutatja be a visszatérő jelenség tüneteit. Ezek közül elsőként a mintázatokat vizsgálja. Ezek azok a tényezők, amelyek különböző ideológiai-politikai rendszerekben előállítják az „uralkodó párt” paradigmáját. A szerző a mintázatokat nem determinációként értelmezi, ugyanakkor felhívja a figyelmet arra a körülményre, hogy ezek a mintázatok szinte mindig ismétlődnek. A tanulmány második részében a magyarázó okok kifejtésére kerül sor. Első okként a mindenkori geopolitikai szituációt említi: a nagy uralkodó pártok a nemzetközi környezethez való adaptálódás feladatát látják el, azaz nemcsak a belpolitikára fókuszáló pártok, hanem „külpolitikai” pártok is. A második ok a magyar parlamentarizmus korlátozott jellege, ami főképpen a dualizmusban és a Horthy-rendszerben érvényesült, de a mai magyar parlamentarizmus sem felel meg teljesen a nyugat-európai követelményeknek. A harmadik ok pedig a magyar társadalomnak a kormánypártokkal szembeni elvárásai: a társadalom fontosabbnak tekinti a kiszámíthatóságot a bizonytalanságokkal terhes váltógazdálkodásnál. A tanulmány arra a konklúzióra jut, hogy a magyar politika e rendszerfüggetlen jellege olyan mélyen gyökerező hagyomány, hogy sokoldalú megértése további vizsgálatokat igényel.

Kulcsszavak: politikai dominancia, parlamentarizmus, mintázat, társadalmi elvárások, pártszervezet

Abstract
Political dominance – How and why do dominant parties come about in Hungary?
The study analyzes the recurring phenomenon of Hungarian party politics, where after a short transition period, large parties that remain in government for long periods appear. In the first part of the essay, the author presents the symptoms of the recurring phenomenon in a descriptive manner. The first symptom considered is the recurrence of patterns. These

Javasolt hivatkozás: Csizmadia Ervin (2026): Politikai dominancia – Hogyan és miért jönnek létre… *Metszetek Társadalomtudományi Folyóirat,* 15(2): 25–45. https://doi.org/10.18392/metsz/2026/1/11

are the factors that produce the paradigm of dominant parties within different ideological-political systems. The author does not interpret the patterns in a deterministic way, but at the same time draws attention to the fact that these patterns are almost always repeated. The second part of the study explains the reasons for this. The author cites the prevailing geopolitical situation as the first reason: the ruling parties perform the task of adapting to the international environment, i.e., they focus not only on domestic politics but also extensively on foreign policy. The second reason is the limited nature of Hungarian parliamentarism, which was prevalent mainly during the Dualist period and the Horthy regime, but today's Hungarian parliamentarism does not fully meet Western European requirements either. The third reason is Hungarian society's expectations of the governing parties: society considers predictability to be more important than alternation in government, which is fraught with uncertainties. The study comes to the conclusion that the system-independent character of Hungarian politics is such a deep tradition that its multifaceted understanding requires further investigation.

Keywords: political dominance, parliamentarism, patterns, social expectations, party organization

Bevezetés

Az 1990 utáni magyar pártpolitika két részre osztható. Az első szakasz 1990 és 2010 közé tehető, amikor három alkalommal (1994, 1998, 2002) is négyéves váltógazdálkodási ciklus érvényesült, míg egyszer (2002–2010) kétciklusú. A második periódus a 2010-től napjainkig tartó, amikor négyszer kétharmados fölénnyel nyert a Fidesz. Ez kétféle váltógazdálkodási logika, amelyek közül az első szinte ismeretlen a magyar párttörténelemben, míg a második jellemző mintázatnak tekinthető.[1]

Ennek a dolgozatnak a fő törekvése, hogy a hazai pártrendszerek kialakulásának és domináns rendszerré való átfejlődésének folyamatát leírja és megmagyarázza. A vizsgálat a magyar politikatörténet *három korszakára*, az 1867 utáni dualizmusra, az 1919 utáni Horthy-rendszerre és az 1990 utáni demokráciára koncentrál.[2]

Első állításom az lesz, hogy bár három, ideológiai karakterében és nemzetközi környezetében nagyon különböző rendszerről van szó, ezek a rendszerek – egy idő után legalábbis – nagyon *hasonló* párttípusokat preferálnak, illetve juttatnak kiemelkedő hatalomhoz. Ilyen volt a dualizmusban a Szabadelvű, a Horthy-korszakban az Egységes Párt, és ilyen párt lett – főleg 2010 után – a Fidesz. Második állításom pedig

[1] A tanulmány nem foglalkozik a 2026. április 12-ei parlamenti választás utáni időszakkal, illetve azzal a kérdéssel, hogy vajon a Tisza-kormány létrejöttével a politikai dominancia megelőző modellje megszűnt-e, avagy egy másik fajta dominanciává alakult-e át. Az elmúlt időszak értékelését más szerzők politikatudományi értékelésében találja meg az olvasó.

[2] Itt jegyezném meg, hogy a vizsgálat ezúttal szándékosan szűkül a magyar helyzet bemutatására. A domináns pártok elméleti irodalmáról és tíz nemzetközi példáról lásd: Rajnai 2021; Csizmadia et al. 2021; Lásd még: Arian-Barnes 1974; Crespo 1995; Bogaards 2004; Bogaards 2005; Bogaards-Boucek 2010; Greene 2007 és 2008; Vampa 2020; Carty 2022; Csizmadia 2024a: 113–129.

az, hogy a Fidesz – ilyen történeti metszetben – nem valami újdonságnak, hanem egy hagyomány *folytatásának* tekinthető.[3] Mindez – már itt az elején hangsúlyozom – nem determinációt jelent. A politikában elvben minden lehetőség adott, de az, hogy az egyes fejlődési-kibontakozási opciók közül melyik valósul meg, nem kis részben függ a hagyományoktól, az aktuális külső közegről alkotott percepciótól, illetve az éppen aktuális politikai elitek közötti interakcióktól. Erről a témáról szól ez a dolgozat, egy leíró és egy magyarázó fejezetben.

A leíró részben igyekszem a három korszak pártfejlődésének olyan elemeit, mintázatait megragadni, amelyek mindhárom esetben elvezetnek a domináns párt kialakulásához. A fejezet első részében tisztázom a mintázat fogalmát, s csak utána mutatom be a mintázat elemeit. Miután számba vettem a pártdominancia létrejöttéhez vezető legfontosabb fejleményeket, egy második nagyobb fejezetben igyekszem magyarázatokkal is szolgálni a tekintetben, miért jönnek létre a domináns pártrendszerek Magyarországon. E magyarázatok között lesz *a)* egy geopolitikai; *b)* egy parlamentarizmussal összefüggő; *c)* egy a társadalmi elvárásokhoz kötődő magyarázat. Véleményem szerint e három vonalon jól tudjuk értelmezni az „uralkodó pártok" kialakulásának és tartós fennmaradásának jelenségét. A magyarázatok után pedig egy rövid konklúzióban azt a kérdést is felvetem, hogy a dominancia jelenségét hogyan értelmezhetjük újra egy olyan helyzetben, amikor a Fidesznek egy a választási győzelemre is esélyes kihívója lett.

Az 1875–2025 közötti magyar pártrendszerek összehasonlító vizsgálata: leíró szempontok

A hazai politikatudomány ritkán vállalkozik a magyar politikatörténet különböző korszakaiban keletkező pártviszonyok összehasonlítására.[4] Az ilyen történeti összehasonlítás ellen súlyos érvek hozhatók fel. Például az, hogy a maitól nagyon *eltérő* korszakokról van szó. Az eltérés két legfontosabb jellemzője: a) régen nem demokratikus korszakokról beszélhetünk, ma viszont a rendszer demokratikus[5]; b) régen a fejlődés döntően nemzetállami keretek között zajlott, ma ellenben a globális struktúrák szinte felülírják a nemzetállamiakat.

Ezek fontos, de mégsem teljesen meggyőző ellenérvek. Azért nem, mert az általunk vizsgált mintázatoknak épp az a lényegük, hogy szinte rendszerfüggetlenek. Nincs szó tehát arról, hogy csak demokratikus korszakokat lehetne összehasonlítani. Éppen hogy nem. Az az igazán érdekes, hogy nagyon *különböző* időszakokban

[3] A dolgozatban nem foglalkozom azzal a kérdéssel, hogy „jó" ez vagy „rossz", tehát célom nem a minősítés, hanem a bemutatás és a leírás.

[4] Jómagam számos alkalommal tettem kísérletet ilyen jellegű összehasonlításra. Lásd: Csizmadia 2009; Csizmadia 2012; Csizmadia 2024b.

[5] Az 1990 utáni rendszert egészében demokratikusnak veszem, és nem megyek bele abba a kérdésbe, hogy manapság illiberális demokráciáról, illiberális vagy hibrid rendszerről, netán autokráciáról van-e szó. A hatalmas irodalomból itt csak megemlítem a kívülről korlátozott hibrid rendszer érdekes elméletét. Lásd: Bozóki–Hegedűs 2017.

miért alakulnak ki mégis *hasonló* mintázatok. Kezdjük is a mintázat fogalmával, hogy aztán annak több lehetséges elemét is megragadhassuk.[6]

A mintázat fogalma

Induljunk ki abból, amit fentebb mondtunk: nagyon különböző rendszereket csak óvatosan szabad összehasonlítani, nehogy az alma és a körte esetével találjuk magunkat szembe. A dualizmus *liberális* rendszer volt (igaz, a végére már eltávolodott ettől); a Horthy-korszak *keresztény-nemzeti* rendszer; az 1990 utáni pedig (liberális) demokrácia (a lábjegyzetben már említett megszorítással). Hogyan lehet közöttük mégis folytonosságot teremteni?

Az adott időszakban összefüggő mintázatok felfedezése segíthet ebben. A mintázat először egy rendszeren *belül* hasonló módon ismétlődő struktúrák és folyamatok összessége. Másodszor pedig rendszereken átívelő struktúrák és folyamatok rendszere. Természetszerűleg egy rendszeren belül és rendszerek között sem figyelhető meg százszázalékos mintaismétlődés. Inkább uralkodó mintázatról beszélhetünk, valami olyasmiről, ami elvben ugyan nem zárja ki más mintázatok jelenlétét, de mégsem engedi azokat tartósan létrejönni és működni. Azt fogom állítani, hogy a mintázatok tartós jelenléte és a pártrendszer típusa között összefüggés mutatható ki, azaz: egy pártrendszer e mintázatok függvényében tud formálódni.

A mintázatok nem véletlenszerű és „objektíve" létező tényezők. Politikai elitek hozzák létre, ők stabilizálják, de ők is változtatják meg őket. Itt tehát egy olyan jelenségcsoporttal állunk szemben, amelyben kiemelt szerepet kapnak az *aktorok*. Aktorok nélkül nincsenek mintázatok, mintázatok nélkül pedig nem érthetjük meg, hogy a magyar párttörténelemben miért az történt, ami.

A „mintázat-aktor" kettősség segít elkerülni, hogy determinációként értelmezzük a régi struktúrák és folyamatok mai ismétlődését. Ugyanis az aktoroknak – mint már utaltam rá – mindig és minden körülmények között lehetőségük van arra, hogy teljesen új módon alakítsák ki egymáshoz való viszonyukat. Az 1990-től 2010-ig terjedő korszak erre a legjobb példa, amikor is a politikába újonnan bekerülő aktorok (pártok) egy olyan pártversenyt működtettek, amelyben látszólag nem a régi minták érvényesültek. Sőt, ezek az aktorok nem is tudtak ezekről a régi mintákról, merthogy az 1990-es demokratizálódás „tiszta lappal" (vagy más frazeológiában: a történelem végének ideájával) indult. Ha a történelemnek vége, akkor a szereplők versenyét kizárólagosan a jelen formálja, pontosabban a demokratizálódás során közvetlenül felmerülő problémák (mint például a demokratikus intézmények kiépítése). Ebben az időszakban tehát a demokratizálódáshoz, a nyugatosodáshoz kapcsolódó interakciók jöttek létre, amelyek azonban már csak azért sem tudtak egy „történelem utáni" mintázattá összeállni, mert a 2000-es évektől „a történelem visszatért". Mondhatnánk tehát azt is, hogy az új mintázatok nem voltak eléggé erősek és tartósak ahhoz, hogy ezt a rendszerváltás után nem látszó vagy inkább szunnyadó mintázatot

[6] A mintázat fogalmát részletesen és a történeti folytonosság tézisével paralel tárgyalom: Csizmadia, 2024b: 164–188.

felülírják. Így „csak" – s ezt a csak-ot idézőjelbe tehetjük – az volt a kérdés, mikor jelenik meg olyan aktor, aki ezt a régi mintázatot újra életre tudja kelteni.

Természetesen nem állíthatjuk, hogy a magyar párttörténelem akár egy vagy két mintázatba lenne belepréselhető. Sok mintázat létezik. Ebben az írásban a lehetségesek közül kettőt emelek ki. Az első a *külső környezethez* való viszony, az tehát, hogy a különböző korokban az egyes pártok milyen módon viszonyultak a külső közeghez. Ha ezt nézzük, akkor azt látjuk, hogy különbség van a mindenkori kormány- és a mindenkori ellenzéki pártok között. A kormánypártok erősebben, az ellenzéki pártok gyengébben külpolitika-orientáltak.[7] A másik mintázat a *belső környezethez* való viszony, az tehát, hogy a pártok milyen stratégiákat alkalmaznak a társadalom meggyőzésére és a politikai versenybe való bekapcsolására.

Természetesen fölvethető, hogy ezek *jó* ismérvek-e. Erre vonatkozóan nincs perdöntő érvünk, csupán annyit mondhatunk: azért választottuk őket, mert mindkét mintázat elég masszívan *kirajzolódik* előttünk. Mégpedig azáltal, hogy tartósan, hosszú évek vagy évtizedek alatt rögzülnek, és egyfelől nagyon hasonló elitmagatartásokat hordoznak; másfelől e magatartások között valamilyen hierarchiát is képeznek. Ez azt jelenti, hogy a domináns pártok markánsan különböznek az ellenzéktől mind a külső környezethez, mind a társadalomhoz való viszonyukban. A különbséget a legegyszerűbb módon úgy fogalmazhatjuk meg, hog*y* a domináns pártok – bár geopolitikai realitásokat képviselnek – képviselik a *helyi* sajátosságokat is, miközben az ellenzéki pártok sokszor inkább egyetemes, semmint az adott belső realitásokhoz kötődő célrendszert követnek.

Ezekre a mintázatokra a magyarázatoknál visszatérek, most azonban először leíró szinten szeretném áttekinteni a magyar történelem említett három korszakának pártjait és pártrendszereit, mégpedig három szempont mentén. 1. Induló pártrendszerek; 2. A pártrendszert módosító tényezők; 3. A pártdominancia kiformálódása.

Pártok és pártrendszer: az induló helyzetek

A magyar történelem három nagy rendszerváltása (1867, 1919, 1990) különféle pártelőzményekre támaszkodhat. Az 1867-es kiegyezésnek három párthagyománya van. Az egyik a távolabbi örökség: 1846 és 1848 között alakul meg Magyarországon a konzervatív és az ellenzéki (liberális) párt, abban a reményben, hogy Magyarországon is hasonló váltógazdálkodás lehet köztük, mint a mintának tekintett Angliában. Ez a várakozás nem igazolódik: a konzervatív pártot idegen érdekek kiszolgálóinak tekintő liberálisok nem hajlandók tiszta *kormányellenzéki* szerepre; ők inkább *rendszerellenzékiek*.[8] A második hagyományréteg 1849 és 1861 közötti, amikor minimális szintre szorul vissza, de azért fennmarad valamiféle pártpolitika. A harmadik, amikor 1861-től lassú reorganizáció kezdődik, s az 1867-es

[7] Olyannyira fontos összefüggésről van szó, hogy a két háború közötti politikatudományban felmerül a kormánypártokra nézve a „külpolitikai párt" fogalma. Vö: Dékány 1925. Lásd még: Rudai 1935. Rudairól: Csizmadia 2024c.

[8] Erről bővebben írok: Csizmadia, 2017: 299–314.

kiegyezésnek már vannak világos párttámogatói (Deák Párt) és ellenzői (Balközép Párt, Szélsőbal).

Az 1919-es rendszerváltás – ideológiai alapon – tagadja az előző korszakokat (az 1867–1918 közötti liberális korszakot, az 1918-as polgári rendszert és az 1919-es kommünt), de lényegesen ambivalensebb a viszonya a dualizmus korszakában kifejlődő dominánspárti rendszerhez. Elutasítja a liberalizmus eszmevilágát és a liberalizmus pártpolitikai képviseletét is, és ezek helyébe új világnézetet (keresztény-nemzeti) állít, de gyorsan kiderül, hogy ennek az új világnézetnek a képviseletére ugyanúgy egy „kiemelkedő" párt vállalkozik majd, mint az előző korszakban.

A Horthy-rendszer kialakuló pártrendszerében régi és új pártok egyaránt vannak. A legautentikusabb régi párt (a Szabadelvű Párt és utóda, a Nemzeti Munkapárt) nem él tovább, de az új korszak tud támaszkodni egy másik „régi" pártra, az 1890-es években megalakuló katolikus Néppártra. A katolikus eszmerendszer különböző neveken futó pártokban (például Keresztény Gazdasági Párt stb.) él tovább, és az ilyen jellegű pártok a fő kormánypárt „szatellitpártjának" is nevezhetők. De katolikus pártok vannak ellenzékben is.[9] Emellett számos régi párt tovább működik, mint például a Szociáldemokrata Párt. Létrejönnek új pártok is, mint a Nemzeti Demokrata Párt (Vázsonyi Vilmos és János vezetésével) vagy a Polgári Szabadság Párt (Rassay Károly vezetésével). A Horthy-korszak parlamentjeiben már az 1920-as években is vannak szélsőséges pártok. A lényeg, hogy az új rendszer komoly párthagyományokra tud támaszkodni, igaz, ezekkel a hagyományokkal szemben nagyon kritikus és Trianon után egy nagy nemzeti összefogásban hisz és olyan kormánypártot keres magának, amely – gyűjtőpárti jellegénél fogva – ezt kifejezi.

Az 1990-ben bekövetkező rendszerváltás meglehetősen gyenge pártelőzményekre támaszkodhat. A Kádár-rendszer előtti korszakokkal való bármiféle folytonosság ekkor szóba sem jöhet,[10] viszont az 1988-tól megalakuló új pártok már elutasítják a Kádár-rendszer egypártrendszerével való folytonosságot. A rendszerváltás előtti években létrejövő új pártok – természetes módon – a nyugati modelleket állítják előtérbe, mindenekelőtt a többpártrendszert és a demokráciát. De az indulás idején nemigen volt tapasztalat a hús-vér pártok működéséről. Az 1980-as évek értelmisége sokáig egyáltalán nem tudta elképzelni, hogy belátható időn belül rendszerváltásra kerül a sor, s ebben főszerepet kaphatnak a pártok. Ebből adódóan a pártokra vonatkozó ismereteket „menet közben", a rendszerváltás forgatagában kellett megszerezni. 1990-ben, az első szabad választás után két markáns álláspont kerül egymással szembe a kormányzásban részt vevők körét illetően. Az egyik szerint a választások után egy erős többséggel egy erős ellenzéknek kell szemben állnia. De már ekkor is megfogalmazódik egy alternatív álláspont, amely szerint

[9] Például e pártok egyik vezéralakja Friedrich István, volt miniszterelnök, aki 1929-ben kemény kritikát fogalmazott meg a kormányzó Egységes Pártról és Bethlenről.

[10] A rendszerváltás idején népszerű „történelem vége" felfogás úgy is értelmezhető, hogy az 1945 előtti pártoknak, sőt a velük való összevetésnek is vége van.

Magyarországon az átmenet akkora kihívás, hogy ezt egy „természetes" pártkoalíció sem tudja lemenedzselni, hanem csakis egy *nagykoalíciós* kormány.[11]

Az induló pártrendszert módosító tényezők

A három korszak összehasonlítása azt mutatja: mindegyikben történt valami, ami a korai pártrendszert átfordította. Természetesen ez a változás nem hirtelen és váratlanul, egyik óráról a másikra történt, hanem fokozatosan. Meglepő módon e folyamatban a *gazdaság* – mindhárom időszakban – nagyobb szerepet játszik, mint azt elgondolni szoktuk.

1867 – ahogy már említettem – nagy kihívást jelentett a kiegyezést mint rendszerváltást menedzselő politikai elitek számára. Számos probléma származott magából a kiegyezési törvény gyakorlati megvalósításából, de az igazi kihívás nem is ebből, hanem az 1870-es évek elején tetőző gazdasági világválságból adódott.[12] Az „adósságproblémáról", a gazdaság megrendüléséről, Magyarország fizetésképtelenség-közeli helyzetéről van szó. Schlett szerint „a pártstruktúra átalakulása a pénzügyi válságnak nemcsak következménye, hanem az államháztartás rendezésének az egyik legfontosabb feltétele is volt" (Schlett 2007: 145). Fontos tehát, hogy a gazdaság felől ekkor olyan erős kihívás érkezik, amely az egész pártrendszert megmozdítja és alapjaiban alakítja át.[13] A pártok ebben a helyzetben képesek átugrani az árnyékukat, s az új „szuperpárt" (Szabadelvű Párt) 1875 és 1905 között harminc évig leválthatatlan lesz.[14] Az 1875-ös egyesülés azért is rendkívül érdekes, mert egy ilyen jellegű fúzió (s éppen a közjogi álláspontok merev eltérése okán) elképzelhetetlen lett volna 1867-ben, de akár 1873-ban is. De 1873 és 1875 között már igen. Szerencsére már a kortársak részletesen dokumentálták az egész folyamatot (Lásd: Oláh 1908), így azt nem szükséges összefoglalnom. Mindenesetre az 1875-ös fúzió példa arra, hogy kormány- és ellenzéki pártok között lehetséges megegyezés, ha a kihívás kellően *erős,* és más alternatíva, mint a megegyezés, nem nagyon van.[15]

1919 után – mint láttuk – nagyon erős a hatalomra kerülő elit igénye a múlttal való szakításra. Bár Szekfű Gyula *A három nemzedék* című könyve (Szekfű 1920) szakítást jelent a liberális ideológiával, az 1920-as években mégsem csak ez az ideológiai váltás határozza meg a pártrendszer folyamatait. Ebben az időszakban is van meghatározó *gazdasági* kihívás. Amiképpen az 1870-es években, úgy az 1920-as években is akut kihívást jelent a hitelválság, s ahogy néhány évtizeddel korábban, úgy ebben az időszakban is az a párt emelkedik fel, amelynek van programja a gazdasági és hitelválság megoldására.

---

[11] Az előbbi álláspontot képviselte a vezető kormánypárt, az MDF, és a vezető ellenzéki párt, az SZDSZ. A nagykoalíciós kormányzás pedig a kis ellenzéki pártnak számító Fidesz mesterterve volt.

[12] Lásd ehhez: Schlett István politológus tanulmányát. Schlett 2007.

[13] Schlett tanulmányának bővebb összefoglalását lásd: Csizmadia 2012.

[14] Az egy másik kérdés, hogy a miniszterelnöki székben – különösen Tisza Kálmán 1890-es bukása után – gyakoriak lesznek a változások.

[15] Schlett bizonyítja, hogy az alternatíva magának a kiegyezési rendszernek a megváltoztatása, tehát egy közjogi aktus lett volna. Sokan pártolják ezt is, de ők kisebbségbe szorulnak és a későbbiekben nem is kapnak meghatározó szerepet.

De a gazdasági tematika egyben Európa-tematika is. A Habsburg-Magyar Monarchia tagországaként Magyarország számára még nem olyan sorsdöntő a nemzetközi beágyazódás, mint Trianon után, független nemzetállamként. Bethlen István kölcsönszerző akciói révén (Lásd: Ferber 1983) sikerül egyensúlyban tartani a gazdaságot s ezen túlmenően Magyarországot valamennyire közelebb vinni Európához. Ez a bethleni konszolidáció két alapvető komponense, s egyben a kormánypárt felemelkedésének oka is. Ugyanakkor az is tény, hogy egy ilyen, „Európa-centrikus" konszolidációnak, s az ezt lebonyolító dominánspártnak nagy volt a belső ellenzéke. Nem oly módon, hogy esélye lett volna választást nyerni, hanem úgy, hogy a közvéleményben rossz hírét keltette a *belső* társadalmi egyenlőtlenségekre „érzéketlen" kormánynak. Ilyen ellenzék volt a korábban már említett, Friedrich István vezette „keresztény ellenzék".

Európai visszailleszkedés és gazdasági lecsúszás dichotómiája felől érthető meg, hogy miért bukik meg 1931-ben a Bethlen István vezette dominánspárt. Azért, mert miközben biztosítja a minimális nemzetközi elfogadottságot, az országon belül rendkívül nagy a felzúdulás ellene.[16] Az 1930-as évek megerősítik a kormánypártot, de oly módon, hogy abban felcserélődnek a preferenciák. Ellentétben a Bethlen-féle kormánypárttal, a Gömbös-féle kormánypárt nem a nemzetközi (angolszász, francia stb.) elfogadottságra helyezi a hangsúlyt, hanem egyrészt a „realitásoknak megfelelően" a német orientációra, másrészt a belpolitikai viszonyok átalakítására helyezi a hangsúlyt. Ebben a fázisban tehát a dominánspárti jelleget a „hagyományos" Európával való szembefordulás és az „új" Európa melletti kiállás képviseli. A korszak fiatal – és Gömbös táborába integrálódó – nemzedéke számára az új Európát elsősorban Németország jelenti.[17] Ettől kezdődően a nemzeti egység Magyarország szuverenitásának fenntartására irányul, s a társadalom túlnyomó többsége azért támogatja a kormánypártot, mert az a „magyar életet" akarja fenntartani, szemben az ellenzékkel, amelyről azt hiszi, hogy ez ellen van.

Az 1990. évi rendszerváltás időszakában a felemelkedő politikai elitek nemcsak a demokráciát és a többpártrendszert akarták meghonosítani, hanem a nyugat-európai jólétet is. Lázár Guy alapvető tanulmányában foglalja össze a korai magyar társadalom ilyen irányú várakozásait (Lázár 1993). Ennyiben tehát hasonló az 1990 utáni helyzet a korábbiakhoz, hiszen itt is egy *gazdasági* kérdés, a jóléti rendszerváltás elmaradása játszik szerepet abban, hogy az első szabadon választott kormányt megbüntetik, és 1994-ben az MSZP-t szavazzák vissza a hatalomba.

Az MSZP 1990-ben kis pártként kerül a parlamentbe, és akkor aktivizálódik újra, amikor a rendszerváltás első koalíciója elbukja az 1994-es, második választást. 1994-et akár a magyar rendszerváltás első komoly fordulópontjának is tekinthetjük, ami felhívja a figyelmünket arra, hogy a demokratizálás folyamatát – a másik két korszakhoz hasonlóan – nem célszerű vizsgálnunk a gazdasági-jóléti dimenzió

[16] Az ellenzék bizonyos erői Bethlent bukásakor vád alá akarják helyezni, de erre végül nem kerül sor.

[17] Egy Gömbös-párti képviselő, Makkai János sokat ír arról, hogy az 1930-as években nem az a Nyugat, amelyet korábban gondoltunk, hanem van egy másik Nyugat is, történetesen Németország. Makkai nem hitlerista, de Németországot mint felemelkedő realitást veszi számításba. Lásd erről: Csizmadia, 2017: 344–350.

nélkül. A magyar választók voltaképp azt kérik itt számon, hogy az Antall-kormány nemhogy javított volna a gazdasági helyzeten, inkább sokat rontott rajta. Az MSZP visszatérésének oka, hogy ekkor még a választók elhiszik róla: *egyedül ő* képes javítani a jólét nélküli demokrácia minőségén. Ennek a várakozásnak köszönhető a nagyszabású abszolút többség, amellyel azonban az MSZP csak négy évig tud élni, utána, 1998-ban, leváltja őt a Fidesz. 1998-tól egy sajátos kétpárti verseny indul, amely 2010-ig kétesélyes, s amelyben az MSZP komoly részsikereket ér el. 2006-ban például az MSZP a rendszerváltás utáni történelemben először képes az addigi négyéves, *rövid* váltógazdálkodási ciklus „meghosszabbítására".[18]

De nemcsak arról van szó, hogy a gazdasági jólétet *ki* biztosítsa. Arról is szó van, hogy az az Európa-orientáció, amelyre a rendszerváltás épül, meddig tartható. Egyszerűen szólva: 1990-ben minden párt nyugatos, vagy ha nem is az, fenntartásait látványosan nem hangoztatja. Az idő előrehaladtával azonban kiderül, hogy ez a korai külpolitikai konszenzus nem lesz tartós, és ismét fontos szerepet játszik majd a korábbi két korszakban már megismert dilemma: a külső beágyazódás vagy a nemzeti szuverenitás. A Fidesz felemelkedése erősen összefügg azzal, hogy a magyar társadalom meghatározó csoportjaiban eltolódás ment végbe az utóbbi javára.

Az „uralkodó párt": szervezet, vezetés és viszony az ellenzékhez

A gazdasági és a külpolitikai tematika révén mindhárom rendszerben létrejönnek tehát az úgynevezett *dominánspártok*: a Szabadelvű Párt 1875-ben, az Egységes Párt 1921-ben és a Fidesz 2010-ben.[19] Három szempontból nézzük e pártokat. 1. Szervezeti felépítés; 2. Vezetés; 3. Viszony az ellenzékhez.[20]

Szervezet

Az 1875-ben létrejövő Szabadelvű Pártról azt írják a későbbi elemzők, hogy tartós kiemelkedő szerepét egy nagy társadalmi osztállyal, az arisztokráciával való szoros kapcsolata biztosította (Lakatos 1942: 54–55). A Szabadelvű Párt tehát amolyan sajátos magyar „osztálypárt" volt, és vele szemben más pártok azért nem tudnak hatalomra kerülni, mert ha volt is osztályhátterük (mint például az ellenzéki Függetlenségi Pártnak a birtokos nemesség), az nem elegendő a kormányra kerüléshez. Lakatos Ernő ugyanakkor azt is megállapítja, hogy a Függetlenségi Párt 1906-os kormányra kerüléséhez nemcsak elveinek részleges megtagadása volt szükséges, hanem a párt társadalmi kapcsolati jellegének változása, azaz osztályhátterének változása is (Uo.: 56).

---

[18] A ciklushosszabbításról (mint a rendszerváltás utáni pártpolitika legfontosabb eleméről) lásd: Csizmadia, 2023.

[19] Természetesen a domináns pártról csak akkor beszélhetünk, ha az legalább három egymást követő választást megnyer. Lásd erről: Sartori, 1976. Így tehát a három korszak nagy kormánypártjainak első éve (1875, 1921 és 2010) inkább csak a dominánsparti ambíció megjelenését jelenti. Az ambíció akkor teljesedik be, amikor az első kormányzati ciklusok után sorban jönnek a következők.

[20] E szempontokat érvényesítettük a már többször említett Uralkodó párt című kötetben. Lásd: Csizmadia et al. 2021. A kötetben bőségesen számba vesszük a struktúrára, a vezetésre és az ellenzékkel való kapcsolatra vonatkozó szakirodalmat is.

Ez fontos megfigyelés, de persze csak a korabeli dominánspárt egyik jellemzője. A Szabadelvű Párt nem tudott volna ilyen sok időt kormányon tölteni, ha nincsenek kapcsolatai más társadalmi rétegekkel is. Mai szóval a párt *gyűjtőpárt* volt (Pölöskei, 2010: 69).[21] De már egy nagy államjogi program mentén szerveződő gyűjtőpárt volt a Deák Párt is, mint egy kortárs megjegyzi (Toldy 1868: 230).

A gyűjtőpárti jelleg még inkább jellemző a Horthy-korszak 1921-től Bethlen István által uralt kormánypártjára. Ebben a táborban ugyanis részben világnézetileg, részben szociológiai összetételüknél fogva nagyon különböző rétegek álltak. Az bizonyos, hogy arisztokraták éppúgy megtalálhatók ebben a pártban, mint birtokos nemesek, kisnemesek, polgári elemek vagy éppen parasztok. Ez a nagyon sokrétű szociológiai összetétel egyben persze hátránya is a pártnak, mert *világnézeti* értelemben nem tud megfelelő belső egységet előállítani. De a trianoni Magyarországon nem is a világnézeti, hanem a *nemzeti* egység az első, tehát a Bethlen által vezetett kormánypárt voltaképp ennek a pragmatikus alapon álló nemzeti egységnek az előállítását biztosítja. Amikor 1932-től Gömbös Gyula veszi át a miniszterelnöki posztot, akkor két változás történik. Egyrészt a kormánypárt neve Nemzeti Egység Pártjára változik (azaz lemarad a „keresztény" jelző), másrészt nagyobb hangsúlyt kap a világnézeti motívum.

A Fidesz a parlament legkisebb pártja 1990-ben és 1994-ben másodszor is kis pártként kerül a parlamentbe. Felnövekedésének első lépcsője az az elhatározás, hogy növeli a párt méretét. Ez pedig sikerül is neki: a Fidesz is képes gyűjtőpárttá válni. Ellentétben a dualizmus korszakával – amikor ennek van valamiféle osztályjellege – a Fidesz mögött nem állhatnak egységes társadalmi osztályok (az osztálypolitika csekély szerepet játszik Magyarországon).[22] Akárhogyan is: annyit megállapíthatunk, hogy a régi magyar uralkodó osztályok mai leszármazottai (az MDF bukása után) döntően a Fideszben találják meg identitásukat.[23] A Fidesz ugyanúgy nagyon sokféle társadalmi csoportot fed le, mint domináns elődpártjai, illetve mint közvetlen elődpártja, az MSZP. Fontos rámutatni, hogy az MSZP-t potenciális dominánspárti szerepre 1990 után (s különösen 2002 és 2010 között) az jogosította fel, hogy *nem ideológiai* alapon várt kötődést magához. A Fidesz domináns párttá válásában fontos tényező, hogy ezt az ideológiamentes, pragmatikus identitásformálást eltanulja az MSZP-től, s ez lesz sikerének egyik fő oka.

Vezetés

Nagyméretű gyűjtőpártként létezni természetesen nem könnyű. Ahhoz, hogy egy párt tartósan *különféle* társadalmi rétegeket tudjon integrálni, szükség van karizmatikus vezetőre. Deák Ferenc, Tisza Kálmán, Bethlen István vagy Gömbös Gyula

[21] A kormánypárt jó kapcsolatot ápol a nagytőke szervezeteivel is. Pölöskei úgy látja, hogy a Szabadelvű Párt sem nem merkantilista, sem nem agrárius gazdaságpolitikát folytat, hanem gazdaságilag „semleges". Pölöskei, id. mű: 75.

[22] Ezzel ellentétesen, s az osztályszempont visszahozatala mellett érvel színvonalas könyvében Éber Márk Áron. Éber 2020.

[23] A történeti választáskutatások kimutatják, hogy a mai jobboldal azokban a körzetekben erős, ahol a korábbi arisztokrácia és nemesség nagyobb tömbökben lakott. Lásd erről: Hajdú 2006: 137–169.

ilyen vezetők voltak, és tekintélyében, befolyásában nem tér el tőlük Orbán Viktor sem. Ugyanakkor érdemes felfigyelnünk arra, hogy a domináns párt tartós kormányon maradása részben független a karizmatikus vezetőtől. Azaz a domináns párt „túlélheti" a karizmatikus vezetőt és működhet nélküle is. A dualizmus időszakában például Tisza Kálmán miniszterelnökként uralta az egész Szabadelvű Pártot. Utódja, Szapáry Gyula már csak a kormánypárt konzervatív szárnya fölött rendelkezett befolyással, Wekerle Sándor pedig már kvázi pártok fölöttinek tekintette magát (Pölöskei id. mű: 154). A dualizmuskori domináns pártrendszer sajátossága, hogy a karizmatikus pártvezér bukása nem jár együtt a dominánspárt bukásával, de azzal igen, hogy az új vezető hatóköre látványosan csökkenhet elődjéhez képest. Ilyesmit látunk Bethlen István esetében is. Amíg ő a miniszterelnök (1921 és 1931 között), a kormánypárt teljes apparátusával mögötte áll, s ha vannak is frakciók a kormánypárton belül, közöttük az ellentét nem éleződik ki. Bethlen bukása azonban a kormánypártot megrendíti. Néhány évvel távozása után személyesen ő is kilép a kormánypártból és a hozzá lojális frakció (vagy annak egy része) is kiválik a pártból. Mivel azonban a magyar domináns kormánypártok parlamenti létszámukban eléggé nagyok, egy-egy frakció (akár néhány tucat képviselő) kiválása még mindig nem fenyegeti a kormánytöbbséget, illetve a kilépők által létrehozott új frakciók nem tudnak megkapaszkodni a parlamenti életben.

A Fidesz esetében talán még egyértelműbb a viszony a párt és vezetője között. Itt egészen nyilvánvaló, hogy a dominánspárt *rá van utalva* vezetőjére, ő élteti. Az utóbbi időszakban ugyan felmerült már egy lehetséges utódlás kérdése, de egyelőre semmilyen empirikus példánk nincs arra, hogy mi történne a Fidesszel, ha mostani vezetője helyébe egy másik vezető lépne. Így nem vállalunk nagy felelősséget annak kimondásával, hogy napjaink domináns pártjánál erősebb a korreláció a vezetés és a párt tartós kormányzati szerepe között, mint a dualizmus és a Horthy-korszak kormánypártjainál. Miközben a Szabadelvű Pártnak harmincéves kormányzati periódusában (1875–1905) hét; az Egységes Pártnak és utódainak (1921–1944) nyolc miniszterelnöke volt, addig a Fidesznek – lassan 16 éve – ugyanaz a miniszterelnöke. Talán megkockáztatható, hogy ha a vezető személyében változás történne, az jóval rövidebb idő alatt hatna magára a kormánypártra, mint elődei esetében.

Az ellenzékhez való viszony

Az eddigiek alapján elmondhatjuk, hogy a domináns pártrendszerek alapvetően módosítják a tartósan ellenzékbe kerülő pártok helyzetét is, de a nemzetközi irodalom nem osztja azt a megközelítést, hogy a dominancia létrejöttében az ellenzék semmilyen szerepet nem játszik, azaz, az független tőle.[24] Magyarországon 1875-ben, az addigi kormány- és az addigi ellenzéki párt fúziója után a kormánypárt jóval kétharmadot meghaladó többséggel győz, az ellenzék pedig apró frakciókra esik szét. Mindez nem végzetes, mert három évvel később, az 1878-as választáson a Szabadelvű Párt – kül- és belpolitikai okokból – 100 mandátumot veszít. Van egy hullámzás a mandátumszerzésben, de az alaptendencia, hogy a kormánypárt kétharmad közeli

[24] A téma egyik legjobb feldolgozása: Dunleavy 2010. Lásd még: Rajnai 2021.

eredményeket ér el, az ellenzék különböző pártjai pedig osztozkodnak a maradékon. Mivel nincs egységes ellenzék, esélyük sincs a kormányra kerülésre, ami nem azt jelenti, hogy ne befolyásolhatnák különböző eszközökkel a kormánypártot.

A korszak elemzői között konszenzus van abban, hogy a váltógazdálkodás azért nem működött, mert az ellenzéki pártok nem tudtak a kormánypártéhoz hasonló egységet állítani, és egyetlen közös céljuk a kormánybuktatás volt (Niamessny 1928: 20). Gratz Gusztáv a dualizmusról írott híres könyvében fogalmaz: ahhoz, hogy váltógazdálkodás alakulhasson ki, szükség lett volna valamilyen néplelket megmozgató ellentétre a riválisfelek között (Gratz 1934: 213). Ezek szerint Gratz a Monarchiához való viszonyban mutatkozó ellentétet nem látja eléggé „néplélek-mozgatónak", más ellentét pedig szerinte nem volt.

Megközelítése nem biztos, hogy fedi a valóságot, tekintettel arra, hogy a kormányra jutni alig tudó ellenzéknek azért voltak eszközei a néplélek befolyásolására. Az egyik az, amit Gerő András egy régebbi könyve címében „az elsöprő kisebbségnek" nevez (Gerő 1988). Ezzel a szerző arra utal, hogy bár a hatalomra kerülés nem reális opció, de azért a nép érzelmeinek befolyásolása a mindenkori ellenzék számára nagyon is lehetséges. Ráadásul nemcsak arról van szó, hogy van egy monolit kormányzati többség és vele szemben a kormányzástól teljesen elzárt, érzelmileg felizgatott és dühös kisebbség. A kortárs Beksics Gusztáv például arról ír, hogy Magyarországon a váltógazdálkodás hiányát pótló *egységesülési rendszer* működik. Ami azt jelenti, hogy az ellenzék bizonyos frakciói vagy személyiségei olykor belépnek a kormánypártba (Beksics 1906: 106).[25] Az ilyen jellegű egységesüléseket, belépéseket a szerző a magyar parlamentarizmus olykori nehéz helyzeteiben a kibontakozás útjának látja.

Ez a hagyomány része maradt a Horthy-korszak pártviszonyainak: itt is sok be- és kilépést látunk. Az ellenzék azonban fő szabályként e korszakban sem tud előtérbe kerülni, hanem rengeteg világnézeti irányzatra tagolódik, és nehezen jut el az összefogásig. A korszak liberális, szociáldemokrata, keresztény, kisgazda, legitimista és egyéb ellenzéki pártjai egyetértenek abban, hogy előbb a Bethlen-, majd a Gömbös-kormánynak, illetve utódainak mennie kell. De egészen a Horthy-korszak utolsó választásáig, 1939-ig egyetlen ellenzéki pártnak vagy az ellenzék bármilyen koalíciójának esélye sincs arra, hogy leváltsa a kormányt.

1990 után – egészen 2006-ig – egy kiszámítható kormány-ellenzék viszonyrendszer intézményesül. Ennek lényege a két oldal közötti kiszámítható és szokásszerű csere. 2006-ban – mint már láttuk – az MSZP „meghosszabbítja a kormányzati ciklusidőt", de 2010-ben nem tud egy harmadik ciklust is megszerezni, s ezzel le is zárul a baloldal dominánspárti reményeinek kora. 2010 és 2024 között az ellenzéki pártok igyekeznek hatékony ellensúlyt képezni, de működésükben ugyanazokat a jegyeket mutatják, mint a korábbi korszakok ellenzéki pártjai: széttagoltak és kormányképtelenek. Pedig már a 2014-es választástól napirenden van az egységes ellenzéki fellépés és a 2018-as választás előtt meghirdetik az „egy körzet – egy ellenzéki jelölt"

[25] Ilyen nagy belépés volt például Szilágyi Dezső igazságügyminisztersége 1889-ben Tisza Kálmán kormányában vagy a teljes Nemzeti Párt belépése Széll Kálmán kormányába 1899-ben.

programot. 2022-ben aztán Márki-Zay Péter hosszas előválasztási procedúrában lesz az ellenzék jelöltje, de ez sem elég ahhoz, hogy az ellenzék el tudja hitetni a választók előtt, hogy egységes, és főleg azt, hogy jobban kormányozna, mint a Fidesz. A Tisza Párt megjelenése utáni időszak pedig már nem tartozik elemzésünk körébe.

A magyar pártpolitika három korszakában tehát egy olyan mintázatot rögzíthetünk, amelynek három eleme a pártrendszer „eredeti" formájának kialakulása, annak transzformációja, s végül megállapodás a pártdominanciánál. Ahogy az elején jeleztem, ez nem determináció; mégis mindegyik rendszerben ilyen mozgásirányról számolhatunk be, azaz nem tudott meggyökeresedni egy olyan elitmagatartás, amely megakadályozhatta volna az elmozdulást a pártdominancia irányába. De vajon miért történt mindez így? Elérkeztünk a magyarázatokhoz.

A domináns pártrendszer mindenkori létrejöttének három magyarázata

Az első magyarázat – mai szóval – *geopolitikai,* s arra fókuszál, hogy bár egyértelműnek látszik mindhárom korszak fejlődési íve, a fejlődés mégsem egyenes vonalú, mert a külső körülményekhez való adaptálódás aktuális értelmezése új konfliktust gerjeszt, és abban nem feltétlenül azok győznek, akik az egyoldalú mintakövetést favorizálják. A második magyarázat *parlamentáris,* s azt a kérdést veti fel, hogy a hazai parlamentarizmus (mint a nyugati adaptációja) teljeskörű-e, avagy épp az átültetés korlátai miatt jönnek létre visszatérően domináns pártok. Végül a harmadik magyarázat *viselkedéstani,* s arra kíváncsi, hogy a magyar társadalom egyes csoportjainak van-e olyan, történelmi korokon átívelő, „összegzett" viselkedése, amely folyton odatereli őket a dominánspártokhoz.

A dominánspártok és a geopolitikai szituáció összefüggése

Az 1867. évi kiegyezés a korszak geopolitikai szükségszerűsége, amelyhez társul egy pártkonfiguráció, amelyben vannak a kiegyezést lebonyolító, illetve az azt mérsékelten és radikálisan ellenző pártok. A „közjogi pártrendszer" azonban nem mozdíthatatlan keret, s erről tanúskodik, hogy amikor Magyarország szempontjából kedvezőtlen nemzetközi változások történnek (gazdasági világválság), a releváns elitek között konfliktus lép fel, s ebben a konfliktusban azok győznek, akik a nemzetközi kihívásokra olyan válaszokat adnak, amelyek révén *nem* a közjogi rendszert, hanem a *pártrendszert* kell módosítani. A közjogi kiindulópontot tehát ez esetben csak a gazdasági kihívásra adott radikális válasszal (pártfúzióval) lehet fenntartani vagy megmenteni. A gazdaság ily módon geopolitikai súlyú tényező: a magyar politikában lényegében ekkor válik először publikussá az ország külső függése és eladósodottsága.[26]

[26] Visszautalok Schlett fentebb már szóba hozott írására.

A Horthy-rendszer geopolitikai realitása a háborús vereség, majd pedig (Trianon után) a békés úton történő revízió. De itt is komoly szerepet kap a gazdasági dimenzió, hiszen Magyarország nemzetközi helyzetét csak úgy lehet minimális szinten helyreállítani, ha a politika a nyugati országok felé is nyitni próbál. Persze mire a Bethlen-féle kormányzás tényleges domináns rendszerré alakulhatna, a gazdasági világválság 1931-ben elsöpri. De tíz évig az biztosította leválthatatlanságát, hogy megfelelt egy reál- vagy geopolitikai követelménynek: megfelelő nyugat-európai hiteleket szerzett az ország újjáépítéséhez. A világválság aztán véget vet a nagy európai kalandnak, és 1932-től az újjászervezett kormánypárt már a belső folyamatokra koncentrál, előtérbe helyezve a nemzeti szuverenitás védelmét.

A geopolitikának az 1990-es rendszerváltásban és az azt követő időszakban is megvan a maga szerepe. A folyamat elején a geopolitika „láthatatlan". Egyrészt azért, mert a Nyugat győz, és a Szovjetunió immár nem képez hatalmi-ideológiai ellensúlyt; másrészt azért, mert a „történelemnek vége" van, és a hangsúly ezért a *jelenre* helyeződik; harmadrészt azért, mert a nemzetközi kapcsolatok leértékelődnek a demokrácia *belpolitikai* jellegű értelmezése tükrében.[27] A geopolitika majd csak jóval később válik újra fontossá, nagyjából a 2000-es évek közepén, amikor egyrészt visszatér a történelem (Kagan 2008), másrészt megtörik az a fejlődési trend, amely a kelet-közép-európai országok egyenes vonalú demokratizálódására épült. Ily módon a Fidesz felnövekedése elválaszthatatlan a geopolitika először lassú, majd egyre erőteljesebb visszatérésétől.[28]

A párturalkodás mint a nem (teljesen) nyugatos parlamentarizmus tünete

Ritkábban említjük a lehetséges okok között a magyar pártfejlődésben a parlamentarizmus sajátos formájának kialakulását.[29] A magyar pártpolitikát az 1840-es években angol mintára (egy nagy kormány- és egy nagy ellenzéki párt) kívánják létrehozni. Ez a kísérlet azonban sem akkor, sem később nem sikerül. Nem kis részben azért, mert a liberalizmus mellett a konzervatív ideológia a dualizmus korában nem válik népszerűvé.[30] De ahogyan nem jön létre angol típusú *kétpártrendszer,* ugyanúgy nem egyértelmű, hogy a létrejövő *parlamentáris* rendszer megfelel-e az átültetni kívánt angol mintának. Vannak szerzők (Deák Albert, Andrássy Gyula és sokan mások), akik biztosak benne, hogy az 1848-ban, majd 1867-ben kiépülő parlamentarizmus *tiszta* parlamentarizmus; mások (Concha Győző, Kun József) szerint viszont egyáltalán nem egyértelmű egy tiszta parlamentáris rendszer létrejötte.[31] Kun József 1909-ben hosszabb tanulmányt is ír *Parlamentarizmus és magyar parlamentarizmus* címmel

[27] Mivel a demokrácia világméretű győzelme a kiindulópont, a külpolitikának nincs meg a megfelelő súlya és értelmezési tartománya.

[28] Ezt tükrözik a Fidesz 1994 és 1998 közötti programjai, amelyek Európát már nemcsak követendő, de formálandó régiónak is tekintik.

[29] A parlamentarizmus mai torzulásának lehetőségéről a nemzetközi politikában lásd: Ganghof 2021.

[30] A pártrendszer létrehozása közben felmerülő szándékokról és irányokról hosszabban írok könyvemben: Csizmadia 2017: 315–325.

[31] A parlamentarizmus-vitáról lásd: Pócza 2013.

(Kun 1909), s ebben megállapítja: a parlamentarizmus egyik alapvető követelménye, hogy a kormányzásban váltógazdaság legyen, amit a dualizmus Magyarországa nem tud biztosítani. Következtetése ilyen premisszából nem is lehet más, mint hogy a *magyar* parlamentarizmus más, mint az angol.[32] De a mai szerzők közül Szente Zoltán (Szente 2011: 439) vagy Pesti Sándor (Pesti 2001: 73) sincs meggyőződve arról, hogy az, ami létrejött, egyértelműen megfelelne a parlamentarizmus követelményeinek.

A Horthy-korszak kapcsán (amely úgymond meg kívánta „haladni" a dualista rendszert) szintén felmerülhet a kérdés, hogy ez a rendszer (itt is nagy kormánypárt – töredezett ellenzék) vajon parlamentárisnak tekinthető-e. A korszakban két végletes álláspont létezik. Az egyik, hogy ahol egy Bethlen- vagy egy Gömbös-féle mamutpárt létezhet, az nem parlamentarizmus, merthogy üzemszerűen működő parlamentarizmusban ilyesmi nem fordulhat elő.[33] A másik véglet, hogy a domináns párt valójában éppen a kispárti széttagoltságra és érdekkavalkádra adható egyetlen autentikus válasz, azaz a dominánspárt az egyetlen élet- és kormányképes erő, merthogy ez a *nemzeti érdek* kifejezője.[34]

S akármennyire is meglepő, az 1990 utáni (de még inkább a 2010 utáni) magyar politika kapcsán nemcsak az a kérdés vethető fel, hogy az a liberális demokráciából valami mássá vált-e, hanem az is, hogy *parlamentárisnak* tekinthető-e. Az, hogy az első 20 évben a váltógazdálkodás működik, arra utal, hogy az átmenet utáni pártrendszerbe nem volt belekódolva a parlamentáris szerkezetnek a későbbi módosulása. Ugyanakkor a dominánspárti szisztéma mégiscsak létrejött. Erre – mint már bőven volt szó róla – az is egy lehetséges magyarázat, hogy ez a változás egyetlen párt, a Fidesz erőszakossága miatt történt így: a Fidesz egyszerűen *fölülírta* a kiinduló demokratikus szerkezetet. Ezt a választ azért nem tartom kielégítőnek, mert ha létre is jött a Fidesz-túlsúly, abban a másik oldalnak is van szerepe. Nevezetesen kettő: 1. Nem tudta megakadályozni ezt; 2. Nem tudta a maga túlsúlyát tartósan intézményesíteni. Így tehát amellett érvelek, hogy a demokratikus hazai hagyományok sokszor emlegetett hiánya miatt *kiéleződő* helyzetekben a történelmileg legrögzültebb minták képesek életre kelni. Ilyen rögzült minta az igény a domináns kormányzásra, és azt kell mondanom, hogy ennek első jelei már az 1990-es években is megjelentek, amikor a magyar választók az utódpártot bízták meg 54%-os választói többséggel. Ha elfogadható ez a megközelítés, ebből az következik, hogy határhelyzetekben a politikai szereplők közötti átmeneti egyensúly felborulhat és újraéledhet egy „egyensúlytalan" tradíció. Mindenesetre elmondhatjuk, hogy a nyugati és a magyar parlamentarizmus közötti fő különbség ma is megvan, és ez az, hogy ha ott létezik is a hosszú kormányzás,[35] abból nem válik rendszer és abból választási úton könnyen vissza lehet térni a váltógazdálkodásos tradícióhoz. Magyarországon a parlamentarizmus jellege előbb-utóbb a nagypárti kormányzást intézményesíti.

---

[32] Kun József írását hosszabban elemzem: Csizmadia 2017: 287–295.

[33] Ezt az álláspontot képviseli például Kemenczy Gábor könyvében: Kemenczy 1936: 67.

[34] Ilyen értelemben ír a témáról a korszak vezető politikai szociológusa, Rudai Rezső. Lásd: Rudai 1936: 28.

[35] Lásd például a brit konzervatívok hatalmát 1979 és 1997; valamint a német kereszténydemokraták kormányzását 1982 és 1998 között.

A magyar társadalom pártpolitikával szembeni elvárásainak kérdése

Harmadik magyarázatom a magyar társadalomnak a politikával szembeni *elvárásaira* irányítja figyelmünket. Ha elmélyedünk a magyar eszme- és társadalomtörténeti irodalomban, akkor sok olyan művel találkozunk, amelyek keresik a társadalomban ismétlődő magatartás- és gondolkodásmódok történelmi jellemzőit. A két háború közötti időszakban divatos volt e magatartások kapcsán „nemzeti jellemről" beszélni.[36] Prohászka Lajos (1936) és Babits Mihály (1939) hosszú tanulmányokat is írtak a témáról. Prohászka például „örök szeparatizmusról" beszél, egyértelművé téve, hogy történelme során a magyarság hozzászokott a más népektől való elkülönüléshez.

Természetesen ez egy meghatározott korhoz és diszciplínához (szellemtörténet) kötött magyarázat, és nem is feltétlenül kell maradéktalanul elfogadnunk hívei magyarázatait. Mégis megfontolandó, amit a magyar társadalom „magatartási folytonosságáról" írnak. E magyarázattípust alkalmazva korszakainkra, egyértelműen azt mondhatjuk: mind a dualizmusban, mind a Horthy-korszakban a társadalom tagjai nagyobb biztonságban érzik magukat akkor, ha a dominánspárt uralkodik, mintha végig váltógazdaság lenne. Mindez nem jelenti azt, hogy *szeretik* is ezeket a rendszereket. Sőt, azt látjuk, hogy a hatalmon kívüli (Gerő András szavával: elsöprő) kisebbségnek nagyon komoly befolyása van, és a magyar társadalom érzelmeiben közel áll a mindenkori ellenzékhez. De – történelmi tapasztalataik folytán – a társadalom tagjai úgy ítélik meg, hogy a kisebb rossz, ha egy párt hosszasan uralkodik, mintha folytonos kormányzati váltások lennének. A nagy kormánypártok persze a legkülönfélébb módokon próbálják „meghálálni" ezt a társadalmi lojalitást. Az egyik legerősebb hálafaktor a nagy, erős, egységet kifejező párt.

Példát is tudunk mondani a társadalmi elvárások és a pártverseny szoros összefüggéséről. Az MSZP – mint az 1990-es évek közepén nagy fölénnyel visszatérő párt – annak köszönheti későbbi bukását, hogy már 1994-1998 közötti kormányzása során „elpártolt" a társadalmi igények követésétől, és ezt a „társadalom-barát" szerepet a Fidesznek engedte át. Bár a Fideszből csak 2010 után lett dominánspárt, de e pozíció megszerzése az 1990-es évek második felében dőlt el. Csigó Péter politológus 1997-ben (az MSZP „nagy visszatérése" után, s kormányzása harmadik évében) ezt írja: „az Antall-Boross-kormány bukása és az MSZP győzelme jórészt annak a ténynek köszönhető, hogy a politikai problematika kijelölésére tett kísérleteiben sokkal közelebb tudott kerülni a társadalom elvárásrendszeréhez, hitelesebben tudta megfogalmazni, rendszerbe foglalni, explicitté tenni a társadalom tagjaiban élő diffúz tapasztalat- és elvárástömeget" (Csigó 1997: 29). De máris hozzáteszi: a kormánypárt rendkívül ellentmondásosan viszonyul az őt hatalomba segítő „elvárástömeghez". Ezt mutatja, hogy a Bokros-csomag 1995-ös bevezetése után alapjaiban változik a kormányzás fókusza, és ezt követően már „a társadalmi helyzet, mint a gazdaság állapotának derivátuma ábrázolódik" (Uo.: 33). Amíg tehát 1994-ben

[36] Lásd közülük a legismertebbet, a Szekfű Gyula által szerkesztett: Mi a magyar? című kötetet. Szekfű 1939. Egy mai történeti szociológus pedig újra előveszi a jellem fogalmát és a jelen megértésében a „mélymúlt" szerepéről beszél. Lásd: Hadas 2017.

a párt „közelebb" van a társadalomhoz, mint a jobboldali pártok,[37] addig 1995-re ez megváltozik, mert a hivatalossá váló Bokros-csomag retorikájában a társadalom státusa megváltozik: a társadalom innét már passzív, a „feladata" a kormány képviselte magasabb szintű racionalitáshoz való alkalmazkodás (Uo.: 34).

Paul Gradvohl, Marián Béla és Szabó Ildikó még tovább mennek, és az MSZP 1994-es választási sikere fő okaként a társadalmi *folytonosság* képviseletét jelölik meg (Gradvohl et al. 1998: 20).[38] Vele szemben az addig működő kormánykoalíció pártjai (MDF, Kisgazdapárt, KDNP) összeroppantak vagy nagymértékben veszítettek jelentőségükből, mert a folytonossággal szemben a diszkontinuitást képviselték. A Fidesz pedig – bár már tesz lépéseket a társadalom felé – de 1988–1998-as időszakában még csak az út kezdetén jár.

A folytonosság tézise már egy igazán *történeti* magyarázat, ugyanis a szerzők már nem csupán a Kádár-rendszerrel való folytonosságot említik, hanem egy egész történeti tablót adnak a társadalom „rendszerfüggetlen" magatartásformáiról. Ennek kapcsán megállapítják: a magyar történelem különféle korszakaiban „védekező társadalmi mechanizmusok" formálódtak ki, amelyek minden egyes rendszerben „lehetővé tették a kontinuitások őrzését" (Uo.). Állandóan visszatérő magatartásformaként azonosítják az *alkalmazkodást és a túlélést,* s azt is megfogalmazzák: az egymást váltó korszakokban az emberek megtanulták, hogy csak korlátozottan számíthatnak az intézmények segítségére (Uo.: 21).

Mindezek nyomán érdemes volna a dominánspárti rendszereket a társadalmi alkalmazkodás által is inspirált pártrendszertípusokként is mérlegre tennünk. Természetesen, ha a fenti másik két magyarázatot is tekintetbe vesszük, akkor világos: ezek a dominánsrendszert tápláló társadalmi magatartásmódok korántsem egyforma intenzitásúak 1990 után és korábban. Fontos, hogy a geopolitika hogyan alakul, s például a nemzeti szuverenitás mikor és mennyiben válik a belpolitika meghatározó kérdésévé. A Fidesz szinte leválthatatlan párttá való növekedése ily módon szoros összefüggésben áll a magyar történelem egyik legfontosabb kérdésével: a nemzeti függetlenséggel. Az, hogy a magyar társadalom négyszer egymás után ruházta fel kétharmaddal a mai kormánypártot, azt mutatja: ez a fajta választói elvárás és magatartásforma rendszerfüggetlen módon ma is nagyon erős.

Összegzés

A fenti dolgozatban amellett érveltem, hogy a pártdominancia, az „uralkodó párt" szindróma a magyar politikai fejlődés szerves, *rendszerfüggetlen* része. Táplálója az, hogy bár a magyar politikában a reformkor óta mindig erős a hajlam a nyugati viszonyok (esetünkben egy egyensúlyelvű többpártrendszer) adaptálására, azokat

[37] Az 1990–94-es kormánypártoktól épp ekkor vonja meg a bizalmat a társadalom, a Fidesz pedig ekkor még a liberális oldaltól már elválóban, de a konzervatív oldalhoz még meg nem érkezőben van.

[38] A szerzők ezt írják: „Az MSZP – ellentétben az előző ciklus koalíciós pártjaival – vállalhatóvá tette a rendszerváltás előtti múltat". Vagy ezt: „Az új ideológiai pártok között az MSZP ideológiamentessége felértékelődött a társadalom szemében". Id. mű: 25.

nem mindig, illetve csak részben sikerül megvalósítani. Így a mai Fidesz-fölényt sem valami váratlan és a magyar fejlődéstől idegen jelenségként kezeltem, hanem egy régi trend nem logikátlan folytatásaként. Azt is hangoztattam azonban, hogy bármennyire is kialakultak az írásban bemutatott trendek (illetve a mögöttük rejlő mintázatok), szerencsétlen dolog lenne a magyar fejlődést determinációk láncolataként értelmezni. S éppen ennek elkerülésére hangoztattam a mindenkori aktorok szerepét, akik sokféle irányba fordíthatják akár a legrögzítettebnek tűnő mintázatokat is.

Éppen erre az aktorszempontra – tehát a releváns szereplők cselekvésének viszonylagos szabadságára – hívja fel a figyelmünket az elmúlt két év hazai története. Magyar Péter és az általa vezetett Tisza Párt ugyanis a semmiből előtörve potenciált mutat arra, hogy megváltoztassa ezt az évszázados trendet. Vajon az új párt eddigi tevékenységéből milyen következtetést vonhatunk le egy *jövőbeli* pártrendszerre (vagy másképpen: a bevált mintázatok megszüntetésére) vonatkozóan?[39]

Erre a kérdésre az eddig megismert tények alapján két válaszunk lehet. Az első: bármiként is alakul az új párt választási eredménye, nem annyira a sokpártrendszer, mint inkább a kétpártrendszer felé kívánja elmozdítani a magyar pártpolitikát. A második: nem annyira a nagypártiság kiiktatását tartja alapfeladatának, hanem egy *másik nagypárt* létrehozatalát. Ha e két cél azonosításában igazam van, akkor az új párt mérsékelt eséllyel bír majd az évszázados struktúra elmozdítására, sokkal inkább arról beszélhetünk, hogy egy másik – eddig szintén megoldatlan – célt tűz ki maga elé: ez pedig az ellenzéki széttagoltság hagyományának megváltoztatása. E cél teljesítésében az új párt sikeresnek mondható. Viszont például a vezetési mód tekintetében nemigen tudunk beszámolni újdonságról; itt inkább az egyszemélyi vezetés régi mintájának továbbéléséről van szó. Mindezeket összegezve azt állapíthatjuk meg: a magyar politikában a pártdominancia régi, sőt szinte az *egyetlen* hagyomány. A Tisza Párt látható módon ezt a hagyományt is támadja, de hogy a széttagolt *ellenzéki* tradíció leépítésén túl mit kíván kezdeni a *kormányzati* szintű dominanciával (miközben ő is dominanciára tör), erről még semmit nem tudhatunk.

Irodalom

Arian, A. – Barnes, S. H. (1974): The Dominant Party System: A Neglected Model of Democratic Stability. The Journal of Politics, 36(3): 592–614. https://doi.org/10.2307/2129246

Babits M. (1939): A magyar jellemről. In: Szekfű Gy. (szerk.): Mi a magyar? Magyar Szemle Társaság, Budapest, 37–86.

Beksics G. (1906): A Szabadelvű Párt története. Magyar Hírlap Kiadóvállalat, Budapest.

Bogaards, M. (2004): Counting Parties and Identifying Dominant Party Systems in Africa. European Journal of Political Research, 43(2): 173–197. https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.2004.00150.x

[39] A kézirat az április 12-i választás előtt záródott le.

Bogaards, M. (2005): Dominant Parties and Democratic Defects. Georgetown Journal of International Affairs, 6(2): 29–35.
Bogaards, M. – Boucek, F. (eds.) (2010): Dominant Political Parties and Democracy: Concepts, Measures, Cases and Comparisons. Routledge, London.
Bozóki A. – Hegedűs D. (2017): A kívülről korlátozott hibrid rendszer. Az Orbán-rezsim a rendszertipológia tükrében. Politikatudományi Szemle, 26(2): 7–32.
Carty, R. K. (2022): The Government Party: Political Dominance in Democracy. Oxford University Press, Oxford. https://doi.org/10.1093/oso/9780192858481.001.0001
Crespo, J. A. (1995): The Liberal Democratic Party in Japan: Conservative Domination. International Political Science Review, 16(2): 199–209. https://doi.org/10.1177/019251219501600206
Csigó P. (1997): A Bokros-csomag jelentősége a politikai diskurzusban. Politikatudományi Szemle, 6(4): 27–58.
Csizmadia E. (2009): A magyar pártfejlődés történelmi perspektívában: új hipotézisek. Politikatudományi Szemle, 18(4): 7–33.
Csizmadia E. (2012): Kihívás és megoldás. A pártstruktúra átalakulásának változatai Magyarországon. Századvég, 17(64): 62–82.
Csizmadia E. (2017): A magyar politikai fejlődés logikája. Összehasonlítható-e a jelen a múlttal, és ha igen, hogyan? Gondolat Kiadó, Budapest.
Csizmadia E. – Lakatos J. – Novák Z. – Paár Á. – Rajnai G. (2021): Uralkodó párt. A Fidesz nemzetközi és hazai történeti összehasonlításban. Gondolat Kiadó, Budapest.
Csizmadia E. (2023): A kormányzati ciklusok mintázatának változásai 1990–2010. Külföldi példák és magyar váltógazdálkodási ciklus módosulása 2006-ban. Politikatudományi Szemle, 32(3): 55–77. https://doi.org/10.30718/POLTUD.HU.2023.3.55
Csizmadia E. (2024a): The Logic of Hungarian Political Development (1990–2022): Historical Political Perspectives. Lexington Books, Lanham.
Csizmadia E. (2024b): Magyarország: a pártdominancia visszatérő mintázata. In: Csizmadia E. – Lakatos J. – Novák Z. – Rajnai G. – Zsolt P.: Kormányzásra várva. A magyar ellenzék nemzetközi és történeti összehasonlításban. Gondolat Kiadó, Budapest, 164–188.
Csizmadia E. (2024c): A „nagy kormánypárt" paradigma. Rudai Rezső pártszociológiája és mai tanulságai. Regio, 32(2): 31–49.
Dékány I. (1925): A politikai pártok típusai (Fejezetek egy államszociológiához). Társadalomtudomány, 2: 56–71.
Dunleavy, P. (2010): Rethinking Dominant Party Systems. In: Bogaards, M. – Boucek, F. (eds.): Dominant Political Parties and Democracy: Concepts, Measures, Cases and Comparisons. Routledge, London, 23–44.
Éber M. Á. (2020): A csepp. A félperifériás magyar társadalom osztályszerkezete. Napvilág Kiadó, Budapest.
Ferber K. (1983): Vita a húszas évek végén Magyarország eladósodásáról. Valóság, 26(1): 37–46.

Friedrich I. (1929): A mai politikai helyzet. A rendszer bűnei. Mi a teendő? Zöld füzet, Budapest.
Ganghof, S. (2021): Why We Need the Concept of Semi-Parliamentary Government. In: Ganghof, S.: Beyond Presidentialism and Parliamentarism: Democratic Design and the Separation of Powers. Oxford University Press, Oxford, 35–50. https://doi.org/10.1093/oso/9780192897145.003.0003
Gerő A. (1988): Az elsöprő kisebbség. Gondolat Kiadó, Budapest.
Gradvohl, P. – Marián B. – Szabó I. (1998): A folyamatosság forradalma avagy a Kádár-korszakhoz való viszony szerepe a politikai közgondolkodásban. Politikatudományi Szemle, 7(2): 5–26.
Gratz G. (1934): A dualizmus kora. Magyarország története 1867–1918. I–II. Magyar Szemle Társaság, Budapest.
Greene, K. F. (2007): Why Dominant Parties Lose: Mexico's Democratization in Comparative Perspective. Cambridge University Press, Cambridge. https://doi.org/10.1017/CBO9780511509803
Greene, K. F. (2008): Dominant Party Strategy and Democratization. American Journal of Political Science, 52(1): 16–31. https://doi.org/10.1111/j.1540-5907.2007.00296.x
Hadas M. (2017): „Mi a magyar?" Újratöltve – hetvennyolc év után. Replika, 105: 209–227.
Hajdú Z. (2006): A 20. századi magyar parlamenti választások választási földrajzi kérdései. Múltunk, 51(1): 137–169.
Kagan, R. (2008): The Return of History and the End of Dreams. Vintage Books, New York.
Kemenczy G. (1936): Vissza az ősi alkotmányhoz. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.
Kun J. (1909): Parlamentarizmus és magyar parlamentarizmus. Jogállam, 8: 561–586.
Lakatos E. (1942): A magyar politikai vezetőréteg. Budapest.
Lázár G. (1993): Jólét vagy szabadság? Mozgó Világ, 8.
Niamessny M. (1928): A magyar parlamentárizmus 1867-től 1918-ig. Franklin-Társulat, Budapest.
Oláh Gy. (1908): Az 1875. évi fúzió története. Franklin-Társulat, Budapest.
Pesti S. (2001): Parlament és parlamentarizmus Magyarországon (1848–1945). Politikatudományi Szemle, 10(4): 57–76.
Pócza K. (2013): A kormányzás angol mintája. Politikatudományi Szemle, 22(1): 47–67.
Pölöskei F. (2010): A Szabadelvű Párt fényei és árnyai. Éghajlat Könyvkiadó, Budapest.
Prohászka L. (1936): A vándor és a bujdosó. Minerva, Budapest.
Rajnai G. (2021): A domináns pártok elmélete. In: Csizmadia E. – Lakatos J. – Novák Z. – Paár Á. – Rajnai G.: Uralkodó párt. A Fidesz nemzetközi és hazai történeti összehasonlításban. Gondolat Kiadó, Budapest, 13–46.
Rudai R. (1936): Politikai ideológia, pártszerkezet, hivatás és életkor szerepe a magyar képviselőház és a pártok életében (1861–1935). Magyar Társadalomtudományi Társulat, Budapest.

Sartori, G. (1976): Parties and Party Systems: A Framework for Analysis. Cambridge University Press, Cambridge.
Schlett I. (2007): Válságkezelés, rendszerváltoztatás vagy a pártstruktúra átalakítása? Politikai dilemmák és válaszok az 1873–1875-ös pénzügyi válság idején. Közgazdasági Szemle, 54(2): 142–166.
Szekfű Gy. (1920): A három nemzedék. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.
Szekfű Gy. (szerk.) (1939): Mi a magyar? Magyar Szemle Társaság, Budapest.
Szente Z. (2011): Kormányzás a dualizmus korában. A XIX. századi európai parlamentarizmus és Magyarország kormányformája a kiegyezés után 1867–1918. Atlantisz Kiadó, Budapest.
Toldy I. (1868): Választások előtt. Ráth Mór, Pest.
Vampa, D. (2020): Developing a New Measure of Party Dominance: Definition, Operationalization and Application to 54 European Regions. Government and Opposition, 55(1): 88–113. https://doi.org/10.1017/gov.2018.12

Közelkép – tanulmányok

Values of Hungarian Society at the Turn of the 2010s and 2020s

Benedek Dudik
Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar
dudik.benedek@gmail.com

Abstract
This paper examines the value structure of Hungarian society at the turn of the 2010s and 2020s, based on data from the 9th and 10th waves of the European Social Survey, interpreted through the theoretical framework of Shalom H. Schwartz (2006, 2012). The analysis reveals that, at the aggregate level, collectivistic values with a strong social focus according to Schwartz's (2012) theory – particularly Security, Benevolence, and Universalism – occupy the highest positions in the Hungarian value hierarchy. At the same time, the relatively small differences between value means suggest the presence of value pluralism in society. To further investigate this phenomenon, cluster analysis was applied, identifying five value-based respondent groups: Indecisive, Open and Self-Directed, Value-Affirming, Collectivist, and Anomic. The findings also suggest that Hungarian society is characterized by the coexistence of multiple value systems. Socio-demographic analysis shows that the value-based clusters differ significantly in terms of age, education, settlement type, and subjective financial status.

Keywords
value systems, value pluralism, Schwartz's value theory, cluster analysis, Hungarian society, European Social Survey

Absztrakt
A magyar társadalom értékei a 2010-es és 2020-as évek fordulóján
A tanulmány a magyar társadalom értékstruktúráját vizsgálja a 2010-es és 2020-as évek fordulóján, a European Social Survey 9. és 10. hullámának adatai alapján, Shalom H. Schwartz (2006, 2012) értékelméleti keretrendszerét alkalmazva. Az elemzés eredményei azt mutatják, hogy aggregált szinten a Schwartz (2012) által társas fókuszúnak tekintett kollektivista értékek – különösen a biztonság, a jóindulat és az univerzalizmus – foglalják el a legmagasabb helyeket a magyar értékhierarchiában. Ugyanakkor az egyes értékek átlagai közötti viszonylag csekély különbségek az értékpluralizmus jelenlétére utalnak a társadalomban. E jelenség mélyebb feltárása érdekében klaszterelemzés készült, amely öt értékalapú válaszadói csoportot azonosított: döntésképtelen (Indecisive), nyitott és önirányított (Open and Self-Directed),

Javasolt hivatkozás: Benedek Dudik (2026): Values of Hungarian Society at the Turn of the 2010s… *Metszetek Társadalomtudományi Folyóirat,* 15(1): 46–71. https://doi.org/10.18392/metsz/2026/1/3

értékorientált (Value-Affirming), kollektivista (Collectivist) és anómikus (Anomic). Az eredmények arra utalnak, hogy a magyar társadalmat több, egymás mellett létező értékrendszer jellemzi. A szociodemográfiai elemzés azt is kimutatta, hogy az értékalapú klaszterek szignifikánsan különböznek egymástól életkor, iskolai végzettség, településtípus és szubjektív anyagi helyzet tekintetében.

Kulcsszavak
értékrendszerek, értékpluralizmus, Schwartz értékelmélete, klaszterelemzés, magyar társadalom, European Social Survey (ESS)

Introduction

This study explores the socio-psychological values of Hungarian society at the turn of the 2010s and 2020s. Values – both at the individual and social level – serve as the foundation of our actions, provide motivational force, and define goals, thereby influencing our fundamental decision-making processes. In doing so, they offer valuable insights for interpreting social trends and events.

Value research has been a prominent and long-standing field within both sociology and social psychology for several decades (Grünhut et al. 2019). The significance of values and their study can be captured – among other things – in their ability to make visible the guiding principles underlying human behavior, decisions, attitudes, and actions. Understanding values brings us closer to identifying the driving forces of our society, while at the same time holding a mirror up to individuals and to society as a whole.

Human communities and societies, however, are not homogeneous, monolithic structures; rather, individuals with diverse beliefs and backgrounds coexist within them simultaneously. For this reason, it can be assumed that societal value systems are characterized by fragmentation, and that no single universal, dominant value orientation necessarily prevails. In national value hierarchies, different value systems are likely to be represented; thus, in a nationwide value survey, even conflicting values may appear with nearly equal strength. This is especially the case the more divided a society is in terms of its value system (Kapitány – Kapitány 2012:109).

The paper aims to gain a more precise understanding of Hungarian society and, more specifically, of the (sub)value systems that coexist simultaneously alongside one another.

Values constitute fundamental frameworks guiding human behavior and decision-making, while also serving as important drivers of social behavior. Existing value differences may contribute to social tensions and political polarization. By identifying value-based clusters, the study seeks to uncover the underlying divisions and patterns of value pluralism within Hungarian society that may remain hidden when only broader value patterns are considered. Beyond contributing to the understanding of contemporary Hungarian society, the findings also provide a basis for future international comparative research on value structures and value-based social differences.

This research is based on the large-sample, representative surveys of the European Social Survey (ESS). The ESS data collection waves provide a solid foundation for this analysis: on the one hand, value measurements have been included in every survey since 2002, making them available over a longer time span and comparable across waves; on the other hand, each wave has included a Hungarian sample.

Based on these considerations, the following research questions and objectives are proposed in this study:

(1) to examine the importance and hierarchy of Schwartzian values in Hungary;
(2) to identify and characterize groups of individuals based on their value preferences;
(3) to explore the socio-demographic characteristics of these value-based groups.

Values – Conceptual Definition

According to sociological definitions, "values are cultural principles which, at the individual level, represent cognitive manifestations of motivations related to desired states; from these it can be inferred what the individual – or, more broadly, the community – considers attainable, important, and good" (Andorka 2006:402).

Values thus also play an integrative role for groups, strata, and social classes, enabling the collective interpretation of the world around us (Csepeli 2001:132). In this way, they constitute indispensable components of both social and personal integration. The motivating and orienting force of values becomes evident: they appear to shape our general beliefs, attitudes, and norms, and through these, influence our actions (Spates 1983).

The definition also suggests that values are closely related to motivation. In the context of value theories, particular importance is attributed to Self-Determination Theory, which focuses on motivation and describes the driving forces of human behavior, as well as the internal and external mechanisms underlying actions (Ryan – Deci 2000). Although values play an important role in shaping behavior, values are not the sole determinants of behavior. Behavior and our actions are typically influenced by multiple values and motivations that interact with one another (Ságvári 2009).

Consequently, the study of value structures extends beyond the description of individual preferences, as basic values may help explain and predict social attitudes, behavioral patterns, and broader societal developments (Csák – Fényes 2025).

Schwartz's value system

The study of values has a history spanning several decades. Over this time, multiple complementary as well as competing theories have emerged in the "market" of value research.

The diversity of theories enables the development of integrative concepts, and Schwartz's approach emerged partly from this integrative ambition. His approach seeks to synthesize and reflect on the most important axiological positions of the preceding decades, including the work of Kluckhohn (1951), Morris (1956), Allport (1961), Rokeach (1973), and Inglehart (1997).

Shalom H. Schwartz (1992, 2006, 2012) aimed to map and describe culture-independent, universal basic values in his work. In characterizing human value orientations, he sought to identify fundamental values that differ in terms of motivation and are recognized across all human cultures.

My research is based on the large-sample, representative surveys of the European Social Survey (ESS). The ESS data collection waves provide a stable foundation for my analysis, as value measurements based on the Shalom H. Schwartz framework have been included in every survey since 2002.

Given the theory's widespread use, methodological continuity, and resulting comparability, it is the most appropriate framework for the aims of this research. The choice of the Schwartzian approach is further supported by the fact that, in the 2020s, it represents the dominant paradigm in the field of value research (Schwartz – Cieciuch 2022).

The introduction to Schwartz's Value System

Shalom H. Schwartz (2012) identifies six main characteristics of values in his theory:

1. Values are beliefs that, when activated, become infused with feeling. They are not governed purely by rationality but are also linked to moral and emotional dimensions.
2. Values always refer to desirable goals to be attained that motivate action and encourage the pursuit of these goals.
3. Values transcend specific actions and situations. This characteristic makes it possible to distinguish values from norms and attitudes, which are typically linked to specific actions, objects, or situations.
4. Values serve as standards or criteria. They guide actions and shape our relationship to our environment, helping us determine what is good or bad, and what should be pursued or avoided. Despite this, the influence of values on everyday decision-making is rarely conscious. They usually become explicit when we are weighing something – when the consequences of a potential action or event conflict with another value that is important to us.
5. Values are ordered by importance relative to one another. Intrapersonal values are organized into a hierarchy of relative importance, which determines the person's overall value system. This hierarchical feature distinguishes values from norms and attitudes.
6. The relative importance of multiple values guides action. Any given attitude or behavior typically involves multiple values; that is, actions are always shaped by the simultaneous influence of several values.

The ten basic values of the theory, along with their defining dimensions as formulated by Shalom H. Schwartz (2012), are as follows:

1. **Self-Direction**: It derives from the desire for independence and autonomy. It is characterized by independent thought and action, as well as by creativity and exploration.
2. **Stimulation**: This value derives from the need for variety and stimulation. Its motivation lies in the pursuit of novelty, excitement, and challenge. This need is likely related to the motivations underlying self-direction values (cf. Deci 1975).
3. **Hedonism**: It derives from organismic needs and the pleasure associated with their satisfaction.
4. **Achievement**: This value is related to the attainment, approval, and reward of individual and social goals. Its defining feature is the pursuit of personal success within the framework of socially accepted norms.
5. **Power**: The functioning of social institutions requires a certain degree of status differentiation (Parsons 1951). Accordingly, the core aim of the value of power is the attainment of social status, prestige, control, and dominance over people and resources. It includes aspirations for authority, wealth, and control.
6. **Security**: The primary goal of this value is the achievement of safety, harmony, and stability of society, relationships, and the self. The value of security stems from basic individual and group needs for safety (cf. Kluckhohn 1951; Maslow 1965). Some security values primarily serve individual interests (e.g., cleanliness), while others serve broader group interests (e.g., national security).
7. **Conformity**: It is characterized by adherence to social expectations and norms. Under this value, individuals restrain impulses and behaviors that could disrupt smooth group functioning. Key aspects include self-discipline, loyalty, responsibility, and respect.
8. **Tradition**: This value is expressed in the preservation and transmission of traditions, collective knowledge, beliefs, and experiences developed and maintained by groups. Its primary sources are typically culture or religion.
9. **Benevolence**: It derives from the need for smooth group functioning (cf. Kluckhohn, 1951) and the need for belonging (cf. Maslow 1965). It is most strongly expressed within the family and primary relationships. This value emphasizes concern for the well-being of others, aiming to preserve and enhance the welfare of those with whom one has close, in-group relations.
10. **Universalism**: This value can be traced back to the need to promote and preserve the well-being of all people, societies, and the natural environment, rooted in fundamental survival needs. It differs from the in-group focus of benevolence. Universalism is characterized by ideals such as tolerance, understanding, solidarity, and the protection of human and environmental well-being.

The Structure of Value Relations

Schwartz (2012) also elaborates the structure of the dynamic relationships among values. A key foundation of the proposed value structure is that any action aimed at achieving a particular value has consequences that conflict with certain values while being congruent with others. Consequently, some values are closely related in terms of goals and motivation, whereas others are in opposition to one another.

To capture these interactions, Schwartz (2012) maps the ten basic values onto two bipolar dimensions or axes, which are intended to reveal the higher-order meanings of values. On the first axis, the values of self-direction and stimulation express Openness to Change. In contrast, the values of security, conformity, and tradition represent Conservation, reflecting a more society-centered, preserving orientation.

On the second axis, the self-focused values of power and achievement are associated with the Self-Enhancement pole, emphasizing personal success and self-advancement. In the opposite direction of this dimension, benevolence and universalism are linked to the Self-Transcendence pole, reflecting a social focus and concern for others.

Thus, the two bipolar axes position all values at one of their poles, with the exception of hedonism, which Schwartz does not assign unambiguously to a single

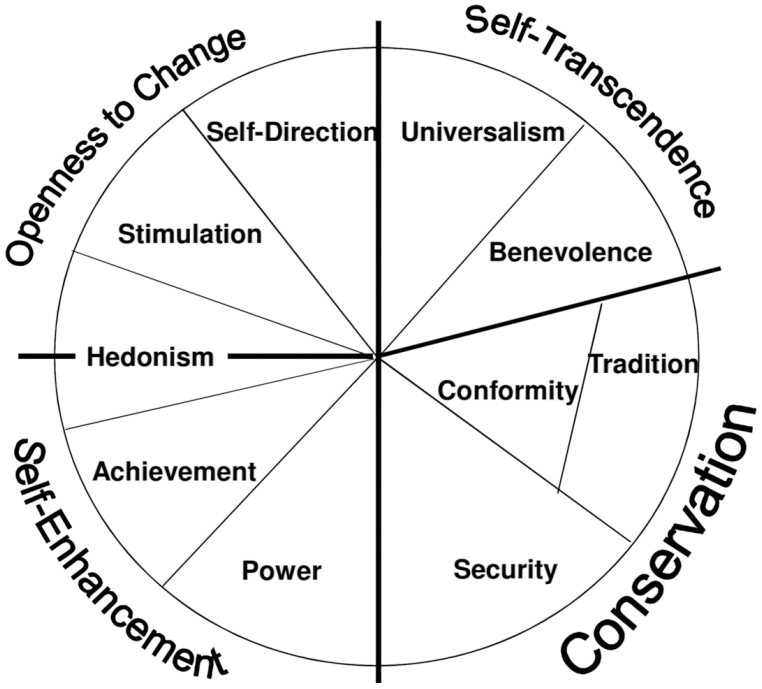

Figure 1: Theoretical model of relations among ten motivational types of value

Source: Schwartz (2012: 9)

dimension. Hedonism contains elements of both Openness to Change and Self-Enhancement.

Schwartz (2012) represents the values in his theory and the relationships among them in a circular structure, in which the bipolar axes are also displayed (Figure 1). This circular representation is of central importance to the theory, as it enables the expression of the relationships between values.

Although the theory distinguishes ten values, it assumes that they form a continuum of interrelated motivations. This motivational continuum gives rise to the circular structure.

Measuring Value Priorities

The first instrument for measuring values based on Schwartz's theory, the Schwartz Value Survey (SVS), was introduced in the early 1990s. Later, as an alternative, the Portrait Values Questionnaire (PVQ) was developed to measure the ten basic values, and it is also used by the European Social Survey (ESS) in its data collection waves.

Based on this, it should be emphasized that while Schwartz's theory of values is grounded in a social psychological perspective, its methodological approach is characterized by large-sample, comparative designs and the use of quantitative techniques (Bodor et al. 2022: 29).

Schwartz (2012) also proposed a framework for describing the dynamics of relationships among values. In his theory, certain values are in conflict with one another (e.g., benevolence and power), while others are compatible (e.g., conformity and security); however, values are structured in a similar way across culturally diverse groups. According to the theory, this suggests that human motivation has a universal organizing principle.

Although the nature and structure of values may be universal, individuals and groups differ significantly in the relative importance they assign to them. This implies that individuals and groups possess different "priorities" and "hierarchical arrangements." Thus, the relative importance of shared basic values is determined

Regulating how one expresses personal interests & characteristics **Personal Focus** ↕	***Self-Enhancement*** Achievement Power	***Openness to Change*** Hedonism Stimulation Self-Direction
Social Focus ↕ Regulating how one relates socially to others and affects them	***Conservation*** Security Conformity Tradition	***Self-Transcendence*** Universalism Benevolence

Figure 2: Dynamic underpinnings of the universal value structure

Source: Schwartz (2006: 49)

individually and varies from person to person, making us distinct, heterogeneous individuals (Schwartz 2012).

Schwartz (2006) further notes that the first five values in the theory – self-direction, stimulation, hedonism, achievement, and power – are more individualistic and self-focused, whereas the second five values – security, conformity, tradition, benevolence, and universalism – carry a more collectivistic, society-focused meaning (Figure 2).

Research Questions

The overarching aim of this study is to provide a value-based understanding of Hungarian society in the early twenty-first century. The primary research question concerns the dominant values present in Hungarian society at the turn of the 2010s and 2020s.

In addressing this question, the study examines not only the hierarchy of values – the relative ordering of values within the value system – but also the value preferences of the population, understood as the relative importance assigned to individual values. Accordingly, both the structure and the perceived importance of values are analyzed and interpreted.

At the same time, societies are unlikely to be characterized by a single dominant value orientation. Therefore, if indications of value pluralism can be identified, an additional objective of the study is to investigate value-based subgroups within the population through the recognition and analysis of value clusters.

Thus, the paper also seeks to identify the socio-demographic characteristics of value-based subgroups of Hungarians as a secondary aim of the research.

A third research question concerns the relationship between the value structure of Hungarian society and the pan-cultural value structure proposed by Schwartz and Bardi (2001). More specifically, the study strives to identify similarities and differences in the hierarchy of values, focusing on the relative positions occupied by individual values within the overall value system.

Methodology

The study employs a quantitative secondary data analysis approach to investigate the value system of the Hungarian population. This approach relies on the use of existing datasets and enables the systematic reanalysis of previously collected data from a new analytical perspective.

The empirical analysis is based on publicly available value-related data from the European Social Survey (ESS), a large-scale, representative cross-national survey conducted since 2002. The measurement instrument applied is the Portrait Values Questionnaire (PVQ), which is grounded in Schwartz's theory of basic human values.

Since societies are unlikely to be characterized by a single dominant value orientation, the analysis also strives to identify distinct groups of individuals with differing value preferences. To this end, cluster analysis is employed to uncover value-based subgroups within the population. In a subsequent step, cross-tabulation analyses are used to explore the characteristics and socio-demographic characteristics associated with cluster membership.

The study utilizes data from the 9th and 10th waves of the European Social Survey (ESS), collected at the turn of the 2010s and 2020s. The two survey waves are combined to increase the number of respondents, thereby providing a more precise representation of Hungarian society and enhancing the statistical robustness of the analyses. Since the objective of the study is not to investigate temporal change but rather to provide a comprehensive picture of the value structure of Hungarian society during this period, the combined dataset is treated as representing a broader socio-historical period rather than two distinct points in time. This approach is further justified by the relative stability of basic human values over time (Csepeli 2001; Ságvári 2009) and improves the reliability of the cluster analysis by reducing the likelihood that smaller value-based groups remain underrepresented.

Pan-Cultural Values Across Societies

The pan-cultural value hierarchy was established empirically through the analysis of samples drawn from 56 countries (Schwartz – Bardi 2001). Based on their findings, the ten universal values can be arranged in the following order of importance. The three highest-ranked values are benevolence, self-direction, and universalism. The middle section of the hierarchy is occupied by security, conformity, achievement, and hedonism. The lowest-ranked positions are held by stimulation, tradition, and power.

To explain the observed pan-cultural value hierarchy, Schwartz and Bardi (2001) identify three fundamental requirements of human nature and social functioning. The authors argue that these requirements, ranked according to their relative importance, provide a particularly relevant framework for understanding the universal ordering of values observed across societies.

1. The most important requirement is the promotion and maintenance of cooperative and supportive relationships among members of primary groups. Without such relationships, group life would be characterized by conflict, thereby threatening the group's survival. Consequently, the most critical focus of value transmission is the development of commitment to positive interpersonal relationships, identification with the group, and loyalty toward its members.
2. Positive social relationships alone, however, are insufficient to ensure the survival and well-being of societies, groups, and their members. Individuals must also be motivated to invest time, physical effort, and intellectual

resources in productive work, problem-solving, and the generation of new ideas and technical innovations.

3. To a certain extent, the satisfaction of self-oriented needs and desires is also necessary. The suppression of self-oriented aspirations may lead to frustration and a reduced willingness to contribute to collective goals. Therefore, from a societal perspective, it is important to legitimize self-oriented behavior to an extent that does not undermine the interests of the group.

Compared to the pan-cultural value hierarchy, substantial differences can be observed in the Hungarian data. These differences are discussed in the following section.

Values of Hungarian Society at the Turn of the 2010s and 2020s

In this section, the value structure of Hungarian society from the 9th (2018) and 10th (2020) waves of the European Social Survey (ESS) is examined and interpreted. Table 1 presents not only the ranking of values measured by the European Social Survey, but also the number of respondents (N), the mean importance scores, and the standard deviations (Std. Deviation). In addition, it is indicated whether a given value is classified, according to Schwartz's framework (2006, 2012), as a society-focused, collectivistic value or a self-focused, individualistic value.

In analyzing the data in the table, it is necessary to consider both the rankings and the mean scores simultaneously (Schwartz – Bardi 2001). The standard deviation values further expand the interpretive framework. The means presented in the table are based on a scale ranging from 1 to 6, where 1 represents the lowest level of agreement, and 6 indicates the highest level of agreement – thus the perceived importance of the given value.[1]

To assess the comparability of the ESS 9 and ESS 10 datasets, independent-samples t-tests and effect size calculations were performed for all ten Schwartz values. Although statistically significant differences were identified for nine values, the corresponding effect sizes were uniformly small (Cohen's *d* ranging from 0.084 to 0.302), with self-direction showing virtually no difference between the two waves ($d = 0.002$), and only three values reaching the threshold typically interpreted as a small effect ($d > 0.2$). These results indicate a high degree of stability in the value structure of the Hungarian population and support the methodological decision to merge the two survey waves for subsequent analyses.

[1] In the original ESS analyses, lower scores indicate stronger identification with the values; however, in the present analysis, the scores were reverse-coded to facilitate easier and more intuitive interpretation.

Table 1. Values of Hungarian Society at the Turn of the 2010s and 2020s

ESS 9–10: Hungarian sample			
Values	**N**	**Mean**	**SD**
Security (social focus)	3476	4.74	0.94
Benevolence (social focus)	3472	4.66	0.89
Universalism (social focus)	3477	4.54	0.81
Self-Direction (personal focus)	3476	4.47	0.92
Hedonism (personal focus)	3474	4.27	0.98
Tradition (social focus)	3473	4.22	0.94
Achievement (personal focus)	3475	4.05	1.09
Conformity (social focus)	3476	4.05	0.94
Power (personal focus)	3477	3.66	1.04
Stimulation (personal focus)	3476	3.58	1.12

Source: Edited by the author

In the Hungarian sample, a total of 3,459 valid responses were received to the value-focused questions of the ESS 9th and 10th waves, of which 1,643 originated from the 2018 data collection and 1,816 from the 2020 data collection. Within the sample, the proportion of the working-age population – defined as respondents aged 65 or younger – is 73.9%.

At the turn of the 2010s and 2020s, the values considered most important by the overall population belong to the collectivistic (social focus) category. The highest-ranked individualistic (personal focus) value is Self-Direction, which appears in fourth place. It can also be observed that the difference between the mean scores of the top four values is approximately three-tenths (0.3) on the six-point scale of Schwartzian values, indicating a strong clustering of values at the top of the ranking.

These are followed by Hedonism (4.27) and Tradition (4.22), with nearly identical mean scores. Slightly behind them, but still with very similar levels of support, are Achievement (4.05) and Conformity (4.0486 ≈ 4.05). The last two positions in the value ranking are occupied by Power and Stimulation.

Beyond the ranking itself, a dominance of collectivistic values can be observed in the first half of the table. Among the most important individualistic values are Self-Direction and Hedonism. Across the sample, standard deviation values are around one (min. 0.81, max. 1.12), suggesting a degree of variation in respondents' evaluations of value importance. This is not surprising given the large sample size and the diversity of respondents representing the entire population of the country.

The highest level of agreement – indicated by the lowest standard deviation – is observed in the case of the collectivistic values Universalism and Benevolence.

In contrast, the highest standard deviation values are associated with the individualistic values Stimulation, Achievement, and Power.

Based on the results of ESS 9–10, an approximate difference of one unit can be observed between the most important and the least important values (4.74–3.58 = 1.16). Examining the highest and lowest values, no value appears to be uniformly rejected. Even the value of Power, which is ranked last, has an importance score of approximately 3.6 when rounded, indicating that respondents still consider it relatively important rather than insignificant.

There may be several reasons for this kind of "narrowing" of values. On the one hand, it is possible that society has entered an anomic state (Durkheim 1952), in which values lose their meaning, or at least their importance decreases and attitudes toward them become characterized by indifference. This assumption is somewhat contradicted by the fact that even attitudes toward the least important value tend to be positive.

However, it should also be noted that the PVQ, by using an even-numbered scale and thus eliminating a neutral midpoint, forces respondents to make a choice. As a result, respondents' positive or negative orientations toward a given value become more explicit, and even those who might otherwise be undecided are placed in a decision-making situation.

In addition, for certain values, a certain "compression" can be observed within the sample – by which this writing means the relatively small differences between mean values. This is particularly evident in the pairs of Achievement and Conformity, Hedonism and Tradition, as well as Universalism and Self-Direction.

On the other hand, it is also possible that multiple value systems coexist simultaneously within Hungarian society. The existence of value pluralism seems to be supported by the relatively high level of "support" for all values measured in Hungary; even the value of Power, which ranks last, still has a relatively high score.

In some respects, this is not surprising, since when examining value rankings, we obtain a picture of society as a whole, in which individual value responses largely disappear and only the aggregated overall pattern becomes visible. In a national value hierarchy, different value systems are represented, and thus even conflicting values may occupy similar positions. This is particularly characteristic of societies that are more divided in terms of their value systems (Kapitány – Kapitány 2012: 109).

In my opinion, the argument for value-based fragmentation and value pluralism in society appears to prevail. Value pluralism itself can have multiple meanings. One interpretation is that society – or specific subgroups within it – may simultaneously regard multiple, different, even conflicting values as (nearly) equally important. At the same time, it may also mean that different values are present across different groups within society (Kapitány – Kapitány 2012).

Based on my assumption, different groups consider different values to be important. This conclusion is drawn from the relatively "compressed" value structure and the comparatively high standard deviation values. In order to test this assumption, a cluster analysis is conducted in order to demonstrate the presence of value pluralism and to explore the value-based characteristics of different groups.

Values of Hungarians at the Turn of the 2010s and 2020s Compared with Pan-Cultural Values

Table 2. Values of Hungarian Society Compared with Pan-Cultural Values

	Pan-cultural sample	ESS 9–10: Hungarian sample
No.	**Values**	**Values**
1.	Benevolence (social focus)	Security (social focus)
2.	Self-Direction (personal focus)	Benevolence (social focus)
3.	Universalism (social focus)	Universalism (social focus)
4.	Security (social focus)	Self-Direction (personal focus)
5.	Conformity (social focus)	Hedonism (personal focus)
6.	Achievement (personal focus)	Tradition (social focus)
7.	Hedonism (personal focus)	Achievement (personal focus)
8.	Stimulation (personal focus)	Conformity (social focus)
9.	Tradition (social focus)	Power (personal focus)
10.	Power (personal focus)	Stimulation (personal focus)

Source: Edited by the author

The most important values in both hierarchies are socially oriented values. However, while the pan-cultural hierarchy places benevolence, self-direction, and universalism in the top three positions, the Hungarian sample ranks security first, whereas in the pan-cultural hierarchy it is located only in the middle range, in fourth or fifth place. This suggests a stronger emphasis on stability, safety, and predictability in Hungary. Apart from the atypically high position of security, no major differences can be observed among the highest-ranked values, which indicates substantial overlap with the broader pan-cultural value hierarchy.

Unlike in the pan-cultural hierarchy, where conformity is located in the middle range, it ranks only eighth in the Hungarian value hierarchy. The positions of achievement and hedonism differ only modestly between the two hierarchies. The role of tradition is considerably more pronounced in the Hungarian sample, ranking sixth, substantially higher than in the pan-cultural value hierarchy. The relatively low ranking of conformity may indicate a weaker emphasis on adherence to social expectations and norms. By contrast, the elevated position of tradition suggests that the preservation of cultural customs and established ways of life remains more important in Hungary than in the average pan-cultural context. These trends seemingly contradict each other, further emphasizing the importance of the cluster analysis.

The evaluation of power is largely similar to the pan-cultural pattern; however, rather than occupying the last position, it ranks ninth in the Hungarian sample.

Likewise, stimulation remains among the least important values, but in the Hungarian hierarchy it occupies the final position. The low ranking of both power and stimulation indicates limited support for status-seeking and novelty-oriented goals. This pattern suggests that Hungarian respondents place greater importance on stability and social connectedness than on risk-taking, excitement, or social dominance. Beyond the ordering of values, the table also indicates that collectivist values (with social focus) are generally more prominent than individualist values (with personal focus) in the Hungarian sample. Among the individualist values, only hedonism is ranked higher by Hungarian respondents than in the pan-cultural value hierarchy.

Value Clusters of Hungarians at the Turn of the 2010s and 2020s

This paper identifies value-based respondent groups using the Hungarian responses from the ESS 9th and 10th waves. The tool for dimensionality reduction – and for defining the groups – is cluster analysis, which results in relatively homogeneous groups that are at the same time clearly distinguishable from one another (heterogeneous) (Simon 2006).

Given the large sample size of the dataset (approximately 3,500 respondents), the K-means clustering method is applied during the group formation process. In the classification, the standardized variables of the ten universal values defined in the Schwartz (2012) model are used, thereby ensuring the appropriate formation of value-based groups.

The analysis justified the formation of five clusters. Along each variable, the means differ significantly from one another, and the distribution of F-values is also balanced, not exceeding a twofold difference relative to each other. As a result, the findings are statistically interpretable.

The identification of five clusters may appear unconventional; however, alternative cluster solutions, including four- and six-cluster models, did not produce adequately differentiated and statistically interpretable group structures. Therefore, the five-cluster solution is retained as the most robust and methodologically sound representation of the data.

The distribution of cases also supports the creation of five respondent groups: the smallest cluster includes 529 individuals, while the most populous has 934 members. The number of iterations was relatively high, in line with the large sample size; SPSS required 52 steps to generate the final cluster structure.

The clusters were interpreted and labeled based on the characteristic value responses of their members. It is important to note that, due to standardization, the value means in the cluster analysis are interpreted in terms of their deviation from the overall mean.

The resulting clusters were labeled as follows: (1) indecisive, (2) open and self-directed, (3) value-affirming, (4) collectivist, and (5) anomic (Table 3).

Table 3. Cluster Centers of Value-Based Respondent Groups in Hungary

Value dimension	1.	2.	3.	4.	5.
Security (social focus)	–0.54	0.34	0.63	0.58	–1.27
Conformity (social focus)	0.03	–0.61	0.74	0.27	–0.92
Tradition (social focus)	–0.14	–0.63	0.72	0.56	–0.96
Benevolence (social focus)	–0.46	0.27	0.72	0.43	–1.34
Universalism (social focus)	–0.49	0.29	0.76	0.39	–1.33
Self-Direction (personal focus)	–0.22	0.68	0.70	–0.64	–0.94
Stimulation (personal focus)	0.19	0.41	0.55	–1.18	–0.41
Hedonism (personal focus)	–0.16	0.55	0.75	–0.67	–0.94
Achievement (personal focus)	0.02	0.38	0.85	–1.01	–0.80
Power (personal focus)	0.28	–0.04	0.72	–0.86	–0.69

Source: Edited by the author

Characteristics and Interpretation of the Clusters

The following section presents the cluster groups, their socio-demographic characteristics, and their value-specific profiles. The results of the methods and analyses described here are presented within subunits dedicated to each cluster. The description begins with an overview of the methods applied.

Cross-tabulation Analysis

To explore the socio-demographic characteristics of the groups, each cluster has been subjected to separate cross-tabulation analyses, incorporating the following background variables: gender, age, level of education, type of settlement, and subjective financial status.

To facilitate easier interpretation, the interval scale variable of age has been transformed into a four-category ordinal variable, grouping respondents into the following age ranges: 0–29, 30–40, 41–59, and 60+. Similarly, the 14-category variable measuring educational attainment was also recoded into a four-category ordinal variable. The resulting categories are primary education, vocational qualification, secondary education and tertiary education. In order to better understand the clusters, it is also important to examine the distributions of these background variables within the full Hungarian sample. Regarding gender distribution, 40% (1,405 individuals) of respondents in the full Hungarian sample are male, and 60% (2,105 individuals) are female. In terms of age distribution, 16.5% (580 individuals) of respondents belong to the 0–29 age group, 14.2% (497 individuals) are between

30 and 40 years old, 33.3% (1,170 individuals) are between 41 and 59 years old, and 36% (1,263 individuals) are aged 60 or above. Concerning educational attainment, 19.1% (672 individuals) of respondents have primary education, 30.2% (1,061 individuals) have a vocational qualification, 36.1% (1,266 individuals) have completed secondary education and 14.1% (496 individuals) hold a tertiary degree. In terms of place of residence, 38.2% (1,342 individuals) live in a farmstead or village, 35% (1,229 individuals) in a small town, 3.4% (120 individuals) in a suburban area, and 23.2% (813 individuals) in a large city. Regarding subjective financial status, 4.1% (143 individuals) report living in very difficult financial conditions, 24% (843 individuals) struggle with financial difficulties, 59.5% (2,090 individuals) feel they can make ends meet, and 9.2% (324 individuals) report living in comfortable financial conditions.

Table 4. Value Clusters of Hungarians at the Turn of the 2010s and 2020s

Indecisive			
	N	average	SD.
SD.	806	4,26	0,59
BE.	806	4,25	0,61
SE.	806	4,23	0,63
UN.	806	4,14	0,54
HE.	806	4,12	0,67
TR.	806	4,09	0,65
CO.	806	4,07	0,64
AC.	806	4,07	0,63
PO.	806	3,95	0,68
ST.	806	3,79	0,77

Open and Self-Directed			
	N	average	SD.
SD.	603	5,09	0,58
SE.	603	5,06	0,67
BE.	603	4,90	0,61
HE.	603	4,81	0,70
UN.	603	4,77	0,57
AC.	603	4,47	0,83
ST.	603	4,04	0,93
TR.	603	3,63	0,79
PO.	603	3,62	0,89
CO.	603	3,47	0,81

Value-Affirming			
	N	average	SD.
SE.	934	5,33	0,54
BE.	934	5,29	0,52
UN.	934	5,15	0,48
SD.	934	5,11	0,57
HE.	934	5,00	0,63
AC.	934	4,97	0,65
TR.	934	4,90	0,63
CO.	934	4,74	0,67
PO.	934	4,41	0,84
ST.	934	4,19	0,99

Collectivist			
	N	average	SD.
SE.	587	5,28	0,65
BE.	587	5,04	0,62
UN.	587	4,85	0,56
TR.	587	4,74	0,80
CO.	587	4,30	0,92
SD.	587	3,88	0,92
HE.	587	3,62	0,94
AC.	587	2,95	0,99
PO.	587	2,76	0,92
ST.	587	2,26	0,79

Anomic			
	N	average	SD.
SD.	529	3,61	0,81
SE.	529	3,54	0,86
BE.	529	3,47	0,80
UN.	529	3,46	0,68
HE.	529	3,35	0,80
TR.	529	3,32	0,77
CO.	529	3,18	0,78
AC.	529	3,17	0,82
ST.	529	3,12	0,89
PO.	529	2,95	0,80

Source: Edited by the author

Abbreviations: SE: security, CO: conformity, TR: tradition, BE: benevolence, UN: universalism, SD: self-direction, ST: stimulation, HE: hedonism, AC: achievement, PO: power.

Indecisive

Considering the standardized variables, the value judgments of this cluster are the most difficult to interpret. Most values have lower scores compared to the averages of the full Hungarian sample, although the differences are not substantial. The most notable deviations are observed in the values of Security, Benevolence, and Universalism, which are approximately 0.5 standard deviations below the overall sample means. This is particularly striking, as these values are among the most important in the full sample.

Compared to the overall sample, lower mean scores are also observed for Tradition, Self-Direction, and Hedonism. In contrast, the values of Power and Stimulation show slightly higher scores than the overall average, despite typically appearing in the lower ranks of Hungarian value hierarchies. Meanwhile, Conformity and Achievement display mean scores that are almost identical to those of the full sample.

A clear trend emerges from this pattern of value differences, which also gives the cluster its label: values considered important in the full sample receive lower relative scores in this cluster, whereas lower-ranked values receive relatively higher

scores. As a result, there is a marked "narrowing" in the cluster's value means – the difference between the most and least important values is only (4.26–3.79 =) 0.47 points on the six-point Schwartz scale, which is notably low.

In parallel, there is also a significant "compression" of values. This results in a value structure centered around the mean, in which differences between value judgments are barely discernible. Although even the least important value falls within the positive range of the scale, the differences compared to other values are so small that it is difficult to identify a clear value hierarchy within this group. Overall, this does not lead to a substantial reordering of the value ranking compared to the full sample.

In terms of the dispersion of values, a relatively balanced pattern emerges. The lowest standard deviation is observed for Universalism (0.54), as is the case in the other clusters and in the overall sample as well. The highest standard deviation is found for Stimulation (0.77). For values belonging to the same cluster, lower standard deviation values can be observed compared to the national sample.

The cluster consists of 806 individuals, making it the second-largest group in this analysis. Among its members, 481 are female (60%) and 325 are male (40%). The group is predominantly composed of representatives of older generations: 70% (567 individuals) are over the age of 40, and 33% (266 individuals) are aged 60 or above. The distribution by educational attainment is similar to that observed in the full population: 14.3% (115 individuals) have primary education, 34.7% (279 individuals) have a vocational qualification, 39.5% (317 individuals) have completed secondary education (with a school-leaving certificate), and 11.5% (92 individuals) hold a tertiary degree. In terms of place of residence, however, individuals living in smaller settlements are more prevalent; only 33% (266 individuals) of the group live in large cities or their metropolitan areas. Regarding income conditions, a larger proportion of the group evaluates their situation positively: 71% (559 individuals) report living comfortably on their income, while 29% (226 individuals) experience some degree of financial difficulty.

Educational attainment, place of residence, and subjective financial situation all differentiated membership in the Indecisive cluster (all χ^2, $p < .001$). The cluster was most frequently associated with respondents possessing intermediate levels of education, as vocationally educated individuals (adjusted residual = 3.0) and secondary school graduates (adjusted residual = 2.2) occurred more often. By contrast, respondents with only primary education (adjusted residual = –4.0) or tertiary qualifications (adjusted residual = –2.4) were less prevalent. A similar pattern emerged with regard to residential context. Membership was concentrated among individuals living in large cities (adjusted residual = 3.6) and suburban areas (adjusted residual = 3.1), whereas residents of small towns (adjusted residual = –2.0) and rural villages (adjusted residual = –2.5) were represented at lower-than-expected rates. Differences were also observed across financial categories. Respondents reporting that they were coping on their present income were more frequently represented in the cluster (adjusted residual = 2.0), while those experiencing severe financial difficulties (adjusted residual = –2.6) and those living comfortably on their income (adjusted residual = –3.1) appeared less frequently.

Overall, these findings indicate that the Indecisive value profile is most characteristic of individuals occupying intermediate educational and financial positions within an urban environment.

Open and Self-Directed

For the members of this group, values associated with Openness to Change and Self-Transcendence on Schwartz's (2012) bipolar value dimensions are of primary importance. On Schwartz's circular representation, these values form a clearly identifiable continuum, the coherence of which is only disrupted by the above-average score of Security. As a result, both individualistic and collectivistic values play a central role for individuals in this group. Compared to the averages of the full Hungarian sample, the most important values for this group are Self-Direction and Hedonism, followed by Stimulation and Achievement, all of which are individualistic values. These are followed by the collectivistic values of Security, Universalism, and Benevolence. Relative to the full sample, the group assigns less importance to Power and shows a more rejecting attitude toward Conformity and Tradition.

The phenomenon of "narrowing" is less characteristic of this cluster's value responses; the difference between the most and least important values is 1.62, which is higher than in the full sample. This is due both to the increased importance assigned to certain values and to the devaluation of others. However, this is not accompanied by a complete rejection of the less important values; even Conformity, considered the least important, still falls within the positive range of the scale. Based on this and on the absence of "compression," it has been concluded that individuals in this cluster display an open yet critical attitude, which is well reflected in the group's label.

The standard deviation values are somewhat higher than in the previous cluster. The lowest dispersion is observed for Universalism (0.57) and Self-Direction (0.58), while the highest is found for Stimulation (0.93) and Power (0.89).

The cluster consists of 603 individuals, including 273 men (45%) and 330 women (55%). Compared to the previous cluster, the age distribution is more balanced across different age groups: 47% (285 individuals) are under 40, while only 19.6% (118 individuals) are over 60. In terms of educational attainment, members of this group are somewhat more highly educated than the average of the full Hungarian sample. Within the cluster, 12.5% (75 individuals) have primary education, 27.9% (168 individuals) have a vocational qualification, 41.7% (251 individuals) have completed secondary education (with a school-leaving certificate), and 17.9% (108 individuals) hold a tertiary degree. Members of this group predominantly live in urban environments; only 33% (198 individuals) reside in villages. Regarding financial conditions, respondents tend to evaluate their situation positively: only 22% (129 individuals) report experiencing financial difficulties to some extent, while 78% (453 individuals) are able to live without financial hardship.

Significant differences in Open and Self-Directed cluster membership were observed across all examined socio-demographic variables (Pearson Chi-Square

values range between 0.001 and 0.003). A greater proportion of men than women belonged to this cluster (adjusted residuals = 3.0 and –3.0, respectively). Age emerged as a particularly strong differentiating factor: respondents aged 18–29 (adjusted residual = 8.1) and 30–40 (adjusted residual = 4.1) were concentrated in the cluster, whereas individuals aged 60 years and above were represented at substantially lower levels than expected (adjusted residual = –9.1). Educational attainment also displayed a clear pattern, with secondary school graduates (adjusted residual = 3.0) and respondents with tertiary education (adjusted residual = 3.0) occurring more frequently within the cluster, while those with only primary education were less frequently represented (adjusted residual = –4.6). Residential differences were likewise apparent: membership was more common among residents of large cities (adjusted residual = 4.2) and less common among individuals living in rural villages (adjusted residual = –3.0). In terms of subjective financial situation, the cluster was disproportionately composed of respondents living comfortably on their present income (adjusted residual = 4.8), whereas individuals reporting financial difficulties appeared less frequently than expected (adjusted residual = –3.4). Taken together, the Open and Self-Directed cluster was characterized by a relatively young, predominantly male, urban, and well-educated population exhibiting above-average subjective financial well-being.

Value-Affirming

The label "Value-Affirming" refers to the remarkably high scores assigned to values by members of this group. Individuals in this cluster attributed higher scores to all Schwartzian values compared to the overall societal average, with deviations ranging between 0.55 and 0.84 standard deviations. There is no clear pattern in the evaluation of values, as both individualistic and collectivistic values show a roughly equal increase in their scores. Relative to the overall sample, the value considered most important by group members is Achievement, while the least important is Stimulation – both belonging to the individualistic category.

The difference between the most and least important values is 1.14, which is almost identical to the result for the full Hungarian sample. This indicates a slight "narrowing" of the value structure, although the phenomenon of "compression" is only limited within this cluster. Not surprisingly, both the most important value (Security, mean score: 5.33) and the least important value (Stimulation, mean score: 4.19) have the highest mean scores among all clusters at their respective positions.

In this cluster, the standard deviation values are the lowest, indicating the least variation in value responses, which is not surprising given the generally high, near-maximum scores. The value of Universalism stands out with an exceptionally low standard deviation (0.48). The highest standard deviations are observed for Stimulation (0.99) and Power (0.84), but apart from these, the standard deviation does not exceed 0.67 for any value.

This is the largest cluster, with a total of 934 individuals. Among its members, 40% are male (372 individuals) and 60% are female (562 individuals). In terms of age

distribution, 35% (324 individuals) of the members are aged 40 or younger, while 29% (268 individuals) are aged 60 or above. Regarding educational attainment, members of this cluster are somewhat more educated than the average of the full Hungarian sample: 14% (129 individuals) have primary education, 25% (231 individuals) have a vocational qualification, 39% (363 individuals) have completed secondary education (with a school-leaving certificate), and 22% (208 individuals) hold a tertiary degree. The distribution by place of residence is very similar to the overall sample: 40% of respondents live in villages or farmsteads, while 60% reside in towns, cities, or metropolitan areas. In terms of subjective financial status, members of this cluster are also somewhat more optimistic than the overall sample: only 18% (164 individuals) report financial difficulties, while 82% (747 individuals) are able to make ends meet without major problems.

Membership in the Value-Affirming cluster was significantly associated with age, educational attainment, and subjective financial situation (all χ^2, $p < .001$), as well as with place of residence, although this association was weaker, it remained statistically significant (χ^2, $p = .023$). Younger respondents aged 18–29 (adjusted residual = 2.5) and those aged 41–59 (adjusted residual = 2.4) were overrepresented, whilst individuals aged 60 years and above were underrepresented (adjusted residual = −5.2). The cluster was particularly common among highly educated respondents (adjusted residual = 8.5) and, to a lesser extent, those holding a secondary school diploma (adjusted residual = 2.0), while the presence of individuals with only primary education (adjusted residual = −4.8) or vocational qualifications (adjusted residual = −4.4) were less noticeable. Residential differences were less pronounced, although residents of suburban areas were less likely to belong to this cluster (adjusted residual = −3.0). Financial circumstances displayed a clear gradient: respondents coping on their present income (adjusted residual = 4.5) or living comfortably (adjusted residual = 5.8) were overrepresented, whereas those reporting financial difficulties (adjusted residual = −7.3) or severe difficulties (adjusted residual = −3.7) were underrepresented. In socio-demographic terms, the Value-Affirming cluster appears to represent a relatively young and advantaged segment of society, characterized by higher educational attainment and greater financial security.

Collectivist

A clear pattern emerges in the value judgments of the fourth cluster. Compared to the overall Hungarian sample, collectivistic values are considered more important, while individualistic values are regarded as less significant. The deviation is particularly pronounced in the negative direction: the values of Stimulation and Achievement fall more than one full standard deviation below the overall societal average, and this more negative evaluation is also characteristic of the other individualistic values. It is noteworthy – though understandable given that collectivistic values already have relatively high scores in the full sample – that their scores do not increase as much as the individualistic values decrease. The values

considered most important by this group, namely Security and Tradition, are 0.57 and 0.56 standard deviations above the overall societal mean, respectively. The smallest deviation from the overall average is observed for Conformity (0.27 standard deviations).

The phenomenon of "narrowing" does not apply to this cluster at all. The difference between the most and least important values is extremely high, at 3.02, making it the largest difference observed among the Hungarian clusters. This can be attributed, on the one hand, to the increased valuation of certain values – particularly Security, Benevolence, and Universalism – and, on the other hand, to the systematic devaluation of individualistic values. This is also reflected in the unusually low absolute scores of some values, such as Stimulation (2.26), Power (2.76), and Achievement (2.95). Among the individualistic values, Self-Direction has the highest score (3.88). Due to these exceptionally large differences in scores, features of "compression" do not appear in this cluster.

At the same time, the standard deviation values are higher than in the previous clusters. The lowest dispersion is observed for Universalism (0.56) and Benevolence (0.62), while in five cases the standard deviations exceed 0.90.

The cluster consists of 587 individuals, of whom 181 are male (31%) and 406 are female (69%). Members of the Collectivist cluster are typically from older generations: only 12% (69 individuals) are aged 40 or younger, while a significant majority, 62% (361 individuals), are aged 60 or above. In terms of educational attainment, the cluster is composed largely of individuals with lower levels of education compared to the full sample. Among its members, 30% (178 individuals) have primary education, 37% have a vocational qualification, 27% have completed secondary education (with a school-leaving certificate), and only 6% hold a tertiary degree. Regarding place of residence, 41% (243 individuals) live in villages or farmsteads, while 59% (344 individuals) reside in settlements with a higher administrative status. Compared to the full Hungarian sample, the proportion of individuals experiencing financial hardship is somewhat higher in this group. A total of 7% (40 individuals) face serious financial difficulties, and a further 35% (198 individuals) report experiencing financial problems. Meanwhile, 54% (306 individuals) live without significant difficulties, and 4% (25 individuals) report living in particularly comfortable financial conditions.

Significant variation in Collectivist cluster membership was observed across all examined socio-demographic characteristics. While gender, age, educational attainment, and subjective financial situation emerged as strong differentiating factors (all χ^2, $p < .001$), place of residence exhibited a weaker, yet statistically significant, association with cluster membership (χ^2, $p = .024$). Women were more likely to belong to this group than men (adjusted residuals = 4.9 and –4.9, respectively). Age emerged as the strongest differentiating factor: respondents aged 60 years and above were heavily concentrated in the cluster (adjusted residual = 14.3), whereas younger individuals aged 18–29 (adjusted residual = –9.1), 30–40 (adjusted residual = –4.9), and 41–59 (adjusted residual = –3.8) were less frequently represented than expected. Educational differences followed a similar pattern, with primary-educated (adjusted residual = 7.6) and vocationally educated

respondents (adjusted residual = 3.5) appearing more often in the cluster, while those holding secondary school diplomas (adjusted residual = –5.2) or tertiary qualifications (adjusted residual = –6.1) appeared less often. Large-city residents were less likely to belong to this group (adjusted residual = –3.2). Financial circumstances also distinguished cluster membership: respondents experiencing financial difficulties (adjusted residuals = 3.7 and 6.1) were more prevalent, whereas those coping on their present income (adjusted residual = –4.2) or living comfortably (adjusted residual = –4.5) were less prevalent. The Collectivist cluster is characterized by an older, predominantly female, less educated, and financially disadvantaged population, suggesting that this value profile is particularly typical of the oldest generation in Hungarian society.

Anomic

Individuals in this cluster are characterized by indifference and pessimism toward Schwartzian values. In all cases, their evaluation of the importance of values falls below the average of the full Hungarian sample; moreover, the largest deviations are also observed in this group. The greatest differences in value judgments appear in the lower support for Benevolence (−1.34 standard deviations) and Universalism (−1.33 standard deviations) compared to the societal averages. Notably, these are precisely the values that belong to the Self-Transcendence dimension in Schwartz's theory (2012), emphasizing a society-focused orientation based on cooperation within primary groups and supportive relationships, and which consistently rank among the most important values both cross-culturally and in Hungarian value hierarchies. Another atypical feature of this cluster is the devaluation of Security (−1.27 standard deviations). A similar trend can be observed for the other values as well, with deviations ranging between −0.80 and −0.96, except in the case of Power (−0.69) and Stimulation (−0.41). Thus, the smallest deviations are found for values that already occupy lower positions in the value hierarchy of Hungarian respondents.

The phenomenon of "narrowing" is strongly present in the value judgments of this group. The difference between the most and least important values is extremely low, at 0.66, making it the second lowest among the clusters. In the anomic group, the most important value is Self-Direction, with a score of only 3.61, while the least important value is Power, with a mean of 2.95. The "compression" of values is also pronounced. As suggested by the group's label, this may indicate a form of indifference toward values or the surrounding world, as all values are located near the midpoint between the positive and negative ends of the scale, making clear value judgments difficult to discern from the responses. For this reason, the group could also be described as "indifferent." The standard deviations of the values range between 0.68 (Universalism) and 0.89 (Stimulation).

This cluster has the smallest number of members, with 529 individuals, of whom 44% are male (230 individuals) and 56% are female (299 individuals). Within the cluster, 29% (150 individuals) are aged 40 or younger, while 42% (222 individuals) belong to the older age group of 60 years and above. In terms of educational

attainment, 31% (165 individuals) have primary education, 30% (158 individuals) have a vocational qualification, 31% (163 individuals) have completed secondary education (with a school-leaving certificate), and 8% (42 individuals) hold a tertiary degree. Regarding place of residence, 45% (238 individuals) live in villages or farmsteads, while 55% (290 individuals) reside in settlements with a higher administrative status, typically small towns (197 individuals). In terms of subjective financial status, members of this cluster report a less favorable subjective financial situation than the full sample: 9% (45 individuals) face serious financial difficulties, and 34% (171 individuals) report experiencing some level of financial hardship. Meanwhile, 53% (268 individuals) are able to make ends meet without major difficulties, and 5% (24 individuals) report living in comfortable financial conditions.

Significant differences in Anomic cluster membership were observed across all examined socio-demographic variables. The magnitude of these associations varied, with age displaying a relatively weaker relationship with cluster membership (χ^2, p = .011), while educational attainment, place of residence, and subjective financial situation emerged as more strongly differentiating factors (all χ^2, $p < .001$). Respondents aged 60 years and above were overrepresented in this cluster (adjusted residual = 3.3), whereas those aged 41–59 were represented less frequently (adjusted residual = –2.0). A pronounced educational gradient was identified, with individuals possessing only primary education being concentrated in the cluster (adjusted residual = 7.6), while respondents holding secondary school diplomas (adjusted residual = –2.8) and, in particular, tertiary qualifications (adjusted residual = –4.4) were less strongly represented. Differences were also detected according to place of residence: rural villagers were present in the cluster at higher-than-expected rates (adjusted residual = 3.3), whereas residents of large cities were present at lower-than-expected rates (adjusted residual = –4.8). A comparable pattern was observed with respect to subjective financial situation. Individuals reporting severe financial difficulties (adjusted residual = 5.7) or financial difficulties (adjusted residual = 5.0) occurred more frequently within the cluster, while those reporting that they were coping on their present income (adjusted residual = –4.4) or living comfortably (adjusted residual = –4.0) occurred less frequently. Overall, the Anomic cluster was characterized by an older, less educated, predominantly rural, and financially disadvantaged population, suggesting a close association between this value profile and socio-economically vulnerable segments of Hungarian society.

Conclusion

The primary aim of this study was to explore the value structure of Hungarian society at the turn of the 2010s and 2020s using the theoretical framework of Schwartz's (2012) theory of basic human values and data from the 9th and 10th waves of the European Social Survey. Three research objectives were formulated: (1) to examine the importance and hierarchy of Schwartzian values in Hungary, (2) to identify and characterize value-based groups within the population, and (3) to explore the socio-demographic characteristics of these groups.

Regarding the first objective, the findings indicate that Hungarian society is characterized by the predominance of collectivistic values. Security, benevolence, and universalism occupy the highest positions in the national value hierarchy, while two individualist values, stimulation and power, receive the lowest levels of support. Comparison with the pan-cultural value hierarchy proposed by Schwartz and Bardi (2001) reveals substantial similarities in the prominence of socially oriented values, but also notable differences. Most importantly, security occupies a considerably higher position in Hungary than in the pan-cultural pattern, while tradition also receives relatively stronger support. These findings suggest that stability, social cohesion, and the preservation of established ways of life remain particularly important within the Hungarian context.

The second objective concerned the identification of value-based subgroups. The cluster analysis revealed five distinct value profiles: Indecisive, Open and Self-Directed, Value-Affirming, Collectivist, and Anomic. The existence of these clusters supports the assumption that Hungarian society cannot be adequately described by a single dominant value orientation. Instead, multiple value systems coexist simultaneously, indicating a substantial degree of value pluralism. While some groups emphasize openness, autonomy, and self-development, others are characterized by strong collectivistic orientations or by a generally low commitment to all value dimensions.

The third objective focused on the socio-demographic characteristics of the identified value groups. Significant differences were observed across the clusters with respect to age, educational attainment, place of residence, and subjective financial situation. The Open and Self-Directed and Value-Affirming clusters were associated with younger, more highly educated, urban, and financially advantaged respondents. In contrast, the Collectivist and Anomic clusters were characterized by older, less educated, and economically more vulnerable individuals. These findings suggest that value orientations are embedded within broader social and structural conditions and are also related to respondents' positions within society.

The results contribute to a more nuanced understanding of contemporary Hungarian society by demonstrating that value diversity exists not only between societies but also within them. The identified value-based groups highlight the importance of moving beyond aggregate value hierarchies and considering the heterogeneity of value orientations present in the population. Since values influence attitudes, preferences, and behavioral tendencies, the revealed patterns may also help to explain broader social and political divisions within society.

Several limitations of the study should be acknowledged. First, the analysis relies on cross-sectional survey data and therefore does not allow causal conclusions to be drawn. Second, the study focuses exclusively on Hungary and does not include a direct international comparison. Third, although the cluster solution proved statistically robust, alternative classification approaches may yield somewhat different group structures. Future research could extend the analysis by examining value change over time, conducting comparative analyses across countries, and investigating the relationship between value orientations and specific social, political, or behavioral outcomes.

These findings suggest that Hungarian society at the turn of the 2010s and 2020s is characterized by the coexistence of multiple value systems, with collectivistic values occupying a dominant position at the aggregate level. At the same time, substantial differences between value-based groups demonstrate that value pluralism remains a defining feature of contemporary Hungarian society.

References

Allport, G. W. (1961): Pattern and Growth in Personality. Holt, Rinehart & Winston, New York.

Andorka R. (2006): Bevezetés a szociológiába. Osiris Kiadó, Budapest. (in Hungarian)

Bodor Á. – Grünhut Z. – Erdős K. (2022): A Pécsi Tudományegyetem regionális fejlesztési szerepvállalásának lehetősége a tudományos munkatársak egyéni értékhierarchiáinak fényében: Összehasonlító elemzés. Vezetéstudomány / Budapest Management Review, 53(4): 28–40. https://doi.org/10.14267/VEZTUD.2022.04.03 (in Hungarian)

Csák Zs. – Fényes H. (2025): A Schwartz-féle alapértékek, generációk közötti értékátadás és az önkéntesség összefüggései. Önkéntes Szemle, 5(4): 3–29. https://doi.org/10.53585/OnkSzem.2025.4.3-29 (in Hungarian)

Csepeli Gy. (2001): Szociálpszichológia. Osiris Kiadó, Budapest. (in Hungarian)

Deci, E. L. (1975): Intrinsic Motivation. Plenum, New York.

Durkheim, É. (1952): Suicide: A study in sociology (J. A. Spaulding & G. Simpson, Trans.). Routledge & Kegan Paul, London.

Grünhut Z. – Bodor Á. – Pirmajer A. (2019): A bizalom és az alapvető emberi értékek összefüggése. Replika, 113: 45–60. https://doi.org/10.32564/113.4 (in Hungarian)

Inglehart, R. (1997): Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies. Princeton University Press, Princeton, NJ.

Kapitány Á. – Kapitány G. (2012): Konszenzusok és ambivalenciák. Reflexiók egy értékkutatás eredményeihez. In: Messing V. – Ságvári B. (szerk.): Közösségi viszonyulásaink 2012/1. A családdal, az állammal és a gazdasággal kapcsolatos társadalmi attitűdök, értékek európai összehasonlításban. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet, Budapest, 102–126. Elérhető: https://szociologia.tk.hu/uploads/files/archive/st_soc_2_1.pdf (Letöltve: 2026. 08. 11.). (in Hungarian)

Kluckhohn, C. (1951): Values and Value-Orientations in the Theory of Action: An Exploration in Definition and Classification. In: Parsons, T. – Shils, E. (eds.): Toward a General Theory of Action. Harvard University Press, Cambridge, MA, 388–433.

Maslow, A. H. (1965): Eupsychian Management. Dorsey, Homewood, IL.

Morris, C. W. (1956): Varieties of Human Value. University of Chicago Press, Chicago, IL.

Parsons, T. (1951): The Social System. Free Press, Glencoe, IL.

Rokeach, M. (1973): The Nature of Human Values. Free Press, New York.

Ryan, R. M. – Deci, E. L. (2000): Self-Determination Theory and the Facilitation of Intrinsic Motivation, Social Development, and Well-Being. American Psychologist, 55(1): 68–78. https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.68

Ságvári B. (2009): Kultúra és gazdaság. Az értékek szerepe a gazdasági fejlődésben. Elmélet és empíria. PhD thesis. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest. (in Hungarian)

Schwartz, S. H. (1992): Universals in the Content and Structure of Values: Theoretical Advances and Empirical Tests in 20 Countries. Advances in Experimental Social Psychology, 25: 1–65. https://doi.org/10.1016/S0065-2601(08)60281-6

Schwartz, S. H. (2006): Value Orientations: Measurement, Antecedents and Consequences across Nations. In: Jowell, R. – Roberts, C. – Fitzgerald, R. – Eva, G. (eds.): Measuring Attitudes Cross-Nationally: Lessons from the European Social Survey. Sage, London, 169–203.

Schwartz, S. H. (2012): An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values. Online Readings in Psychology and Culture, 2(1). https://doi.org/10.9707/2307-0919.1116

Schwartz, S. H. – Bardi, A. (2001): Value Hierarchies Across Cultures. Journal of Cross-Cultural Psychology, 32(3): 268–290. https://doi.org/10.1177/0022022101032003002

Schwartz, S. H. – Cieciuch, J. (2022): Measuring the Refined Theory of Individual Values in 49 Cultural Groups: Psychometrics of the Revised Portrait Value Questionnaire. Assessment, 29(5): 1005–1019. https://doi.org/10.1177/1073191121998760

Simon J. (2006): A klaszterelemzés alkalmazási lehetőségei a marketingkutatásban. Statisztikai Szemle, 84(7): 627–650. (in Hungarian)

Spates, J. L. (1983): The Sociology of Values. Annual Review of Sociology, 9: 27–49. https://doi.org/10.1146/annurev.so.09.080183.000331

Közelkép – tanulmányok

KKV-vezetők fejlődési törekvései a változásmenedzsmentben

Filep Roland
Debreceni Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Vezetés- és Szervezéstudományi Intézet, Vezetéstudományi Tanszék
filep.roland@econ.unideb.hu

Absztrakt
A tanulmány célja annak vizsgálata, hogy a KKV vezetői törekvés, amely szerint a változtatásokat tudatosabban valósítsák meg, milyen kapcsolatban áll a vezetők személyes és szervezeti jellemzőivel. Spearman-féle korreláció és Mann–Whitney U-próba alapján a válaszadók életkora, neme és vezetői tapasztalatának hossza sem mutatott összefüggést a fejlődési szándékkal, míg az iskolázottság foka és a tulajdonosi részesedés mértéke pozitív, szignifikáns kapcsolatban állt vele. Az eredmények alapján a képzések nem befolyásolták a résztvevők által megjelölt konkrét változtatások sikerességét, ugyanakkor pozitív hatással voltak az általános változásképességre. A nyitott kérdés bekódolásával végzett elemzés szerint a válaszadók által megnevezett legjelentősebb változtatások fogalomrendszerezéssel humán, technológiai és stratégiai csoportokra oszthatók. Kruskal-Wallis-próba alapján a három típus között nem mutatható ki szignifikáns különbség a sikeresség megítélésében. Az eredmények összességében azt mutatják, hogy a fejlődési szándékot a vezetők személyes jellemzői csak korlátozott mértékben befolyásolják, míg az iskolázottság foka és a tulajdonosi részarány érdemi pozitív hatással van rá. A képzésben való részvétel nem a konkrét változtatások típusához kötődik, hanem elsősorban a hosszabb távú változásképesség erősítéséhez járul hozzá. Javasolt, hogy a szervezetek a kulcsembereknél a pszichológiai tulajdonlás erősítésével, például részleges tulajdonosi bevonással, valamint a képzések gyakorlati alkalmazhatóságának erősítésével támogassák a vezetői fejlődést.

Kulcsszavak: KKV, vezetés, változásmenedzsment, vezetőképzés, képzés

Abstract
SME Leaders' Developmental Efforts in Change Management
The aim of the study is to examine how the intention of SME leaders to implement organizational changes more consciously is related to their personal and organizational characteristics. Based on Spearman's rank correlation and the Mann–Whitney U test, neither the respondents' age, gender, nor length of managerial experience showed a significant relationship with development intention, while educational level and the extent of ownership

Javasolt hivatkozás: Filep Roland (2026): KKV-vezetők fejlődési törekvései a változásmenedzsmentben. *Metszetek Társadalomtudományi Folyóirat,* 15(1): 72–89. https://doi.org/10.18392/metsz/2026/1/4

stake were positively and significantly associated with it. The results indicate that participation in training programs did not influence the success of the specific organizational changes identified by the respondents; however, it had a positive effect on overall change capability. Through the coding of an open-ended question, the most significant organizational changes identified by respondents were categorized into human, technological, and strategic groups. According to the Kruskal–Wallis test, no significant difference could be detected among these three categories in terms of perceived success. Overall, the findings suggest that leaders' personal characteristics have only a limited influence on development intention, whereas educational attainment and ownership share have a meaningful positive effect. Participation in training programs appears to be linked not to the type of organizational change itself, but rather to the strengthening of long-term organizational adaptability and change capability. Based on the findings, it is recommended that organizations support managerial development by strengthening psychological ownership among key employees, for example through partial ownership involvement, and by increasing the practical applicability of training programs.

Keywords: SMEs, leadership, change management, leadership training, training

Bevezetés

A kis- és középvállalkozások (KKV-k) működési környezetét az elmúlt években fokozódó bizonytalanság és gyorsuló változás jellemzi. A piaci feltételek és a technológiai környezet egyaránt olyan alkalmazkodási kényszert teremtenek, amely a szervezetek vezetőit a működés folyamatos felülvizsgálatára készteti. A globalizált világban a KKV-k Kósáné és Láczay (2024) alapján egyszerre tapasztalhatják meg a külső környezeti hatásoknak való fokozott kitettséget és az új piaci lehetőségek által kínált mozgásteret. Ez a helyzet a mindennapi működés természetes részeként jelenik meg, különösen a KKV-szektorban, ahol a szervezeti erőforrások korlátozottak. A változásmenedzsment szakirodalma számos modellt (Kanter et al. 1992, Kotter 1995, Luecke 2003) és ajánlást (Yukl 2010) fogalmaz meg arra vonatkozóan, hogy a vezetők miként készíthetik elő, hajthatják végre és stabilizálhatják a szervezeti változásokat. Ezek a modellek azonban a gyakorlatban sok esetben inkább megszokásokra támaszkodva, ad hoc vezetői megoldásokban valósulnak meg és nem tudatosan alkalmazott vezetési módszerként.

A szakirodalomban kevesebb figyelem irányul arra, hogy mi határozza meg a vezetők fejlődési szándékát a változásmenedzsment területén, vagyis hogy a vezetők személyes és szervezeti jellemzői, például életkoruk, vezetői tapasztalatuk vagy a tulajdonosi érintettségük hogyan befolyásolják ezt a fejlődési törekvést. A vezetőképzés fontossága széles körben elfogadott, empirikusan mégis kevéssé vizsgált az is, hogy a vezetők a változásmenedzsment-képzések hatását inkább rövid távú, egy-egy beavatkozáshoz köthető eredményekben vagy hosszabb távon a szervezet általános változásképességének erősödésében látják. Chawla és Kelloway (2004) eredményei azt mutatják, hogy KKV-k esetében az üzleti és a stratégiai döntéshozatal módja szoros kapcsolatban áll a tulajdonos-vezető személyes jellemzőivel, például kompetenciáival, tapasztalatával és vezetői attitűdjével. A KKV-k esetében ezeknek

a háttérváltozóknak a jelentősége tovább erősödik, mivel a szervezeti döntések kevésbé formalizált környezetben születnek, és nagyobb mértékben függenek a vezető személyes értelmezéseitől és preferenciáitól. Ennek következtében a változásmenedzsmenttel kapcsolatos fejlődési szándék nem pusztán vezetői attitűdként, hanem szervezeti szükségszerűségként is megjelenik.

A tanulmány ezeket a hiányterületeket elemzi az alábbi kutatási kérdések (K1–K3) mentén, a szakirodalmi elemzés fejezet végén elhelyezett hipotézisvizsgálatokkal. A kutatás áttekinti a változásmenedzsment elméleti hátterét, bemutatja az alkalmazott módszertant, majd az empirikus eredmények ismertetését és értelmezését követően levonja a főbb következtetéseket, majd összefoglalja a tanulmány tartalmát.

K1: A változásmenedzsmenttel kapcsolatos, komplex mérőszámmal mért fejlődési szándék mutató milyen korrelációs kapcsolatban áll a vezetők személyes és szervezeti jellemzőivel?

- K1a: a vezetők születési évével?
- K1b: a vezetői pozícióban eltöltött évek számával?
- K1c: a vezetők iskolai végzettségével?
- K1d: a tulajdonosi részesedés mértékével?
- K1e: a vezetők nemével?

K2: A változásmenedzsment-képzésben részt vett vezetők sikeresebbnek ítélik-e meg a szervezet változásait?

- K2a: konkrét változtatás esetében?
- K2b: általános változásképesség esetében?

K3: Van-e különbség a humán, technológiai és stratégiai jellegű változtatások sikerességének megítélése között a nyitott kérdések bekódolásából keletkezett adatok alapján?

Szakirodalmi elemzés

Az elemzés struktúráját tekintve előbb a változásmenedzsment definíciós hátterét mutatja be, majd azokat a modelleket részletezi, amelyek tudatos alkalmazása segíthet a sikeres változtatás megvalósításában. Ezt követően felhívja a figyelmet arra, hogy a vezetők fejlődési szándéka kiemelt jelentőségű ezen a területen. Végezetül hipotéziseket fogalmaz meg és azt taglalja, hogy ezt a fejlődési szándékot milyen demográfiai vagy szervezeti jellemzők határozhatják meg. Valamint a képzések hatása konkrét, vagy általános változásképességben mutatkozik-e meg, illetve a sikeresség megítélésére befolyással van-e a változtatás típusa.

Változásmenedzsment definíciós háttere

Farkas (2004) rámutat arra, hogy a szakirodalomban a „változás" és a „változtatás" fogalma gyakran összemosódik, miközben tartalmuk eltér egymástól. A változás általában egy természetes, szüntelenül végbemenő folyamatként értelmezhető, amely nem kapcsolódik tudatos emberi beavatkozáshoz. Ezzel szemben a változtatás tudatos emberi cselekvést feltételez, amelynek célja, hogy egy adott állapotból egy kedvezőbb állapot jöjjön létre. Tehát a szervezeti változtatások mindig valamilyen tudatos vezetői vagy szervezeti szándék eredményeként jelennek meg.

A szakirodalom ugyanakkor a tudatos szervezeti változtatásokon belül is különbséget tesz azok mélysége és hatása alapján. Christou és Piller (2024) szerint ugyanis meg kell különböztetnünk a szervezeti változtatás és a szervezeti transzformáció fogalmát. A szervezeti változtatás fókuszáltabb és korlátozottabb lehet, mint a szervezeti transzformáció, amelynek folyamata során alapvetően megváltozik a szervezet működése és gyakran a munkavégzés módja is, ezzel mélyebb szintű változást és nagyobb hatást gyakorol a szervezetre. Newman (2000) szerint ebből kifolyólag az előbbit elsőrendű, az utóbbit pedig másodrendű változtatásnak nevezi. Az elsőrendű, kisebb léptékű változtatás új technológiák, folyamatok bevezetését vagy a meglévő munkacsoportok átszervezését foglalja magában (Fox-Wolfgramm et al. 1998). A másodrendű változtatás ezzel szemben jóval alapvetőbb lehet, tartalmában a stratégia megváltoztatását és új üzleti modell bevezetését is jelentheti (Greenwood – Hinings 1996). Az ilyen radikális, a szervezet egészét érintő változtatások esetében az olyan klasszikus vezetési feladatok, mint például a tervezés, Berde és Gál (2024) szerint elengedhetetlenek. Ford és Ford (1995) megközelítése a tervezett szervezeti változtatást tágabb értelemben kezeli, amelybe egyaránt beletartoznak az első- és másodrendű változtatások is. Alapvetően arra az esetre vonatkoztatva értelmezi, amikor a szervezet szándékosan törekszik a jelenlegi működési feltételek átalakítására, és ezt összehangolt intézkedéseken keresztül valósítja meg. Az ilyen, célorientált és tudatos beavatkozások összességét nevezi Farkas (2013) változásmenedzsmentnek és a jelen tanulmány is ebben az értelemben használja a fogalmat.

Számos oka lehet annak, hogy egy szervezet változásmenedzsment-folyamaton megy keresztül. Például reagálhat a gyorsan változó piacra, új technológiai lehetőségekre, változó szabályozási követelményekre, vagy a társadalom elvárásainak változására (Christou – Piller 2024). Ezekben a változtatásokban különböző modellek állnak a vezetők segítségére.

Változásmenedzsment-modellek három dimenziója

A változásmenedzsment eszközrendszerét tekintve már az alacsonyabb lépésszámú modellek is segíthetnek a változásmenedzsment sikeres megvalósításában. Burnes (2020) szerint Lewin háromlépéses változtatási modellje az alacsony lépésszám ellenére nem egy egyszerűnek nevezhető modell, sokkal inkább a humán viselkedés megváltoztathatóságának megértését szolgáló, jól kidolgozott elméleti keretet jelent. Ebből kifolyólag első- és másodrendű változtatás véghezvitelében is segítheti

a szervezetet. A szervezeti változtatások értelmezésének egyik legkorábbi és napjainkban is meghatározó elméleti kerete, a kiolvasztás, a változtatás és a befagyasztás egymásra épülő szakaszaiból áll, ami alapvetően Lewin erő-mező elméletére épül. A mezőelmélet szerint a változtatás sikeressége azon múlik, hogy a változtatást elősegítő hajtó erők erősebbek legyenek, mint a változtatás ellen ható, gátló erők. Vagyis a modell szerint a sikeres változtatás nem csupán egy új működés bevezetését jelenti, hanem egy olyan folyamatot, amely során a meglévő rutinok fellazulnak, az új gyakorlatok bevezetésre kerülnek, majd hosszabb távon megszilárdulnak és a szervezet mindennapi működésének részévé válnak. A háromlépéses Lewin-modell óta más keretrendszerek is kialakításra kerültek a menedzsmentirodalomban. Elrod és Tippett (2002) tizenöt modell vizsgálata során arra jutnak, hogy ebből tizenhárom a Lewinéhez hasonló hármas tagolásra osztható. Megfogalmazásuk alapján ezeknél a modelleknél jellemzően a szervezet egy kezdeti egyensúlyt biztosító normalitásból (I.), ahol a teljesítmény viszonylag elfogadható és fenntartható szinten van, valamilyen bizonytalanságot és frusztrációt okozó zavaron, átmeneten keresztül (II.) egy újradefiniált normalitásba, végső egyensúlyi állapotba kerül, ahol a teljesítmény már magasabb szintre lép (III.).

A szakirodalomban tehát különböző lépésszámú változásmenedzsment-modellekkel találkozhatunk. Yukl (2010) tizennégy változásmenedzselési irányelvet fogalmazott meg, amelyet Filep (2024) tizenhat lépésre egészített ki Kanter et al. (1992), Kotter (1995) és Luecke (2003) munkáinak felhasználásával. A tizenhat lépés áttekinthetőbb, strukturált bemutatására Elrod és Tippett (2002) háromdimenziós besorolása került alkalmazásra az 1. táblázatban. A lépések így három jól elkülöníthető szakaszba sorolhatók, amelyek sorrendben a kezdeti egyensúly, az átmenet és

1. táblázat: Tizenhat változásmenedzsment lépés Elrod és Tippett (2002) szerinti csoportosításban

Dimenziók	Lépések száma	Lépések (1–16)
I. Kezdeti egyensúly	5	(1) Szervezet elemzése, (2) Sürgősség, (3) Vízió, (4) Támogatók meghatározása, (5) Koalíció építése
II. Átmenet	7	(6) Munkacsoportok létrehozása, (7) Változás „ügynökök" kijelölése, (8) Felhatalmazás (9) Szimbolikus változtatások (10) Elmagyarázni, mi miért történik, (11) Segítségnyújtás a nehézségek kezelésében (12) Önbizalomnövelő kezdeti sikerek
III. Végső egyensúly	4	(13) Ellenőrzés és korrekció, (14) Informálás a haladásról, (15) Optimizmus és elkötelezettség, (16) Az új megoldások meggyökereztetése

Forrás: Saját szerkesztés Kanter et al. (1992), Kotter (1995), Luecke (2003), Yukl (2010), Filep (2024) alapján, Elrod és Tippett (2002) csoportosítása szerint

a végső egyensúly. A táblázatot követően rövid magyarázatot találunk a lépésekhez, amely a modelleket kidolgozó szerzők munkáira épül.

A három szakasz tehát a kezdeti egyensúly, az átmenet és a végső egyensúly.

Kezdeti egyensúly

Az öt lépésből álló első fázis a változtatás előkészítését jelenti. Ezek a lépések összességében azt a folyamatot írják le, amelynek során a szervezet tagjai fokozatosan szembesülnek a változtatás szükségességével és időszerűségével, hogy kimozduljanak a jelenlegi egyensúlyi állapotból. A figyelem a fennálló helyzet tudatos elemzésére (1), valamint a külső és belső környezetből fakadó nyomás érzékelésére és felerősítésére (2) irányul, különös tekintettel arra, hogy a meglévő működési mód milyen korlátokat hordoz, és fenntarthatatlannak tekinthető. A hangsúly azon a felismerésen van, hogy a megszokott keretek már nem biztosítanak megfelelő választ a szervezet előtt álló kihívásokra.

Ezzel párhuzamosan megkezdődik a jövőre vonatkozó elképzelések formálása is, amelynek során a változtatással kapcsolatos irányok és célok értelmezhető formát öltenek (3). A folyamat része annak feltérképezése is, hogy kik azok a kulcsszereplők, akik a változtatás mögé állíthatók (4), illetve hogyan alakítható ki egy olyan együttműködő vezetői és szakmai háttér, amely képes a kezdeményezés támogatottságát megerősíteni (5). A megfelelő vezető-követő kapcsolatok egyrészt a támogató szervezeti kultúra kialakulását segítik a munkavállalói elégedettségen keresztül (Kotsis – Darnai 2022). Másrészt ennek eredményeként a változtatás fokozatosan közös üggyé válik, nem pusztán felülről vezérelt, formális vezetői elvárásként jelenik meg. Ezek a lépések a kezdeti egyensúly kibillentése mellett egyúttal megalapozzák azt a szervezeti hátteret is, amely lehetővé teszi a következő szakaszban bevezetésre kerülő változtatások elfogadását és működőképességét. A változtatás így nem egyoldalú vezetői döntésként jelenik meg, hanem olyan kezdeményezésként, amely a szereplők bevonásán és támogatásán keresztül ágyazódik be a szervezeti működésbe, ami elősegítheti a pszichológiai birtoklás kialakulását (Avey et al. 2009). A kiolvasztás sikere meghatározó abból a szempontból, hogy a későbbi beavatkozások menynyiben ütköznek ellenállásba, illetve mennyire tekinthetők a szervezet tagjai által elfogadottnak. A pozitív, támogató légkör kialakítása ugyanis Véghné és Barizsné (2024) szerint az alkalmazottak munkahelyi viselkedésére, teljesítményére is jelentős hatással lehet, amely kulcsfontosságú a változtatási folyamat sikeres lebonyolítása érdekében.

Átmenet

A legterjedelmesebb, hét lépést tartalmazó második szakaszban a korábban kialakított elméleti irányok már a szervezeti működés mindennapi gyakorlatában jelennek meg. A változtatás operatív megvalósítását szolgálják a célzottan létrehozott munkacsoportok (6), amelyek a feladatok megoldását és a tapasztalatok visszacsatornázását biztosítják. Ezzel párhuzamosan a vezető kijelöli azokat a szereplőket (7), akik közvetítőként és katalizátorként működnek a vezetés és a szervezet különböző

szintjei között, elősegítve az együttműködést. A dolgozói részvétel erősítésének feltétele, hogy az érintettek tényleges mozgástérrel rendelkezzenek, ezért szükség van a döntési és cselekvési jogosultságok kiterjesztésére (8), amely azért is lényeges, mert a vezetői döntési mechanizmusok megosztása Pelyák (2025) alapján alapelemét jelentheti a szervezeti kultúrának. A változtatás irányát olyan szimbolikus elemekkel (9) is javasolt megerősíteni, amelyek a mindennapi működésben is érzékelhetővé teszik az új elvárásokat.

A bizonytalanság csökkentésében meghatározó szerepet játszik a változtatással kapcsolatos döntések és lépések folyamatos magyarázata (10). A vezető saját viselkedésén keresztül bizalmi légkört tud kialakítani (Farkas – Nagy 2020), ezáltal az érintettek számára világossá válik, hogy mi miért történik, és hogyan kapcsolódnak az egyes beavatkozások a végső célokhoz. A megvalósítás során elkerülhetetlenül felmerülő nehézségek kezelése (11) hozzájárul ahhoz, hogy az ellenállás ne blokkolja, hanem közös tanulási folyamattá alakítsa a változtatást.

A folyamat előrehaladását a kezdeti, érzékelhető eredmények tudatos felmutatása (12) teszi kézzelfoghatóvá. Ezek a korai sikerek visszacsatolásként szolgálnak, növelik az érintettek önbizalmát, és megerősítik azt az észlelést, hogy az erőfeszítéseknek tényleges hatása van. Az egyéni és szervezeti célok egyidejű teljesülése további elégedettséget generál mindkét fél számára (Szondi 2020), ami alapvető feltétele annak, hogy a résztvevők hosszabb távon is elköteleződjenek a változtatási folyamat mellett.

Végső egyensúly

Az utolsó, harmadik fázisban a változtatások már nem egy-egy beavatkozásként, hanem a szervezeti működés természetes elemeiként jelennek meg. Ebben a szakaszban a hangsúly a tapasztalatok rendszerezésén és a működés finomhangolásán van, amelyet a folyamatok folyamatos nyomon követése és szükség szerinti korrekciója támogat (13). A rendszeres és következetes tájékoztatás a változtatás előrehaladásáról a szervezeti kommunikációban hozzájárul a változtatási folyamat hosszú távú fenntartásához (14), egyúttal erősíti a munkavállalók elköteleződését (Katz et al. 2023), valamint mérsékli a kiégés kialakulásának kockázatát (Szántó 2024). A megszilárdulás szempontjából kiemelt jelentősége van annak, hogy a változtatáshoz kapcsolódó pozitív várakozások és tapasztalatok hosszabb távon is fennmaradjanak. Ezt szolgálják azok a vezetői és szervezeti gyakorlatok, amelyek az optimizmust és az elköteleződést erősítik (15), és amelyek révén a változás nem egyszeri projektként, hanem folyamatos fejlődési irányként jelenik meg. Az érintettek így nem csupán elfogadják az új működésmódot, hanem aktívan azonosulnak vele. A folyamat lezárását az új megoldások szervezeti beágyazódása jelenti (16), amely során a megváltozott gyakorlatok beépülnek a formális szabályozásba és a mindennapi rutinok részévé válnak, ebben a fázisban válik a változtatás tartóssá.

Fejlődési szándék

A szervezeteknek tehát igazodniuk kell a folyamatosan változó környezeti körülményekhez, ezért rendszeresen rákényszerülnek a belső folyamataik átalakítására (Fenyves 2020), ebben az előző alfejezetben bemutatott változásmenedzsment lépések lehetnek a segítségükre. Dajnoki és Héder (2017) szerint az átalakítás komoly vezetői felkészültséget igényel, hiszen szerepük kulcsfontosságú ebben a folyamatban. Chawla és Kelloway (2004) alapján a szervezet stratégiai innovációs képességének központi eleme a változásra való nyitottság, amely a vezető azon képességén alapul, hogy megvizsgálja a konkrét változások indokait és szükségességét. Az összetett feladatkörökből adódó kihívások és a korlátozott munkaerőforrások miatt viszont a tulajdonos-vezetők gyakran jelentős munkaterheléssel szembesülnek. Ebből kifolyólag korlátozott időt tudnak saját maguk fejlesztésére fordítani (Chadwick et al. 2013). Tudatosság helyett ezért gyakran előfordulhat, hogy visszanyúlnak azokhoz a korábban alkalmazott megoldásokhoz, amelyeket már kipróbáltak és működni láttak (Hambrick 2007). Bencsik (2021) eredményei is arra utalnak, hogy a megkérdezett vezetők többsége még a technológiai fejlődés gyors ütemét sem érzékeli stratégiai kihívásként, ezen belül a mesterséges intelligencia vagy a robotizáció szervezeti hatásait. A válaszadók jelentős részénél elsősorban bizonytalan, rövid távra fókuszáló elképzelések jelennek meg, amelyek nem támogatják a hosszú távú versenyképességet. Ujhelyi és Filep (2017) viszont azt hangsúlyozzák, hogy a jelentősebb változtatások megvalósításához a szervezeteknek az adaptációra nyitott, változás-vezetőkre van szükségük, amelyben például a vezetői képzések fontos szerepet kaphatnak. Kraemer (2013) kiemeli, hogy a vezetői fejlesztésnek ráadásul nem eseti jelleggel, hanem folyamatosan, rendszeres visszacsatolás mellett kell megvalósulnia. KKV-k körében viszont kevéssé jellemző, hogy a vezetők szakmai képzésekre vagy tréningekre járnának. Ezen túlmenően a képzések a magyar KKV-knál gyakran nem a tényleges tudásbővítést szolgálják, hanem elsősorban a jogszabályi megfelelés biztosítására irányulnak (Poór et al. 2018). Összességében ezek az eredmények azt jelzik, hogy a tulajdonos-vezetők számára kiemelten fontos lenne a folyamatos, célzott vezetői fejlesztés, amely a hosszú távú alkalmazkodóképességet és a stratégiai gondolkodást erősíti.

Ahhoz kapcsolódóan viszont kevés információ áll rendelkezésre, hogy milyen demográfiai vagy szervezeti jellemzők hozhatók összefüggésbe a fejlődési szándék mértékével. Ahogyan arról is, hogy változásmenedzsment-képzésben részt vett vezetők sikeresebbnek ítélik meg a szervezet változásait, illetve hogy a változtatás jellegét tekintve (humán, technológiai, stratégiai) mutatkozik-e különbség a sikeresség észlelésében. Ezekhez a témakörökhöz a legszorosabban kapcsolódó szakirodalmi hivatkozásokat mutatja be a következő két alfejezet, a tanulmány hipotéziseivel. Ezek az előzetes feltételezések megmutatják, hogy a nemzetközi vizsgálatok alapján milyen eredményekre lehet számítani az elemzés során.

Fejlődési szándékot befolyásoló demográfiai és szervezeti jellemzők és a hozzá kapcsolódó H1a-H1e hipotézisek

Jadhav et al. (2015) kutatási mintájában szereplő női vezetők szignifikánsan nyitottabbak a változtatásokkal kapcsolatban, mint a férfiak, emellett az iskolai végzettség is összefüggésbe hozható a fejlődési szándékkal. A vizsgálatban részt vevők minél képzettebbek, annál erősebb fejlődési szándékkal rendelkeznek. Habár vezetési tapasztalatnál nem mutatkozik szignifikáns különbség, a tapasztaltabb kollégák átlagértékei magasabbak a kezdőkéhez képest. Ugyancsak demográfiai adatokat vizsgálva Drazic és Schermuly (2021) metaanalízise arra jut, hogy a tanulási hajlandóság negatívan korrelál az életkorral, míg a változási hajlandóságra ez nem igaz. O'Regan et al. (2005) a tulajdonosi részesedés mértékét is bevonta az elemzésbe, a KKV-kat teljesítmény alapján „vezető" és „lemaradó" szervezetekre lehet osztani. Az első csoporthoz tartozó „vezetőkre" az a jellemző, hogy több mint 75%-a független tulajdonban van, míg a „lemaradók" több mint 66%-a leányvállalat. Ennek megfelelően a tulajdonosi struktúra kulcsfontosságú tényező a teljesítmény szempontjából, amit mindkét csoport nyereségességi adatai is alátámasztottak. Ang et al. (2000) ezt a témakört az „ügynöki költségek" szempontjából vizsgálva arra jut, hogy KKV-k körében az ügynöki költségek, amelyek rontják a teljesítményt, jelentősen alacsonyabbak abban az esetben, ha a tulajdonos egyben a menedzser is, vagy ha a tulajdonosi koncentráció magas. A vezető-tulajdonosok képzésének jelentőségét Idris et al. (2023) kutatása is alátámasztja. Több mint tizenötezer KKV ügyvezető-tulajdonosát vizsgálta az Egyesült Királyságban. Az eredmények alapján pozitív és szignifikáns kapcsolat van a képzésük és a KKV-k teljesítménye között. A szakirodalmi elemzés alapján a fejlődési szándékhoz kapcsolódó hipotézisek (H1a–H1e):

H1: A változásmenedzsmenttel kapcsolatos, komplex mérőszámmal mért fejlődési szándék mutató:

- H1a: nincs kapcsolatban a vezetők születési évével
- H1b: pozitív kapcsolatban áll a vezetői pozícióban eltöltött évek számával.
- H1c: pozitív kapcsolatban áll a tulajdonosi részesedés mértékével.
- H1d: a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők magasabb fejlődési szándékkal rendelkeznek.
- H1e: a női vezetők magasabb fejlődési szándékkal rendelkeznek.

Változásmenedzsment-képzésen való részvétel, változtatás típusa és a hozzá kapcsolódó H2, H3 hipotézisek

A képzések hatása nem automatikus, hanem attól függ, hogy a tanultak milyen mértékben kerülnek át a munkavégzésbe (Salas et al., 2010). Ennek megfelelően a hatás gyakran nem azonnali, hanem a gyakorlatba történő beépülésen keresztül, időben eltolva jelenik meg. Ezt Phye (1991) eredményei is alátámasztják, aki arra jut, hogy a tréningek jelentős hatást gyakorolnak a késleltetett teljesítményre, még akkor is, ha az azonnali tanulási eredmények eltérőek. Oreg et al. (2011) alapján a szervezeti

változások hatása a teljesítményre függ a változtatás típusától és a szervezeti felkészültségtől. A technológiai és strukturális változások esetében a hatások általában gyorsabban és közvetlenebb módon jelennek meg, míg Kotter (1995) szerint a humán változtatás lassabb és nehézkesebb lehet, mert nagyobb ellenállás alakulhat ki elsősorban akkor és azért, ha a kultúrát is érinti. A humán és kulturális változások lassabb adaptációs folyamatot igényelnek. A szakirodalmi elemzés alapján a képzésen való részvételhez és a változtatás típusához kapcsolódó hipotézisek (H2–H3):

H2: A változásmenedzsment-képzésben részt vett vezetők sikeresebbnek ítélik meg a szervezet változásait:

- H2a: konkrét változtatás esetében.
- H2b: általános változásképesség esetében.

H3: A humán jellegű változtatások sikerességének megítélése alacsonyabb, mint a technológiai és stratégiai jellegű változtatásoké a nyitott kérdések bekódolásából származó adatok alapján.

Módszertan

A vizsgálat anyagát egy 100 elemszámból álló minta képezte. A válaszadók az Észak-Alföld régióban székhellyel rendelkező KKV-k vezetői voltak, elérhetőségi mintavétel került alkalmazásra anonim, önkitöltő kérdőíves módszer alkalmazásával, a demográfiai háttérváltozók mellett ötfokozatú Likert-típusú értékelőskálás kérdésekkel. A változásmenedzsmenttel kapcsolatos fejlődési szándék mérésére a szakirodalmi elemzés fejezet 1. táblázatában szereplő változásmenedzsment-modell jelentette a kiindulópontot. A tizenhat lépéshez tartozó jelenlegi és ideális értékek különbségéből képzett változók alkalmazásával. A tizenhat különbségváltozó magas belső megbízhatóságot mutatott (Cronbach-alfa = 0,888), ezért ezek átlagából egy összetett fejlődési szándék mutató került kialakításra. Az elemzések során kizárólag ezt az összmutatót alkalmaztam, amely kifejezi a változásmenedzsmenttel kapcsolatos fejlődési szándék mértékét.

Mivel a normalitás feltételei nem teljesültek, ezért nem-paraméteres tesztek kerültek alkalmazásra. A H1a,b,c hipotézisek Spearman-féle korrelációszámítással, a H1d,e, valamint a H2a,b független mintás Mann-Whitney U-próbával, a H3 pedig Kruskal–Wallis-próbával kerültek vizsgálatra. A nyitott kérdésekre adott válaszok értékelése szükségessé tette az adatok strukturálását és értelmezhető csoportokba sorolását, hogy a próba végrehajtható legyen. Ennek érdekében a H3 hipotézisnél a nyitott kérdés bekódolásával végzett elemzést, fogalomrendszerezést is alkalmaztam, amely során az egyes változtatások tartalmi jellemzői alapján kategóriák kerültek kialakításra. A fogalomrendszerezés célja tehát nem a részletes kvalitatív tartalomelemzés volt, hanem olyan elkülöníthető kategóriák létrehozása, amelyek alkalmasak az összehasonlításra.

Eredmények

Az eredményeket a hipotézisek sorrendjében mutatja be a tanulmány. A vezetők egyéni és szervezeti háttérjellemzőinek a változásmenedzsmenttel kapcsolatos fejlődési szándékkal (H1a,b,c) való Spearman-féle korrelációs kapcsolatát a 2. táblázat tartalmazza. A vezetők születési éve és a változásmenedzsmenttel kapcsolatos fejlődési szándék között (H1a) nem mutatkozott statisztikailag szignifikáns kapcsolat ($r = 0{,}037$; $p = 0{,}716$), vagyis a megkérdezett vezetők életkora önmagában nem befolyásolja érdemben azt, hogy mennyire mutatnak fejlődési szándékot a változásmenedzsment területén. A vezetői pozícióban eltöltött évek száma és a változásmenedzsmenttel kapcsolatos fejlődési szándék között (H1b) szintén nem volt kimutatható szignifikáns összefüggés ($r = 0{,}008$; $p = 0{,}935$), vagyis a mintában a vezetői tapasztalat hossza nem áll kapcsolatban a változásmenedzsment iránti fejlődési motiváció mértékével. A tulajdonosi részesedés mértéke és a változásmenedzsmenttel kapcsolatos fejlődési szándék között (H1c) viszont statisztikailag szignifikáns kapcsolat mutatkozott ($r = 0{,}291$; $p = 0{,}003$), vagyis a nagyobb tulajdonosi érintettség magasabb fejlődési szándékkal járt együtt a válaszadók körében a változásmenedzsment területén.

Míg sem a születési év, sem a vezetői tapasztalat hossza nem mutatott szignifikáns kapcsolatot a változásmenedzsmenttel kapcsolatos fejlődési szándékkal, addig a részesedés mértéke szignifikáns összefüggést jelzett, ami a tulajdonosi érintettség motiváló szerepére utal. Ennek hátterében állhat, hogy a tulajdonosi részesedés fokozza a hosszú távú felelősségérzetet és az eredményesség iránti elköteleződést, így a vezetők nagyobb jelentőséget tulajdonítanak azoknak a kompetenciáknak, amelyek a szervezeti alkalmazkodóképességet és a fenntartható működést támogatják.

2. táblázat: A vezetői egyéni és szervezeti háttérjellemzők és a változásmenedzsmenttel kapcsolatos fejlődési szándék korrelációs összefüggései

Változó	Születési év	Vezetői beosztásban töltött évek száma	Tulajdonosi részesedés mértéke
Változás-menedzsmenttel kapcsolatos fejlődési szándék	0,037	0,008	0,291**

** 1%-on szignifikáns

Forrás: Saját vizsgálat

A fejlődési szándék Mann-Whitney U-próbával való vizsgálatát az iskolai végzettség és a válaszadó neme alapján (H1d,e) a 3. táblázat tartalmazza. Szignifikáns különbség volt tapasztalható a magasabb (felsőfokú) és az alacsonyabb (legfeljebb középfokú) iskolai végzettséggel rendelkezők csoportjai között ($z = -2{,}524$; $p = 0{,}012$), a magasabb végzettség iskolai tanulmányok mellett az eredmények alapján a változásmenedzsmentben is magasabb fejlődési szándékkal jár együtt a mintában.

A válaszadó neme szerint a fejlődési szándékban (H1e) nem volt szignifikáns eltérés (z = –0,472, p = 0,637).

3. táblázat: A változásmenedzsmenttel kapcsolatos fejlődési szándék különbségeinek vizsgálata nem és iskolai végzettség szerint

Változó kategóriája	Válaszadó legmagasabb iskolai végzettsége	Válaszadó neme
Z érték	–2,524**	–0,472

**1%-on szignifikáns
Forrás: Saját vizsgálat

A 4. táblázat a változásmenedzsment kurzuson való részvétel hatását mutatja a konkrét legutóbbi, legjelentősebb változtatás, valamint az általános változásképesség sikerességének megítélésére (H2a,b). A Mann-Whitney U próba eredménye azt mutatja, hogy a kurzuson részt vett és az attól távolmaradó vezetők pontszámainak átlagértékei között kimutatható-e szignifikáns különbség. H2a hipotézis vizsgálata alapján a változásmenedzsment-képzésben részt vett vezetők átlagosan magasabbra értékelték a szervezetet érintő legjelentősebb változtatás sikerességét (átlag = 3,923), mint a képzésben nem résztvevő társaik (átlag = 3,676), azonban a különbség statisztikailag nem bizonyult szignifikánsnak (z = –1,746; p = 0,081). H2b esetében a változásmenedzsment-képzésben részt vett vezetők a szervezetük általános változásképességét viszont szignifikánsan magasabbra értékelték (átlag = 3,846; szórás = 0,613), mint a képzésben nem részt vett vezetők (átlag = 3,473; szórás = 0,879), (z= –2,004; p = 0,045). Míg a változásmenedzsment-képzés esetében nem mutatkozott szignifikáns különbség egy konkrét, egyszeri változtatás sikerességének megítélésében, addig a szervezet általános változásképességének percepciójában már egyértelmű különbség jelentkezett. Emellett a képzésben részt vett csoport alacsonyabb szórása a változásképesség megítélésében egységesebb képet mutat.

4. táblázat: Változtatások sikerességének megítélése a változásmenedzsment-képzésben való részvétel alapján konkrét legjelentősebb változtatás és általános változásképesség esetében

Változó	Kurzuson nem vett részt (N = 74) átlag (szórás)	Kurzuson részt vett (N = 26) átlag (szórás)
A legjelentősebb változtatás észlelt sikere	3,676 (0,685)	3,923 (0,688)
Általános változásképesség	3,473 (0,879)*	3,846 (0,613)*

*5%-on szignifikáns
Forrás: Saját vizsgálat

Amellett, hogy a válaszadók Likert-típusú értékelőskálán jelölték az elmúlt időszak legjelentősebb változtatásának sikerességét, nyitott kérdés formájában meg is kellett nevezniük azt, hogy konkrétan milyen területet érintett a változtatás. A módszertan fejezetben részletezett elemzés eredményeként három domináns változtatási típus különíthető el. A humán (1), a technológiai (2), valamint a stratégiai (3) jellegű változtatások, amelyek közül Newman (2000) besorolása alapján az első kettő elsőrendű, vagyis kisebb léptékű, az utolsó pedig másodrendű, mélyebb szintű szervezeti változtatásnak minősül.

Az 5. táblázat a fogalomrendszerezés eredményeként kialakított csoportokat, azok elemszámát, valamint a legjellemzőbb konkrét változtatásokat mutatja be.

5. táblázat: Változtatások három fő kategóriája

Csoport	Elemszám	Legjellemzőbb konkrét területek
1. Humán jellegű változtatások	35	„létszám bővítése", „új kolléga felvétele", „dolgozói gárda lecserélése", „átszervezések", „képzések, szaktudás fejlesztése", „csapatépítő tréningek"
2. Technológiai fejlesztések	27	„modern gépek beszerzése", „új technológia bevezetése", „gyártókapacitás bővítése", „robotizáció", „IT-infrastruktúra lecserélése", „korszerűtlen gép átalakítása",
3. Stratégiai változások	38	„stratégia újragondolása", „marketing és értékesítés fejlesztése", „új termék bevezetése", „profil bővítése", „ISO megszerzése", „árstratégia változtatása"

Forrás: Saját vizsgálat

A létrehozott kategóriák lehetőséget biztosítottak annak empirikus vizsgálatára, hogy a változtatások típusa összefüggésben áll-e azok észlelt sikerességével. A létrehozott kategóriák közötti különbségek statisztikai elemzésére Kruskal-Wallis-próbát alkalmaztam. Az eredmények alapján (H3) nem mutatható ki szignifikáns különbség ($H(2) = 4{,}928$; $p = 0{,}085$) a kategóriák között a legjelentősebbnek ítélt konkrét változtatás sikerességének értékelése kapcsán. Az eredmények tehát arra utalnak, hogy a vizsgált mintában a változtatás típusa önmagában nem befolyásolja az egyes változtatások szubjektív sikerességének megítélését.

Következtetés, javaslatok

Az eredmények egyik legfontosabb tanulsága, hogy a vizsgálatban részt vevő vezetők fejlődési szándékát nem elsősorban demográfiai (H1a – életkor, H1e – válaszadó neme) vagy tapasztalati tényezők (H1b – vezetési tapasztalat) határozzák meg, hanem az iskolázottság foka (H1d) és a szervezethez való tulajdonosi kötődés mértéke (H1c). Ez utóbbi arra utal, hogy a pszichológiai tulajdonlás érzése, vagyis az

a meggyőződés, hogy „a vállalat az enyém is", erős motivációs tényező a tanulás és fejlődés iránt. A nagyvállalatok gyakran tulajdonosi részvényprogramokkal motiválják dolgozóikat. Hasonló megközelítés KKV-k esetében is alkalmazható, a kulcsemberek kisebb mértékű tulajdonosi bevonása az anya- vagy a kapcsolódó leányvállalatban erősítheti elköteleződésüket és fejlődési szándékukat.

A változásmenedzsment-képzés hatása kettősséget mutat. A mintában a konkrét első- és másodrendű változtatások sikerességének megítélésében sem jelenik meg (H2a), viszont az általános változásképességgel összefüggésbe hozható (H2b). Lehetséges magyarázat, hogy a képzés során megismert módszerek nem azonnal alkalmazhatók a konkrét helyzetekben, hanem inkább a vezetői gondolkodásmódot és a problémamegoldó készséget formálják, és ezáltal a hosszabb távú fejlődését támogatják. A képzések hatása a szervezeti környezet függvényében is változhat. Akadályozhatják a korlátozott erőforrások vagy a szervezeti kultúra is. Végül az is indoka lehet, hogy a résztvevők a képzés után kritikusabban szemlélik saját döntéseiket, így a konkrét változtatások sikerét visszafogottabban értékelik, „ezt lehetett volna jobban is végezni", miközben a tanultak hosszabb távon építik a szervezet rugalmasságát és reagálóképességét. A vizsgált szervezetekben a vezetők hasonlóan ítélték meg a változásmenedzsment sikerességét, függetlenül attól, hogy humán, technológiai vagy stratégiai változásról volt szó (H3).

A kutatás eredményei rámutatnak arra, hogy a változásmenedzsment-képzések önmagukban nem garantálják a konkrét változtatások sikerességét, ugyanakkor hozzájárulhatnak a szervezetek hosszú távú alkalmazkodóképességéhez. Különösen fontos a képzések gyakorlati orientációja és a mindennapi vezetői döntéshozatalba való beépíthetősége. Ebben a tekintetben a tizenhat lépéses változásmenedzsment-modell vagy a szakirodalomban fellelhető egyéb modellek alkalmas keretet kínálhatnak a vezetők számára, mivel strukturált, mégis rugalmas megközelítést biztosítanak a változtatások menedzseléséhez.

A kutatás egyik korlátja, hogy nem tért ki a változásmenedzsment-képzések konkrét tartalmára, így azok hatása nem volt részleteiben vizsgálható. A jövőbeli kutatások számára ígéretes irány lehet a képzések összetételének és a tanulmányban szereplő egyéb összefüggéseknek a vizsgálata több régióra vagy a teljes országra kiterjedő, reprezentatív valószínűségi nagymintás vizsgálatokkal.

Összegzés

A tanulmány utolsó fejezetében a szakirodalomra épített hipotézisek empirikus ellenőrzésére kerül sor, valamint az eredmények összevetésre kerülnek a releváns elméleti megállapításokkal. A tanulmány célja egyrészt annak feltárása volt, hogy a vezetők fejlődési szándéka hogyan függ össze a demográfiai és szervezeti jellemzőkkel (H1a–H1e). Emellett azt elemezte, hogy a változásmenedzsment-képzésben való részvétel alapján van-e különbség a változtatások sikerességének megítélésében konkrét, legjelentősebb változtatás vagy általános változásképesség esetében (H2a–H2b). Végül a változtatások típusa szerint vizsgálta azok sikerességének megítélését (H3).

Az első a H1a hipotézis volt, amely a komplex mérőszámmal mért fejlődési szándék és a születési év kapcsolatát elemezte. A mintában az életkor korlátozott magyarázó erővel bírt a változásmenedzsmenthez kapcsolódó fejlődési szándék esetében, nincs szignifikáns kapcsolat, ezzel a H1a hipotézis igazolásra került. Az eredmények összhangban vannak Drazic és Schermuly (2021) metaanalízisével, amely alapján a fejlődési, változási hajlandóság nincs összefüggésben az életkorral. A fejlődési szándék és a vezetői tapasztalat esetében sincs szignifikáns összefüggés, igazolódott az ehhez kapcsolódó hipotézis is (H1b). Jadhav et al. (2015) is hasonló eredményre jutott, habár a tapasztaltabb vezetők ehhez kapcsolódóan átlagosan magasabb értékeket mutattak, nem mutatkozott szignifikáns kapcsolat a fejlődési szándékkal.

A H1c hipotézis is igazolást nyert, a nagyobb tulajdonosi érintettség magasabb fejlődési szándékkal járt együtt a válaszadók körében a változásmenedzsment területén. A vezetők képzése és tulajdonosi szerepvállalása pozitívan kapcsolódik a szervezeti teljesítményhez, ami a fejlődési orientációt is erősítheti (Idris et al., 2023). Emellett a szakirodalom alapján (Ang et al., 2000; O'Regan et al., 2005) a tulajdonosi struktúra és a teljesítmény között szoros kapcsolat figyelhető meg.

A mintában szignifikáns különbség volt a felsőfokú és az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők csoportjai között, ezzel a H1d hipotézis igazolódott. Az eredmények egybevágnak Jadhav et al. (2015) eredményeivel, amely szerint a magasabb végzettség erősebb fejlődési orientációval jár együtt, mivel a képzettebb vezetők nyitottabbak a tanulásra és a változásra. A H1e hipotézis a nemi különbségekre fókuszált. Jadhav et al. (2015) alapján a női vezetők gyakran nyitottabbak a szervezeti változásokra, és erősebb fejlődési szándékkal rendelkezhetnek, mint férfi társaik. Ez a különbség a vizsgált mintában nem jelentkezett, a hipotézis elvetésre került.

A H2a és H2b hipotézisek a változásmenedzsment-képzések hatását vizsgálták. Előbbi esetben, konkrét változtatás esetén nem mutatkozott szignifikáns különbség a képzésben részt vevők és a részt nem vevők csoportja között, általános változásképesség esetén viszont igen, ezzel mindkét hipotézis igazolódott. A szakirodalom szerint (Salas et al., 2010; Phye, 1991) a képzések, tréningek hatása nem automatikus és nem azonnali, hanem a tanultak szervezeti gyakorlatba történő beépülésén keresztül, időben eltolva jelenik meg. Ennek megfelelően a képzés inkább a vezetői gondolkodásmódot és a hosszabb távú adaptációs képességet fejleszti, mintsem azonnali, konkrét változtatási eredményeket generál.

A H3 hipotézis a különböző típusú (humán, technológiai, stratégiai) változtatások sikerességének megítélését vizsgálta. A szakirodalom alapján a szervezeti változások hatása kontextusfüggő, és a különböző típusok eltérő implementációs kihívásokkal járhatnak (Kotter, 1995; Oreg et al., 2011). Ugyanakkor a tanulmány eredményei nem mutattak szignifikáns különbséget a változtatási típusok megítélésében, ami arra utal, hogy a sikeresség percepcióját nem kizárólag a változás típusa határozza meg, hanem komplexebb szervezeti és egyéni tényezők.

Irodalomjegyzék

Ang, J. S. – Cole, R. A. – Lin, J. W. (2000): Agency Costs and Ownership Structure. *Journal of Finance*, 55(1): 81–106. https://doi.org/10.1111/0022-1082.00201

Avey, J. B. – Avolio, B. J. – Crossley, C. D. – Luthans, F. (2009): Psychological Ownership: Theoretical Extensions, Measurement and Relation to Work Outcomes. *Journal of Organizational Behavior*, 30(2): 173–191. https://doi.org/10.1002/JOB.583

Bencsik A. (2021): Vezetői felkészültség felmérése a digitális kor kihívásaira: Nemzetközi összehasonlítás. *Vezetéstudomány / Budapest Management Review*, 52(4): 93–108. https://doi.org/10.14267/veztud.2021.04.08

Berde C. – Gál Z. (2024): The Role of Management Tasks in Radical Organizational Changings. *Új Munkaügyi Szemle*, 5(4): 51–65. https://doi.org/10.58269/UMSZ.2024.4.5

Burnes, B. (2020): The Origins of Lewin's Three-Step Model of Change. *Journal of Applied Behavioral Science,* 56(1): 32–59. https://doi.org/10.1177/0021886319892685

Chadwick, C. – Way, S. A. – Kerr, G. – Thacker, J. W. (2013): Boundary Conditions of the High-Investment Human Resource Systems–Small-Firm Labor Productivity Relationship. *Personnel Psychology*, 66(2): 311–343. https://doi.org/10.1111/PEPS.12015

Chawla, A. – Kelloway, E. K. (2004): Predicting Openness and Commitment to Change. *Leadership & Organization Development Journal*, 25(6): 485–498. https://doi.org/10.1108/01437730410556734

Christou, E. – Piller, F. (2024): Organizational Transformation: A Management Research Perspective. In: Transformation Towards Sustainability: A Novel Interdisciplinary Framework from RWTH Aachen University, 303–330. https://doi.org/10.1007/978-3-031-54700-3_11

Dajnoki K. – Héder M. (2017): „Új szelek fújnak" – a HR válasza a globalizáció és a változás kihívásaira. *Hadtudomány*: *A Magyar Hadtudományi Társaság Folyóirata*, 27(E-szám): 84–93. https://doi.org/10.17047/HADTUD.2017.27.E.84

Drazic, I. – Schermuly, C. C. (2021): Too Old for Agility? Employee Age and Readiness for Change Toward Scrum—The Moderating Roles of Age Climate and Subjective Age. *Work, Aging and Retirement*, 7(3): 174–196. https://doi.org/10.1093/WORKAR/WAAB005

Elrod, P. D. – Tippett, D. D. (2002): The "Death Valley" of Change. *Journal of Organizational Change Management*, 15(3): 273–291. https://doi.org/10.1108/09534810210429309

Farkas É. – Nagy L. (2020): Vezetői kihívások a virtuális környezetben: A technológiai lehetőségek és a vezetési gyakorlatok együttes fejlesztésének szükségessége. *METSZETEK Társadalomtudományi Folyóirat*, 9(1): 27–48. https://doi.org/10.18392/METSZ/2020/1/2

Farkas F. (2004): Változásmenedzsment. KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó.

Farkas F. (2013): A változásmenedzsment elmélete és gyakorlata. Akadémiai Kiadó.

Fenyves L. (2020): Vállalati folyamatok újraszervezése. *Magyar Minőség*, 29(3): 20–28.

Filep R. (2024): Change Management Steps among SMEs. *Marketing & Menedzsment*, 58(3): 72–82. https://doi.org/10.15170/MM.2024.58.03.07

Ford, J. D. – Ford, L. W. (1995): The Role of Conversations in Producing Intentional Change in Organizations. *The Academy of Management Review*, 20(3): 541–570. https://doi.org/10.2307/258787

Fox-Wolfgramm, S. J. – Boal, K. B. – Hunt, J. G. J. (1998): Organizational Adaptation to Institutional Change: A Comparative Study of First-Order Change in Prospector and Defender Banks. *Administrative Science Quarterly*, 43(1): 87–126. https://doi.org/10.2307/2393592

Greenwood, R. – Hinings, C. R. (1996): Understanding Radical Organizational Change: Bringing Together the Old and the New Institutionalism. *The Academy of Management Review*, 21(4): 1022. https://doi.org/10.2307/259163

Hambrick, D. C. (2007): Upper Echelons Theory: An Update. *Academy of Management Review,* 32(2): 334–343. https://doi.org/10.5465/AMR.2007.24345254

Idris, B. – Saridakis, G. – Johnstone, S. (2023): Training and Performance in SMEs: Empirical Evidence from Large-Scale Data from the UK. *Journal of Small Business Management*, 61(2): 769–801. https://doi.org/10.1080/00472778.2020.1816431

Jadhav, E. D. – Holsinger, J. W. – Fardo, D. W. (2015): Openness to Change: Experiential and Demographic Components of Change in Local Health Department Leaders. *Frontiers in Public Health*, 3: 209. https://doi.org/10.3389/FPUBH.2015.00209

Kanter, R. M. – Stein, B. – Jick, T. D. (1992): The Challenge of Organizational Change: How Companies Experience It and Leaders Guide It. Free Press.

Katz, I. M. – Moughan, C. M. – Rudolph, C. W. (2023): Feedback Orientation: A Meta-Analysis. *Human Resource Management Review*, 33(4): 100986. https://doi.org/10.1016/J.HRMR.2023.100986

Kósáné B. Á. – Láczay M. (2024): A tudáshárom szög fejlesztésének lehetősége Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyében. *Acta Academiae Beregsasiensis*. *Economics*, 6(6): 69–80. https://doi.org/10.58423/2786-6742/2024-6-69-80

Kotsis Á. – Darnai B. (2022): A felsőoktatási hallgatók munkával szembeni elvárásainak elemzése Kano-modell segítségével. *Marketing & Menedzsment*, 56(3): 43–53. https://doi.org/10.15170/mm.2022.56.03.04

Kotter, J. P. (1995): Leading Change. Harvard Business School Press.

Kraemer, H. M. (2013): From Values to Action: The Four Principles of Values-Based Leadership.

Luecke, R. (2003): Managing Change and Transition. Harvard Business Review Press.

Newman, K. L. (2000): Organizational Transformation during Institutional Upheaval. *The Academy of Management Review*, 25(3): 602. https://doi.org/10.2307/259313

Oreg, S. – Vakola, M. – Armenakis, A. (2011): Change Recipients' Reactions to Organizational Change: A 60-Year Review of Quantitative Studies. *The Journal of Applied Behavioral Science*, 47(4): 461–524. https://doi.org/10.1177/0021886310396550

O'Regan, N. – Sims, M. – Ghobadian, A. (2005): High Performance: Ownership and Decision-Making in SMEs. *Management Decision*, 43(3): 382–396. https://doi.org/10.1108/00251740510589760

Pelyák L. (2025): Regionális eltérések a munkahelyi motiváció megítélésében. *Régiókutatás Szemle*, 9(2): 35–46. https://doi.org/10.30716/RSZ/24/2/4

Phye, G. D. (1991): Advice and Feedback during Cognitive Training: Effects at Acquisition and Delayed Transfer. *Contemporary Educational Psychology*, 16(1): 87–94. https://doi.org/10.1016/0361-476X(91)90008-9

Poór J. – Juhász T. – Szabó K. – Kovács I. É. – Karoliny M. (2018): A külföldi tulajdonú vállalatok emberi erőforrás menedzselésének jellegzetességei és sajátos kontingenciafaktorai Kelet-Közép-Európában. *Vezetéstudomány / Budapest Management Review*, 49(1): 40–52. https://doi.org/10.14267/VEZTUD.2018.01.05

Salas, E. – Cooke, N. J. – Gorman, J. C. (2010): The Science of Team Performance: Progress and the Need for More. *Human Factors*, 52(2): 344–346. https://doi.org/10.1177/0018720810374614

Szántó G. (2024): A munkavállalók megküzdési stratégiáinak és kompetenciáinak vizsgálata a kiégés három dimenziójával. *Új Munkaügyi Szemle*, 5(4): 14–23. https://doi.org/10.58269/umsz.2024.4.2

Szondi R. (2020): A globális karriermenedzsment funkciói. *METSZETEK Társadalomtudományi Folyóirat*, 9(1): 49–64. https://doi.org/10.18392/METSZ/2020/1/3

Ujhelyi M. – Filep R. (2017): Változás-vezetés. *METSZETEK Társadalomtudományi Folyóirat*, 6(4): 5–21. https://doi.org/10.18392/metsz/2017/5/1

Véghné M. V. – Barizsné H. E. (2024): Munkafüggőség kutatása a menedzsment területén. *Jelenkori Társadalmi és Gazdasági Folyamatok*, 19(3–4): 47–62. https://doi.org/10.14232/JTGF.2024.3-4.47-62

Yukl, G. A. (2010): Leadership in Organizations. Prentice Hall.

Közelkép – tanulmányok

Kutatási kiválóság és intézményi koncentráció: a Nemzeti Kutatási Kiválósági Program mint az ERC felé vezető pálya?

Lakatos Péter Levente
Magyar Felsőoktatási Akkreditációs Bizottság
lakatos.peter@mab.hu

Hajdú Noémi
Miskolci Egyetem, Gazdaságtudományi Kar,
Marketing és Turizmus Intézet
noemi.hajdu1@uni-miskolc.hu

Makó Csaba
Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar,
Kiberbiztonsági és e-Közigazgatási Tanszék
mako.csaba@tk.elte.hu

Sasvári Péter
Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar,
Kiberbiztonsági és e-Közigazgatási Tanszék és Miskolci Egyetem,
Gépészmérnöki és Informatikai Kar, Informatikai Intézet
sasvari.peter@uni-miskolc.hu

Absztrakt
A tanulmány a Nemzeti Kutatási Kiválósági Program (NKKP_25) 2025. évi pályázatának eredményeit elemzi intézményi és tudományterületi bontásban. A vizsgálat célja a hazai kutatási kiválóság szerkezeti sajátosságainak feltárása, valamint azok összevetése az Európai Kutatási Tanács (ERC) és a francia CNRS által képviselt modellekkel. Az eredmények alapján a támogatások legnagyobb része az élettudományokhoz kötődik, míg intézményi szinten a HUN-REN kutatóhálózat rendelkezik a legtöbb nyertes projekttel. A magyar kutatási ökoszisztéma erősen koncentrált és hierarchikusan szervezett. Az NKKP a nemzeti kiválósági rendszerben átmeneti, tehetséggondozó szerepet tölt be az ERC-szintű versenyképesség felé vezető úton. A program szerkezete a CNRS koordinált tudománypolitikai irányítási logikájával rokon, amely a központi koordináció és az interdiszciplinaritás összehangolt támogatását valósítja meg.

Kulcsszavak: kutatási ökoszisztéma, tudományos kiválóság, ERC, CNRS, tudománypolitika

Javasolt hivatkozás: Lakatos Péter Levente et al. (2026): Kutatási kiválóság és intézményi koncentráció… *Metszetek Társadalomtudományi Folyóirat,* 15(1): 90–105. https://doi.org/10.18392/metsz/2026/1/5

Abstract

Research Excellence and Institutional Concentration: Is the National Research Excellence Program a Pathway towards the ERC?

The study analyses the 2025 call of the National Research Excellence Programme (NKKP_25), examining the distribution of funded projects across institutions and scientific fields. It aims to identify the structural features of research excellence in Hungary and to compare them with models represented by the European Research Council (ERC) and the French CNRS. The findings show that most awards are in the life sciences, while the HUN-REN research network hosts the highest number of funded projects. The Hungarian research ecosystem is highly concentrated and hierarchical. The NKKP serves as a transitional, talent-supporting scheme within the national excellence system, facilitating researchers' progression towards ERC-level competitiveness. Its structure resembles the coordinated science policy governance model of the CNRS, supporting the integration of central coordination and interdisciplinarity.

Keywords: research ecosystem, research excellence, ERC, CNRS, science policy

Bevezetés

A Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (NKFIH 2025e) ismét meghirdette a Nemzeti Kutatási Kiválósági Programot (NKKP_25), amely a magyar kutatói közösség egyik legfontosabb, tudományos kiválóságot támogató konstrukciója. A program célja a kutatói utánpótlás megerősítése és a kiemelkedő teljesítmények támogatása, ezáltal a hazai tudományos versenyképesség növelése Európában.

Az NKKP_25 a kutatói életpálya teljes ívét lefedi: a Starting, Advanced, Highlight és Excellence alprogramok egymásra épülve kínálnak lehetőséget a fiatal kutatóktól a tapasztalt tudományos vezetőkig. Így minden karrierfázisban elérhető a szakmai előrelépést segítő támogatás.

A program jelentősége túlmutat az egyéni eredményeken. Az NKKP_25 hozzájárul a hazai kutatóintézetek és egyetemek nemzetközi láthatóságának erősítéséhez, valamint olyan tapasztalati bázist teremt, amely közvetlenül támogathatja a jövőbeli ERC-pályázatok sikerét és a magyar kutatók európai együttműködésekben való részvételét.

A tanulmány célja a 2025. évi pályázati forduló eredményeinek intézményi és tudományterületi elemzése, valamint annak vizsgálata, hogy a program milyen szerkezeti sajátosságokat mutat a hazai kutatási ökoszisztémában, és hogyan viszonyul a nemzetközi kiválósági modellekhez.

1. Elméleti háttér

A nemzeti kiválósági programok a modern tudománypolitika meghatározó eszközei, amelyek nemcsak a kutatói teljesítmény ösztönzésében, hanem az intézményi struktúrák és a kutatási ökoszisztémák formálásában is kulcsszerepet játszanak (Whitley 2007; Braun – Merrien 1999; OECD 2023). Ezek a programok jellemzően a kutatói

életpálya különböző szakaszaihoz igazodó, differenciált támogatási mechanizmusokon keresztül működnek. Alapvetően hozzájárulnak a tudományos kiválóság intézményi koncentrációjához és a nemzeti innovációs rendszerek nemzetközi beágyazottságához.

Ebben a logikai keretben értelmezhető a Nemzeti Kutatási Kiválósági Program (NKKP_25), amely a magyar kutatási rendszer egyik kiemelt kiválósági eszköze (NKFIH 2025e). A program a kutatói életpálya különböző szakaszait célozza meg, és egymásra épülő struktúrában biztosít finanszírozást a pályakezdőktől a nemzetközileg elismert kutatókig.

A Starting pályázat a posztdoktori szakaszban lévő, kiemelkedő fiatal kutatók önállósodását segíti – legfeljebb 100 millió forintos támogatással és opcionális kísérleti kerettel, négyéves futamidővel (NKFIH 2025d). Az Advanced program a már önálló kutatócsoportot vezető, tapasztalt kutatókat támogatja, akár 120+30 millió forintos támogatási összeggel (NKFIH 2025a). A Highlight alprogram a korábban nemzetközi forrásokat – például ERC- vagy Horizon-támogatást – elnyert kiváló csoportok működésének fenntartását szolgálja (NKFIH 2025c). Az Excellence pályázat pedig az ERC-interjúig eljutott kutatók újrapályázási esélyeit növeli – legfeljebb 160+40 millió forint kerettel, kétéves időtartamban (NKFIH 2025b). Mindegyik alprogram alapkutatási jellegű, tematikus megkötés nélkül, 100%-os támogatási intenzitással és jellemzően angol nyelvű pályázati rendszerrel működik. A teljes keretösszeg 40 milliárd forint a 2025–2029 közötti időszakra (NKFIH 2025e).

Az NKKP_25 működése szorosan kapcsolódik ahhoz a nemzetközi szakirodalomhoz, amely a tudományos kiválóság, az intézményi hierarchia és a kutatási ökoszisztémák szerveződését vizsgálja (Whitley 2007; Braun-Merrien 1999; Laudel – Gläser 2014; van den Besselaar – Sandström 2019; OECD 2023). Whitley (2007) a közfinanszírozású tudomány irányításának változásait hangsúlyozza, ahol az intézményi struktúrák sokszínűsége határozza meg a kiválóság feltételeit. Az NKKP_25 ennek megfelelően olyan hibrid irányítási modellként értelmezhető, amely egyensúlyt teremt az állami koordináció és az akadémiai autonómia között, a HUN-REN hálózat, az egyetemek és a független kutatóhelyek együttműködésében.

Braun és Merrien (1999) szerint a modern tudománypolitika a teljesítményalapú verseny és a tudományos autonómia összehangolására törekszik, amelyhez az NKKP-modell is illeszkedik. Laudel és Gläser (2014) rámutatnak, hogy a finanszírozási struktúrák közvetlenül befolyásolják a kutatási eredmények típusát és minőségét, így a differenciált alprogramok a kutatói karrier különböző szintjeinek célzott támogatását teszik lehetővé. Van den Besselaar és Sandström (2019) empirikus eredményei szerint a kiválóság intézményi koncentrációja a stabil szervezeti háttérrel függ össze, amely tendencia az NKKP esetében is megfigyelhető. Az OECD (2023) értelmezésében a kiválósági programok a nemzeti innovációs rendszerek kulcsszereplői, mivel hozzájárulnak a humán tőke erősítéséhez és a nemzetközi integrációhoz.

Az NKKP_25 a kutatói életpálya-támogatás, az intézményi versenyképesség és a tudományos kiválóság egymást erősítő rendszerét hozza létre. A program a többszintű kormányzás (multi-level governance) (Braun – Merrien 1999) és a tudományos kiválóság hierarchiájának (van den Besselaar – Sandström 2019) keretrendszerébe

illeszkedik. Működésében pedig a Whitley (2007) által leírt összetett tudományirányítási modell egyik hazai példájaként értelmezhető.

2. Módszertan

Az elemzés alapját az NKFIH által közzétett, a NKKP_25 alprogramjaihoz tartozó nyertes projektek nyilvános adatbázisai adták. A vizsgálat a Starting_25, Advanced_25, Highlight_25 és Excellence_25 programok támogatott projektjeit foglalta magában, azonosítóval, kutatói névvel, intézményi affiliációval és kutatási területtel. A pályázatok beadása 2025 márciusában zárult le, a teljes körű lista 2025. november 5-től volt elérhető az NKFIH honlapján. A szövegben alkalmazott intézményi és egyéb rövidítések teljes feloldását a tanulmány végén külön jegyzék tartalmazza.

A nemzetközi összevetéshez referenciául szolgált az Európai Kutatási Tanács (European Research Council 2023) által közzétett, a 2024-es felhívásokra érvényes panelstruktúra, amely három fő csoportba – Life Sciences (LS), Physical Sciences and Engineering (PE), Social Sciences and Humanities (SH) – és 27 alpanelbe sorolja a kutatási területeket. Ez a szerkezet biztosította az NKKP_25 projektek becsült tudományterületi besorolását és az ERC-modellhez való illesztését. A háttérelemzés során felhasználtuk a Lakatos et al. (2026) által készített Magyar ERC-nyertesek affiliációi – pályázat előtt és után című tanulmányt is, amely az ERC-nyertes kutatók intézményi eloszlását mutatta be. Így értékes összehasonlítási alapot kínált az NKKP_25 affiliációs mintázatainak értelmezéséhez. Az adatbázis nem tartalmazott explicit tudományterületi kódokat, ezért a kutatási területek besorolása kétlépcsős eljárással történt. Első lépésben manuális tartalomelemzést végeztünk a projektcímek alapján, kulcsszavak és módszertani utalások bevonásával. Második lépésben validáltuk a besorolásokat, összevetve azokat az ERC 2024-es panelstruktúrájának (European Research Council 2023) részletes leírásaival. Az így létrehozott adatkeret az ERC-főpanelcsoportok szerint tagolódott:

- LS – Life Sciences: biológia, orvostudomány, biotechnológia, környezeti élettudományok;
- PE – Physical Sciences and Engineering: fizika, kémia, műszaki tudományok, anyagtudomány, informatika;
- SH – Social Sciences and Humanities: közgazdaságtan, jog, politológia, társadalomkutatás, történettudomány, nyelvészet stb.

Az elemzés három szinten vizsgálta az NKKP_25 szerkezetét és orientációját:

1. Tudományterületi megoszlás – az LS–PE–SH arányok kiszámítása a teljes mintára és alprogramonként (European Research Council 2023).
2. Intézményi koncentráció – a legtöbb támogatott projektet nyerő intézmények azonosítása és összevetése a Lakatos et al. (2026) által kimutatott ERC-trendekkel.

3. Alprogram-szintű struktúra – annak vizsgálata, hogyan oszlanak meg a programok a különböző intézménytípusok (HUN-REN kutatóintézetek, egyetemek, független kutatóhelyek) között (Whitley 2007, Braun-Merrien 1999).

Az adatok feldolgozása Microsoft Excel és SPSS környezetben történt, leíró statisztikai módszerekkel (gyakoriság, arányok, intézményi rangsor). Az elemzés célja nem hipotézisvizsgálat, hanem az NKKP_25 tudományos szerkezetének bemutatása és az ERC-modellhez való illeszkedés kvalitatív értelmezése volt.

3. Eredmények

Az NKKP_25 keretében összesen 309 kutatási projekt nyert támogatást (NKFIH 2025a, NKFIH 2025b, NKFIH 2025c, NKFIH 2025d), amelyek a kutatói életpálya különböző szakaszait fedik le. A négy alprogram megoszlása a következő: Starting – 103 projekt (33%), Advanced – 192 projekt (62%), Highlight – 6 projekt (2%), Excellence – 8 projekt (3%).

A nyertesek közül 260 kutató (84%) tagja a Magyar Tudományos Akadémia köztestületének, ami a pályázói kör erős szakmai beágyazottságát jelzi. Az átlagéletkor 46 év, ugyanakkor az alprogramok között jelentős eltérések figyelhetők meg. A program életpálya-logikája a következőképpen alakul: Starting – 37 év, Advanced – 52 év, Highlight – 54 év, Excellence – 44 év.

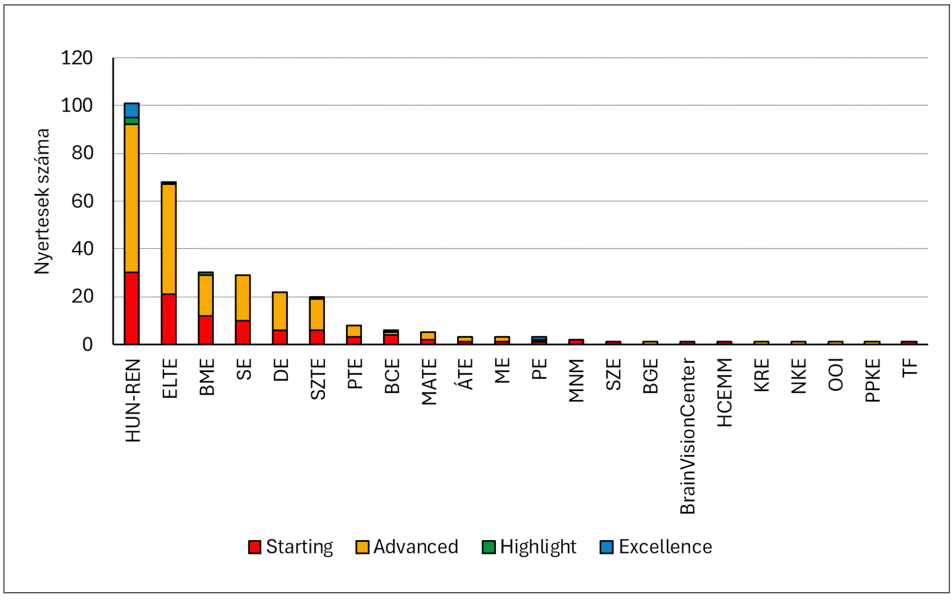

1. ábra: A nyertes projektek intézményi megoszlása alprogramok szerint, 2025

Forrás: Saját szerkesztés kutatási pályázat, támogatott projektek alapján (NKFIH 2025a, NKFIH 2025b, NKFIH 2025c, NKFIH 2025d)

A nemek arányát illetően 25% nő, de ez a Starting alprogramban a legmagasabb (41%), míg az Advanced, Highlight és Excellence kategóriákban 17% körül vagy az alatt van. A kutatók túlnyomó többsége, 306 fő (99%) rendelkezik Scopus-azonosítóval, ami a publikációs teljesítmény nemzetközi láthatóságát is alátámasztja.

Intézményi szinten a legtöbb támogatást a HUN-REN Kutatóhálózat nyerte el (101 projekt), ezt követi az Eötvös Loránd Tudományegyetem (68 projekt, ebből 30 korábban HUN-REN-hez tartozott) és a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem (30 projekt). A rangsor további szereplői a Semmelweis Egyetem (29), a Debreceni Egyetem (22) és a Szegedi Tudományegyetem (20) (1. ábra).

Az adatok alapján a HUN-REN intézményei nyerték el az összes támogatott projekt több mint egyharmadát (33%). Ezen belül az Advanced pályázatok domináltak (62 eset) (2. ábra). Az ELTE és a BME szintén kiemelkedő szereplők: az ELTE-n a támogatások 68%-a, a BME-n 57%-a Advanced típusú volt. A fiatal kutatók támogatását célzó Starting kategória különösen erős az ELTE-n (21 projekt) és a HUN-RENnél (30 projekt). Látható, hogy ezek az intézmények meghatározó szerepet töltenek be a hazai tudományos utánpótlásban.

A Highlight és Excellence alprogramok – amelyek a nemzetközileg is kiemelkedő kutatói teljesítményt díjazzák – összesen 14 projektet támogattak. A legtöbb ilyen nyertes a HUN-REN kutatóiból került ki (9 projekt, 64%), de a BCE, PE, ELTE és SZTE kutatói is szerepeltek ezekben a kiemelt kategóriákban.

Az intézményi arányok a hazai kutatási ökoszisztéma jellegzetes szerkezetét tükrözik. Míg a HUN-REN hálózat projektjeinek 61%-a Advanced, vagyis elsősorban

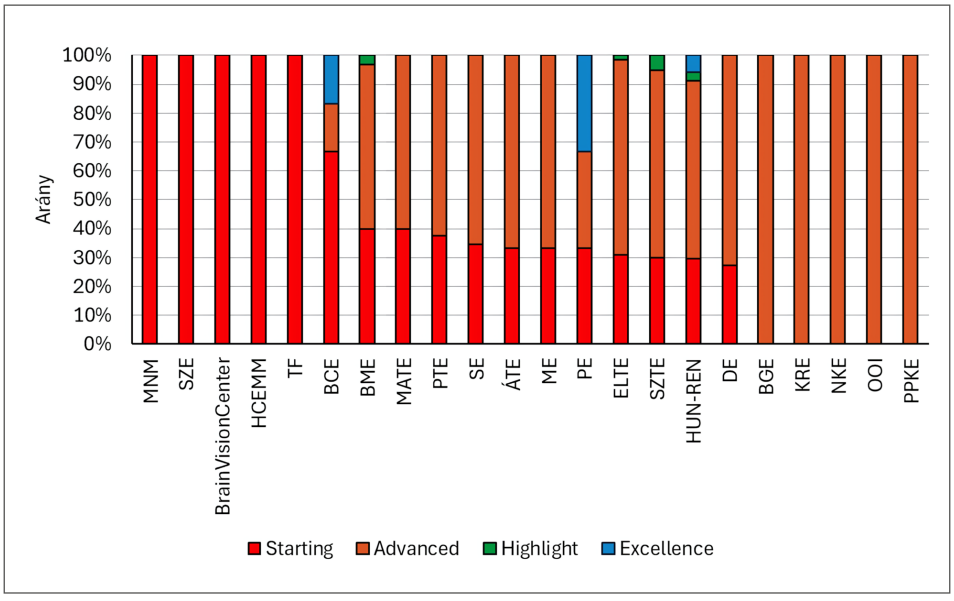

2. ábra: A nyertes projektek arányai a négy alprogramban intézményenként

Forrás: Saját szerkesztés kutatási pályázat, támogatott projektek alapján (NKFIH 2025a, NKFIH 2025b, NKFIH 2025c, NKFIH 2025d)

a tapasztalt kutatói szintet képviseli, addig több egyetem – például az ÁTE, ME, PE vagy MATE – kiegyensúlyozottabb támogatási profilt mutat, mind a fiatal, mind a tapasztalt kutatók jelenlétével.

A kutatók által elnyert 309 támogatás eloszlása a három fő tudományterület között kiegyensúlyozott, de az élettudományok dominanciáját mutatja (1. táblázat).

1. táblázat: Nyertes pályázatok tudományterületi megoszlása
(becsült panelbesorolás alapján; European Research Council 2023)

Tudományterület, panelcsoport (fő)	**Starting**	**Advanced**	**Highlight**	**Excellence**	**Összesen**
LS – Élettudományok	**47**	**98**	**2**	**3**	**150**
LS1 – Molekuláris biológia, biokémia	12	30	0	0	**42**
LS2 – Genetika, genomika, bioinformatika	0	1	0	0	**1**
LS3 – Sejtbiológia, fejlődésbiológia	1	6	0	0	**7**
LS4 – Fiziológia, neurobiológia	10	15	0	1	**26**
LS5 – Immunológia, mikrobiológia	8	11	2	2	**23**
LS6 – Alapvető orvostudomány, betegségek mechanizmusai	1	10	0	0	**11**
LS7 – Klinikai orvostudomány	3	4	0	0	**7**
LS8 – Epidemiológia, közegészségügy	7	15	0	0	**22**
LS9 – Biotechnológia, környezeti biológia	5	6	0	0	**11**
PE – Természet-tudományok és mérnöki tudományok	**30**	**54**	**4**	**4**	**92**
PE1 – Matematika	3	15	2	3	**23**
PE2 – Fizika	4	9	0	0	**13**
PE3 – Kémia, anyagtudomány	0	3	0	0	**3**
PE4 – Fizikai és analitikai kémia	1	3	0	0	**4**

Tudományterület, panelcsoport (fő)	Starting	Advanced	Highlight	Excellence	Összesen
PE5 – Anyagtudomány, nanotechnológia	8	9	0	1	**18**
PE6 – Informatika, számítástudomány	1	0	1	0	**2**
PE7 – Mérnöki tudományok, mechanika	3	6	0	0	**9**
PE8 – Energia, környezet, fenntarthatóság	7	2	1	0	**10**
PE9 – Elektronika, robotika	0	3	0	0	**3**
PE10 – Földtudomány, klímakutatás	3	4	0	0	**7**
PE11 – Asztrofizika, űrkutatás	0	0	0	0	**0**
SH – Társadalom- és bölcsészettudományok	**26**	**40**	**0**	**1**	**67**
SH1 – Történelem, régészet, kulturális örökség	3	2	0	0	**5**
SH2 – Társadalmi struktúrák, politikatudomány, jog	4	7	0	0	**11**
SH3 – Szociológia, kommunikáció, oktatás	8	8	0	1	**17**
SH4 – Gazdaság-tudomány	1	6	0	0	**7**
SH5 – Bölcsészet-tudomány, nyelvészet, filozófia	3	4	0	0	**7**
SH6 – Kognitív tudományok, pszichológia	5	9	0	0	**14**
SH7 – Humán földrajz, demográfia, városi és regionális tanulmányok	2	4	0	0	**6**
Összesen	**103**	**192**	**6**	**8**	**309**

Forrás: Saját szerkesztés kutatási pályázat, támogatott projektek alapján (NKFIH 2025a, NKFIH 2025b, NKFIH 2025c, NKFIH 2025d)

Fontos megjegyezni, hogy a tudományterületi besorolás becslésen alapult, mivel a hivatalos adatbázis nem tartalmazott panelkódokat; a kategorizálás így a projektcímek és kulcsszavak alapján történt.

Az LS – Élettudományok területre a pályázatok több mint fele (150 projekt) esik. Ezen belül az LS1 (molekuláris biológia, biokémia), az LS4 (fiziológia, patofiziológia, farmakológia) és az LS5 (neuroscience, kognitív tudományok) panelek a legaktívabbak, együttesen az élettudományi projektek közel 60%-át adják. A hazai kutatás erős orvosbiológiai orientációja érzékelhető. A Highlight és Excellence típusú nyertesek többsége is innen származik, ami az élettudományi kutatások nemzetközi láthatóságát és versenyképességét jelzi.

A PE – Természettudományok és mérnöki tudományok terület 92 nyertes projektet foglal magában. A legaktívabb alpanelek a PE1 (matematika), a PE5 (anyagtudomány) és a PE2 (fizika), amelyek együtt a PE eredmények több mint felét képviselik. A PE kutatási bázisa kisebb, mint az élettudományoké. A Highlight és Excellence kategóriák jelentős része ebből a szegmensből kerül ki. Mindezek a magyar természettudományos és mérnöki kutatások nemzetközi jelentőségét támasztják alá.

A SH – Társadalom- és bölcsészettudományok terület 67 nyertes projektet foglal magában, vagyis ez a legkisebb kategória. Ezen belül az SH3 (társadalomtudomány, kommunikáció, gazdaság) és az SH6 (történelem, kultúra) panelek dominálnak, ami a hazai társadalom- és bölcsészettudományi hagyományokkal összhangban áll. Bár a Highlight és Excellence nyertesek száma itt alacsony, a Starting és Advanced projektek kiegyensúlyozottsága azt jelenti, hogy mind a fiatal, mind a tapasztalt kutatók aktív szereplői a területnek.

A 309 támogatott projekt intézményi megoszlása jól tükrözi a magyar kutatási rendszer szerkezetét, különösen a HUN-REN és az ELTE meghatározó szerepét (2. táblázat).

2. táblázat: A támogatott projektek intézményi megoszlása tudományterületek szerint

Intézmény (fő)	**LS – Élettudományok**	**PE – Természettudományok és mérnöki tudományok**	**SH – Társadalom- és bölcsészettudományok**	**Összesen**
HUN-REN	60	36	5	**101**
ELTE	15	16	37	**68**
BME	2	25	3	**30**
SE	29	0	0	**29**
DE	16	3	3	**22**
SZTE	11	5	4	**20**
PTE	5	0	3	**8**

Intézmény (fő)	LS – Élet-tudományok	PE – Természet-tudományok és mérnöki tudományok	SH – Társadalom- és bölcsészet-tudományok	Összesen
BCE	0	0	6	**6**
MATE	5	0	0	**5**
ÁTE	2	0	1	**3**
ME	0	3	0	**3**
PE	0	2	1	**3**
MNM	0	1	1	**2**
SZE	0	0	1	**1**
BGE	0	0	1	**1**
BrainVisionCenter	1	0	0	**1**
HCEMM	1	0	0	**1**
KRE	0	0	1	**1**
NKE	1	0	0	**1**
OOI	1	0	0	**1**
PPKE	0	1	0	**1**
TF	1	0	0	**1**
Összesen	**150**	**92**	**67**	**309**

Forrás: Saját szerkesztés kutatási pályázat, támogatott projektek alapján (NKFIH 2025a, NKFIH 2025b, NKFIH 2025c, NKFIH 2025d)

A HUN-REN kutatóintézeteihez köthető projektek a teljes minta több mint egyharmadát (101 projektet) teszik ki. Ezek közül 60 LS, 36 PE, míg 5 SH területre esik. A legnagyobb tudományos teljesítmény továbbra is az akadémiai kutatóhálózatban összpontosul. A második legaktívabb intézmény az Eötvös Loránd Tudományegyetem (68 projekt), amely mindhárom tudományterületen jelen van. Kiemelendő, hogy 37 SH-projekt köthető az ELTE-hez, melyek közül mintegy 30 korábban a HUN-REN-hez tartozott, ami a kutatóhálózati átszervezések hatását jelzi. Az ELTE jelenlegi portfóliója részben a korábbi akadémiai kutatóintézeti teljesítmények átvételére épül. A BME (30 projekt) és a Semmelweis Egyetem (29 projekt) szintén meghatározó szereplők. A BME esetében 25 PE-projekt igazolja a mérnöki és fizikai kutatások erős nemzetközi pozícióját. A Semmelweis teljes portfóliója élettudományi témájú, ami tovább erősíti az intézmény vezető szerepét az orvostudományi kutatásban. A regionális egyetemek közül a Debreceni Egyetem (22 projekt) és a Szegedi Tudományegyetem (20 projekt) mutat aktív részvételt, főként az LS-területen. A Pécsi

Tudományegyetem (8 projekt), a Budapesti Corvinus Egyetem (6 projekt), továbbá a MATE és az ÁTE kisebb, de stabil támogatotti jelenléttel bírnak.

A sikerek döntő része a három nagy tudományegyetemhez és a HUN-REN intézeteihez kapcsolódik, míg a többi felsőoktatási intézmény – például a ME, PE, KRE, NKE vagy PPKE – legfeljebb egy-egy projektet tudhat magáénak.

A 3. ábra a hazai kutatási ökoszisztéma öt intézményi rétegét mutatja be a magyar ERC-győztesek adatai alapján (Lakatos et al. 2026). A kiemelt kutatóhelyi centrumok, elsősorban a HUN-REN intézményei, több tudományterületen is jelen vannak. Őket követik a domináns egyetemi pólusok – az ELTE, a BME és az SZTE – amelyek széles tudományterületi lefedettséggel vesznek részt a programban. A harmadik szintet az új vagy eseti befogadóhelyek (például az ÓE vagy a SE) képviselik, amelyek egy-egy projekt révén kapcsolódnak be. A következő rétegben találhatók a kapcsolódó intézményi csomópontok (például a PPKE, PTE, MATE), amelyek váltakozva jelennek meg pályázói és fogadóhelyi szerepben. A periférikus intézmények azok, amelyeknek nincs közvetlen kapcsolódásuk az ERC-nyertes projektekhez.

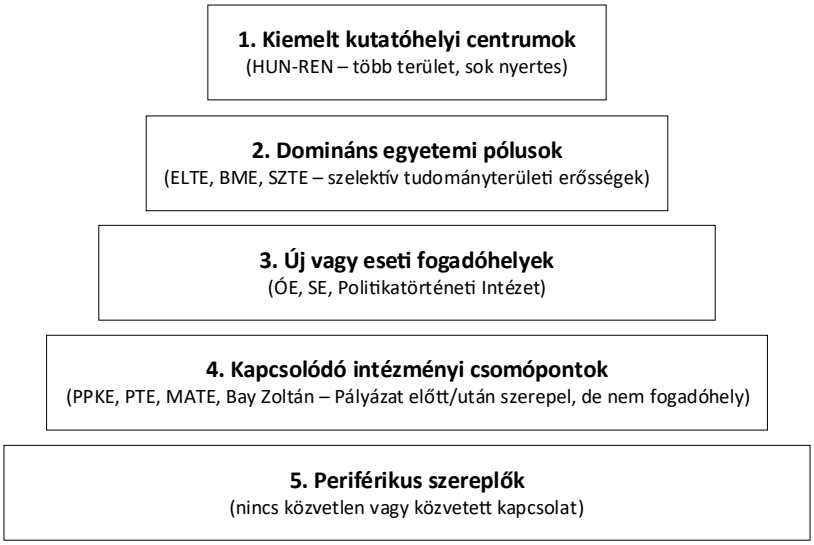

Küszöbök:
- „Sok nyertes" ≥ 15 nyertes fogadása
- „Kisebb fogadó" 1–4 nyertes fogadása
- „Közvetett" = 0 nyertes, de pályázat előtt/után jelenlét

3. ábra: A magyar kutatási ökoszisztéma intézményi rétegződése az ERC korábbi magyar győzteseinek adatai alapján

Forrás: Saját szerkesztés a magyar ERC-győztesek Scopus-adatai alapján (Lakatos et al. 2026)

4. Diskurzus

A Nemzeti Kutatási Kiválósági Program (NKKP_25) mintázatai szorosan követik a magyar ERC-nyertesek affiliációs mintázatait, amint azt Lakatos et al. (2026) is bemutatják. Mindkét adatforrás azt jelzi, hogy a hazai kutatási ökoszisztéma hierarchikusan szervezett. Néhány intézmény – mindenekelőtt a HUN-REN, az ELTE, a BME, az SZTE és a SE – jelenti a kutatási teljesítmény döntő részét (Lakatos et al. 2026; Whitley 2007). A 309 NKKP-projekt több mint egyharmada HUN-REN-hez kötődik, ami stabil intézményi háttérre, fejlett infrastruktúrára és markáns tudománypolitikai szerepre utal (NKFIH 2025a-d). A három nagy tudományegyetem (ELTE, BME, SZTE) hasonlóan domináns pozíciója azt mutatja, hogy a nemzeti kiválósági politika részben tovább erősíti a magyar felsőoktatást jellemző centrum-periféria viszonyokat (van den Besselaar – Sandström 2019).

Ez a kép az ERC logikájával is összhangban áll, ahol a nyertesek többnyire koncentrált intézményi körhöz tartoznak (European Research Council 2023). Az NKKP alprogramjai – a Starting, Advanced, Highlight és Excellence szakaszos felépítése – egyfajta nemzeti „felkészítő pályaként" működnek, amelyek tematikusan és életpálya-logikájukban is illeszkednek az ERC Starting – Consolidator – Advanced rendszeréhez. A program így egyszerre szolgálja a kutatói életutak fejlesztését és a nemzetközi versenyképesség megalapozását (Braun – Merrien 1999, OECD 2023).

A francia Centre National de la Recherche Scientifique (CNRS) modell releváns nemzetközi referenciapont. A planification-jellegű koordináció, a stabil szervezeti háttér és az interdiszciplinaritást támogató infrastruktúra több elemében visszaköszön az NKKP működésében (Oh 2018; Sasvári – Lendvai 2025). A HUN-REN dominanciája és az élettudományi projektek magas aránya azt jelzi, hogy a magyar rendszer bizonyos tekintetben közelít ehhez a modellhez. Ugyanakkor a hazai ökoszisztéma továbbra is szegmentáltabb, miszerint a regionális egyetemek támogatottsága korlátozottabb, a társadalomtudományok súlya mérsékeltebb, valamint a karrierút-intézményesítés kevésbé formális (Laudel – Gläser 2014).

Az NKKP eredményei több strukturális kihívást is mutatnak. A koncentráció rövid távon kedvez a versenyképességnek, hosszabb távon azonban a regionális kutatási kapacitások gyengüléséhez és az SH területek tartós alulreprezentáltságához vezethet. Bár a program fontos belépési pontot jelent fiatal kutatók számára, a Starting projektek eloszlása arra utal, hogy az utánpótlás továbbra is elsősorban a nagy centrumokban képződik (NKFIH 2025d). Mivel a tudományterületi besorolás becslésen alapul, az LS-PE-SH arányok értelmezése fokozott körültekintést igényel (European Research Council 2023).

Az NKKP_25 egyszerre tükrözi és formálja a hazai kutatási ökoszisztémát. Erősíti a vezető kutatóhelyek láthatóságát, támogatja a kutatói életpályák stabilizálását és hozzájárul az ERC-képes kutatói profilok kialakulásához. A továbblépéshez ugyanakkor indokolt a regionális egyetemek célzottabb bevonása, az interdiszciplinaritás tudatosabb ösztönzése és a társadalomtudományi kapacitások megerősítése (OECD 2023; Whitley 2007).

Az NKKP és az ERC összevetése így egy jól körvonalazódó, hierarchikus kutatási térképet ad, amelyben néhány kiemelt szereplő viszi a kiválósági teljesítmények

túlnyomó részét. Az alsóbb rétegekben is jól megfigyelhető a kutatói utánpótlás és az intézményi tanulás folyamata. A Nemzeti Kutatási Kiválósági Program a hazai tudományos közegben az európai szintű kiválóság előszobájaként működik.

5. Összefoglalás és következtetés

A tanulmány a Nemzeti Kutatási Kiválósági Program 2025. évi pályázati eredményeinek empirikus vizsgálatán keresztül új betekintést nyújt a magyar kutatási ökoszisztéma szerkezeti működésébe. A kutatás fő értéke, hogy egy eddig kevéssé elemzett, teljes körű pályázati adatbázis alapján képes megragadni a kiválósági támogatási rendszer intézményi és tudományterületi mintázatait.

A tanulmány egyik legfontosabb eredménye, hogy az NKKP_25 program szerkezete nem pusztán finanszírozási eszközként értelmezhető, hanem olyan intézményi mechanizmusként, amely a kutatói életpályák különböző szakaszait összekapcsolva hozzájárul a tudományos teljesítmény újratermeléséhez. Ebből következően a program elemzése túlmutat az egyedi pályázati eredményeken, és a kutatási rendszer dinamikájának értelmezéséhez is alapot ad.

Elméleti szempontból a tanulmány hozzájárul a tudománypolitikai és kutatásirányítási irodalomhoz. Empirikusan illusztrálja, miként jelennek meg a kiválósági programokban azok a strukturális mechanizmusok, amelyeket a nemzetközi szakirodalom a kutatási rendszerek differenciálódásával és intézményi beágyazottságával kapcsolatban azonosít. Az eredmények rámutatnak arra, hogy a kiválósági programok nem semleges elosztási rendszerek, hanem a meglévő intézményi kapacitásokkal kölcsönhatásban működnek.

Módszertani szempontból a tanulmány korlátját jelenti, hogy a tudományterületi besorolás becslésen alapult, mivel a hivatalos adatbázis nem tartalmazott panelkódokat. Bár a kétlépcsős validációs eljárás növelte a besorolás megbízhatóságát, az eredmények értelmezése során indokolt az óvatosság. További korlát, hogy az elemzés leíró statisztikai megközelítést alkalmaz, így nem teszi lehetővé oksági összefüggések vizsgálatát.

A jövőbeli kutatások számára több irány is megfontolandó. Indokolt lenne a pályázati adatok longitudinális vizsgálata, amely lehetővé tenné a kutatói életpályák és intézményi mintázatok időbeli alakulásának feltárását. Továbbá, a nemzetközi összehasonlító elemzések – különösen az ERC és más nemzeti kiválósági programok adatainak bevonásával – tovább mélyíthetik a kutatási rendszerek működésének megértését. Végül a kvantitatív elemzések kiegészíthetők kvalitatív vizsgálatokkal, például pályázói és intézményi stratégiák feltárásával.

A tanulmány gyakorlati relevanciája abban rejlik, hogy empirikus alapot biztosít a kiválósági programok továbbfejlesztéséhez. Az eredmények alapján a jövőbeni szakpolitikai beavatkozások hatékonyabban célozhatják a kutatási rendszer kiegyensúlyozottabb működését, valamint a kutatói életpályák fenntartható fejlődését.

A kiválósági programok elemzése nemcsak a finanszírozási struktúrák megértését segíti, hanem a tudományos rendszer működésének mélyebb, intézményi logikáit is feltárja.

6. Ajánlások

A tanulmányunk eredményeként az alábbi ajánlásokat fogalmaztuk meg.

1. A regionális és kisebb egyetemek bevonását célzott támogatási csatornák, régiós kiválósági alprogramok és kapacitásfejlesztő pályázatok erősíthetik.
2. Az interdiszciplinaritás ösztönzéséhez tematikus alprogramok (pl. egészség-AI, klíma-adatkutatás) és külön bírálati kategóriák bevezetése indokolt.
3. A társadalom- és bölcsészettudományok támogatását dedikált SH-hívások és társadalompolitikai, kulturális innovációs fókuszok szolgálhatják.
4. A kutatói utánpótlás diverzifikálását a kevésbé koncentrált intézményekben dolgozó fiatal kutatók támogatása és a női kutatók előmenetelének ösztönzése segíti.
5. Az ERC-felkészülés erősítéséhez intézményi coaching rendszerek, pályázati szimulációk, tréningek és nemzetközi együttműködések szükségesek.
6. Az átláthatóságot az NKKP hivatalos panelkódjainak bevezetése és egy elemzésre alkalmas, nyílt adatbázis biztosítása javíthatja.
7. A program hatásait hároméves ciklusokban érdemes értékelni az ERC-sikerarány, a kutatócsoportok fejlődése, a publikációs teljesítmény és az intézményi ökoszisztéma alapján.

Felhasznált irodalom

Braun, D. – Merrien, F.-X. (1999): Towards a new model of governance for universities? A comparative view. Jessica Kingsley Publishers, London.

European Research Council (2023): Revision of ERC panel structure for the 2024 calls: Rationale and main changes. https://erc.europa.eu/sites/default/files/2023-03/Panel_structure_2024_rationale.pdf (Letöltve: 2025. 11. 11.)

Lakatos P. L. – Hajdú N. – Makó Cs. – Sasvári P. (2026): Magyar ERC-nyertesek affiliációi – pályázat előtt és után. *Statisztikai Szemle,* 104(4): 373–393. https://doi.org/10.20311/stat2026.04.hu0373"

Laudel, G. – Gläser, J. (2014): Beyond breakthrough research: Epistemic properties of research and their consequences for research funding. *Research Policy, 43*(7), 1204-1216. doi.org/10.1016/j.respol.2014.02.006

Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal. (2025a): Nemzeti Kutatási Kiválósági Program – ADVANCED_25 kutatási pályázat, támogatott projektek. https://nkfih.gov.hu/palyazoknak/nkfi-alap/tamogatott-projektek-advanced-25 (Letöltve: 2025.11.11.)

Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal. (2025b): Nemzeti Kutatási Kiválósági Program – EXCELLENCE_25 kutatási pályázat támogatott projektek (3. kör). https://nkfih.gov.hu/palyazoknak/nkfi-alap/tamogatott-projektek-excellence-25-3-kor (Letöltve: 2025.11.11.)

Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal. (2025c): Nemzeti Kutatási Kiválósági Program – HIGHLIGHT_25 kutatási pályázat, támogatott projektek. https://nkfih.gov.hu/palyazoknak/nkfi-alap/tamogatott-projektek-highlight-25 (Letöltve: 2025.11.11.)

Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal. (2025d): Nemzeti Kutatási Kiválósági Program – STARTING_25 kutatási pályázat, támogatott projektek. https://nkfih.gov.hu/palyazoknak/nkfi-alap/tamogatott-projektek-starting-25 (Letöltve: 2025.11.11.)

Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal. (2025e): Pályázati felhívás: Nemzeti Kutatási Kiválósági Program (NKKP) – EXCELLENCE_25, STARTING_25, ADVANCED_25, HIGHLIGHT_25, ANN_25 és SNN_25. https://nkfih.gov.hu/palyazoknak/nkfi-alap/advanced-kutatasi-palyazat-advanced25/palyazati-csomag/palyazati-felhivas (Letöltve: 2025.11.11.)

Oh, K. (2018): The State, Science, and Planification: The Coproduction of the French State and Science. *Development and Society, 47*(4), 663-687. https://www.jstor.org/stable/26554722

Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) (2023): Science, technology and innovation outlook 2023: Adapting to a changing world. OECD Publishing, Paris. doi.org/10.1787/1a23bb23-en

Sasvári P. – Lendvai G. F. (2025): A kutatás „sikermodellje": a Francia Nemzeti Tudományos Kutatási Központ tudományos teljesítménye az Európai Kutatói Tanács pályázatok elnyerésének tükrében. *Magyar Tudomány*, 186(9), 1811–1828. doi.org/10.1556/2065.186.2025.9.17

van den Besselaar, P. – Sandström, U. (2019): Measuring researcher independence using bibliometric data: A proposal for a new performance indicator. *PLoS ONE*, 14(3). doi.org/10.1371/journal.pone.0202712

Whitley, R. (2007): Changing Governance of the Public Sciences. In: Whitley, R. – Gläser, J. (eds.): The Changing Governance of the Sciences: The Advent of Research Evaluation Systems. *Sociology of the Sciences Yearbook*, Vol. 26, 3-27. Dordrecht: Springer. doi.org/10.1007/978-1-4020-6746-4_1

Rövidítések

Rövidítés	Teljes intézménynév
ÁTE	Állatorvostudományi Egyetem
BCE	Budapesti Corvinus Egyetem
BGE	Budapesti Gazdasági Egyetem
BME	Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem
BrainVisionCenter	BrainVision Center Nonprofit Kft.
DE	Debreceni Egyetem
ELTE	Eötvös Loránd Tudományegyetem

Rövidítés	Teljes intézménynév
HCEMM	Hungarian Centre of Excellence for Molecular Medicine
HUN-REN	HUN-REN Magyar Kutatási Hálózat
KRE	Károli Gáspár Református Egyetem
MATE	Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem
ME	Miskolci Egyetem
MNM	Magyar Nemzeti Múzeum
NKE	Nemzeti Közszolgálati Egyetem
OOI	Országos Onkológiai Intézet
PE	Pannon Egyetem
PPKE	Pázmány Péter Katolikus Egyetem
PTE	Pécsi Tudományegyetem
SE	Semmelweis Egyetem
SZE	Széchenyi István Egyetem
SZTE	Szegedi Tudományegyetem
TF	Magyar Testnevelési és Sporttudományi Egyetem

Közelkép – tanulmányok

A politikai kultúra felülírása: a vezetők kultúraformálása

Nagy Zsolt
ELTE Politikatudományi Doktori Iskola
nagy.zsolt.pol@gmail.com

Absztrakt
A tanulmány a politikai kultúra és a politikai vezetés viszonyát vizsgálja, különös tekintettel a válsághelyzetek alatti tudatos kultúraformálásra. A kutatás elméleti keretét a politikai kultúra klasszikus és dinamikusabb, orientációközpontú megközelítései alkotják, amelyek lehetőséget adnak a politikai „mérnökösködés" folyamatának megragadására. Az elméleti alapvetést egy aktuális esettanulmányon, az orosz–ukrán háború (2022–2024) magyarországi politikai recepciójának elemzésén keresztül teszem próbára. Az eredmények azt igazolják, hogy a politikai elit – különösen a domináns kormánypárt – a centralizált kommunikáció és az affektív elemekre építő narratívák révén képes volt rövid távon is sikeresen átkeretezni a társadalom háborúhoz való viszonyát, szemben az ellenzék morális alapú, de fragmentált és kevésbé hatékony kísérletével. A tanulmány konklúziója szerint a politikai kultúra nem csupán lassú szocializációs folyamat eredménye, hanem erős sokkhatások idején az elit által vezérelt, stratégiai cselekvéssel is formálható konstrukció.

Kulcsszavak: politikai kultúra, politikai vezetés, orosz–ukrán háború, politikai orientációk, narratívaelemzés, politikai szocializáció

Abstract
Overwriting Political Culture: Leadership and Cultural Formation
This study examines the relationship between political culture and political leadership, with a particular focus on the deliberate shaping of culture during times of crisis. The theoretical framework draws on classical and more dynamic, orientation-centered approaches to political culture, which allow for an analysis of the process of political „engineering." I test these theoretical premises through a contemporary case study: an analysis of the political reception of the Russo-Ukrainian War (2022–2024) in Hungary. The results demonstrate that the political elite—particularly the dominant governing party—was able to successfully reframe society's attitude toward the war, even in the short term, through centralized communication and narratives built on affective elements, in contrast to the opposition's morally grounded but fragmented and less effective attempts. The study concludes that political culture is not

Javasolt hivatkozás: Nagy Zsolt (2026): A politikai kultúra felülírása: a vezetők kultúraformálása. *Metszetek Társadalomtudományi Folyóirat,* 15(1): 106–124. https://doi.org/10.18392/metsz/2026/1/6

merely the product of slow socialization processes but a construct that can be actively shaped by elite-driven strategic action during major shocks.

Keywords: political culture, political leadership, Russo-Ukrainian war, political orientations, narrative analysis, political socialization

Bevezetés

A 21. század egyik leggyakrabban tárgyalt politikatudományi diskurzusa a (liberális) demokráciák válsága. A szakirodalomban kiemelt figyelmet kap a politikai vezetés, azon belül is az illiberális vagy populista politikusok tevékenysége: hogyan ássák alá a jogállamiságot (Ploszka 2024), a fékek és ellensúlyok rendszerét (Aydin-Cakir 2023), a nemzetközi intézményrendszereket (Vinjamuri 2025), az alkotmányos normákat (Szente 2022), illetve miként hatnak egyes szakpolitikai területekre, például az emberi jogok védelmére (Liberties 2025), a civil társadalomra (Zhang 2023) vagy a zöld átmenetre (Thalberg et al. 2025). Kevesebb szó esik azonban arról, hogy az ilyen vezetők cselekvése tudatosan vagy tudattalanul miként változtatja meg a politikai kultúrát.

Az alábbi tanulmányban arra világítok rá, hogy az establishmentellenes vezetők tevékenysége miként változtathatja meg a politikai kultúrát, és ezáltal az intézményi és aktuálpolitikai hatásoknál mélyrehatóbb változásokat idézhet elő a társadalmi szövetben.

A politikai kultúra

Bár – mint szinte minden tudományos, különösen társadalomtudományi kérdés esetében – a politikai kultúra vizsgálata is visszavezethető az ókori görögökig (Almond 2000: 3–6), az első jelentős mű, amelyet a fogalom kapcsán érdemes kiemelni, a The Civic Culture. Gabriel Almond és Sidney Verba ebben fogalmazták meg a definíció – kisebb kiigazításokkal – ma is használatos modern alakját. Eszerint a politikai kultúra az állampolgárok azon gondolatainak, érzéseinek, ismereteinek, véleményeinek és értékeléseinek összessége, amelyeket az adott politikai rendszer intézményei, szimbólumai, folyamatai és szereplői iránt tanúsítanak (Almond – Verba 1963: 12–15).

Bár a definíció az egyénekből indul ki, a kultúra mégis az állampolgárok összességére vonatkozik, mivel a politika társas folyamat, amely társadalmi szinten értelmezhető. Az egyénnek meggyőződése, hiedelme, felfogása és tudása lehet, kultúrája azonban ebben az értelemben nem, hiszen az egy csoport sajátja (Elkins – Simeon 2000: 23). Egyéni eltérések és kilengések természetesen lehetnek, társadalmi szinten azonban olyan tendenciákból érdemes kiindulni, amelyek irányt mutathatnak, anélkül, hogy determinisztikusan értelmeznénk őket (Almond 2000: 10).

A definíciót az évtizedek során természetesen továbbfejlesztették, új szempontokkal egészítve ki az eredeti értelmezést. Dennis Kavanagh a brit politikai kultúrát

vizsgálva fejtette ki, hogy a politikai kultúra két szegmensből áll. Egyrészt az állampolgárok politikai fogalmakhoz és egységekhez kapcsolódó orientációinak eloszlását jelenti (Kavanagh 1985: 11).

Másrészt olyan normarendszer, amely arra készteti tagjait, hogy egyes politikai viselkedéseket és intézményeket „normálisnak", másokat pedig „abnormálisnak" tekintsenek saját társadalmukon belül. Olyan attitűdök összessége, amely leírja, hogyan kommunikál a társadalom az elitjével, miként jelzi szükségleteit, valamint hogyan jönnek létre vagy reprodukálódnak a társadalmi kapcsolatok a politika vonatkozásában (Kavanagh 1985: 15). A megfogalmazás azért találó, mert egyszerre fejezi ki a kultúra emberekre gyakorolt hatását és azt, hogy maga is az emberek által létrehozott jelenség, amely Kavanagh szerint a politikai rendszer alapja és abba beágyazódik (Kavanagh 1985: 46–47).

Orientáció

A tanulmányom során az orientációk gondolatköréből fogok kiindulni (Eckstein 2000). A politikai kultúra tanulmányozásában az orientációk mély, berögzült alapvetéseket jelentik, amelyek meghatározzák a viselkedésünket. A konkrét helyzetekben tanúsított magatartást az attitűd befolyásolja, amely ezekből az orientációkból épül fel: az attitűd a tapasztalat által szerzett irányító állapot, amely hatást gyakorol az egyén minden, az adott jelenséggel, tárggyal, személlyel vagy helyzettel kapcsolatos reakciójára (Allport 1935: 810). Azaz egy adott szituációban az orientációinkból következő attitűd mentén hozzuk létre az egyedi cselekvésünket. A – pszichológia tudományterületére erősen benyúló – jelenségnek így három része van: az objektív szituációra az egyén az attitűdjeiből következően hoz egy konkrét döntést. Ez a folyamat új attitűdöket is létrehozhat az egyénben – annak alapján, hogy az eredmény hogyan csapódik le – és az egész folyamat – az attitűd formálódásával bezárólag – tudja formálni az ember orientációját, amely az absztrakt értékrendjére világít rá (Eckstein 2000: 309). Az orientációk feldolgozásának három komponense van: a kognitív elem feldolgozza az eseményt, megmagyarázza azt, értelmet ad neki; az affektív elem érzelmeket rendel az eseményhez, amely később a cselekvésben való ösztönzésben lesz kulcsfontosságú; végül az értékelő elem, amely céllal ruházza fel a cselekvést, megmutatja, hogy milyen irányba menjen az egyén (Pye – Verba 1965: 513–517). A társadalom szempontjából akkor releváns egy orientáció, ha csoportos – társadalmi alegységek, zárt csoportok, hegemón pozícióban csoportosulások, vagy össztársadalmi – szinten is megjelenik, gyakori jelenséggé válik egy társadalmon belül. Az attitűd-orientáció elmélet egyszerre beszél alulról felfelé és fentről lefelé ható folyamatokról, számba veszi a makrohatásokat, nem elvitatva az egyéni jelenségek fontosságát, illetve nem statikus állandóként, hanem inkább egy folyamatosan változó folyamatként írja le a politikai kultúrát, annak természetét és változásait. A politikusnak pedig pont az a dolga, hogy változtasson, éppen a stabilitás megőrzése érdekében: így tudja a társadalmat kondicionálni az új kihívásokra – ameddig meg nem töri a társadalom tűrőképességét (Azizi – Ahmad 2021).

Természetesen az attitűdök alapján való vizsgálatnak is megvannak a maga hátrányai, amelyek megnehezítik a politikai kultúra kutatását és elemzését: a definícióból

kiindulva az attitűd egy nehezen megfogható jelenség, amelyet körülményes egyesével értelmezni, kiragadni egy-egy attitűdöt, amely megváltozik, míg mások nem. A komplexitásából pedig az is következik, hogy nehéz szegmensekre bontani, inkább a holisztikus megértéshez járul hozzá (Voinea 2019: 12).

A politikai kultúra változása

A korai kutatások (Almond – Verba 1963; Inglehart 1977) a politikai kultúrát kifejezetten lassan változó, statikus társadalmi képződménynek tekintették, amely elsősorban a generációk (Mannheim 1983) váltakozásával módosul. Beugelsdijk és Welzel (2018: 30–31) szerint a politikai kultúra három fő szegmense – a gazdasági fejlettség, a sajátos történelmi hagyományok és a generációk közötti különbségek – közül az utóbbi képes a legerőteljesebben alakítani egy társadalom politikai kultúráját. Ez a változás azonban szintén lassú, különösen napjainkban, amikor az élettartam kitolódásával egyre több generáció él egymás mellett.

Az orientációk individuum-centrikus definíciójából következik, hogy mind az egyéni szintű attitűdök, mind az orientációk, mind a társadalmi szintű kulturális témák maguk is egyénileg tudnak változni, társadalmilag ennek az aggregációjában beszélhetünk elmozdulásról (Eckstein 2000: 310). Vagyis az orientációk változnak, természetüknél fogva soha állandók, és egyúttal nem is magyarázhatóak ezek a változások egy univerzális törvénnyel a szubjektum kulcsszerepe miatt. Ezt érdemes kiemelni a tudományos megismerés és előreláthatóság korlátjaként.

Azonban a szubjektum csupán az egyik része az egyenletnek, amely az orientációs változást adja ki: fontos azt is kiemelni, hogy az orientáció maga is egy kulturális jelenség, vagyis nem csupán az egyén teremti meg a saját orientációit, hanem a szocializáció révén megkapja azokat a társadalom különböző szegmenseitől. (Uo.) Ez a szocializáció lehet „közvetlen" tanítók és más tudást átadó aktorok révén, vagy „közvetett" az adott kulturális közegben való létezés által, a külső behatások következtében. Ez a szocializációs folyamat az egész életen át tart – hiszen ahogy korábban megjegyeztem, az orientáció folyamatosan változik, amihez elengedhetetlen a tanulás állandó jelenléte –, még ha egyes időpontok – különösen a korai szocializáció – meghatározó a fejlődésben és a későbbi változásokban.

Általánosságban el lehet mondani, hogy az idő haladtával az orientációk egyre kevésbé mozdulnak el, vagyis a korai szocializációs élmények, tapasztalatok és tanulmányok sokkal erősebb hatást tudnak elérni, mint a későbbi életszakaszokban – ezért is alakul ki a generációs tudat (Uo.: 111). Ez a „tehetetlenség" egyrészt az egyre növekvő tudás és tapasztalás mennyiségével függ össze, másrészt a kognitív disszonancia redukciójának jelenségéből, a belső koherencia megteremtésére törekvésből következik.

Mindezek miatt a kultúra nagyon lassan változik: az egyének maguk igen nehezen fogadnak el új jelenségeket és „igazságokat", igyekeznek inkább beilleszteni a régi orientációjukba, ezzel lassítva a kulturális változást. Erős, külső sokkhatások tudják kibillenteni ezt a tendenciát, amelyek lehetnek „természetesek" – valamilyen nem tervezett strukturális, külső változás következtében –, vagy „mesterséges" – amely aktorok tudatos kísérlete a kultúra változtatására. Ilyen hatásokból egyre több van

a modern társadalomban, amely a kultúrát is lazábbá, könnyebben formálhatóvá teszi Eckstein szerint (Uo.: 113–114).

Ehhez képest az 1990-es években megjelentek, majd egyre inkább elterjedtek azok a gondolatok, amelyek a pillanatnyi történéseket, meghatározó pillanatokat és eseményeket kiemelik és kultúramódosító jelentőséget tulajdonítottak a tudósok nekik (Werlin – Eckstein 1990). Eszerint a politikai kultúra nem statikus, sokkal inkább „létre kell hozni és fogyasztani is kell, csakúgy, mint a kultúra többi ágát" (Street 1994: 111). Egyes politikai kultúrát megalapozó szegmensek ellenállóak, tovább kitartanak – mint a nemzetiség, a vallás vagy a rassz – míg mások könnyebben változhatnak akár egy-egy generáción belül is – az életkor például befolyásolja a politikai szokásainkat. (Almond 2000: 16).

Axiómaként fontos kiemelni, hogy az emberek változnak, mivel nemcsak szokásaik, életmódjuk vagy kapcsolataik formálódnak, hanem politikai nézeteik, politikai szokásaik, véleményük a társadalomról, vagy akár az intézményekbe, rendszerekbe vetett bizalmuk is. Következésképpen, egy társadalom politikai kultúrája is ugyanúgy változik szükségszerűen: nem ugyanazok az értékei a társadalomnak most, mint 60 éve volt, még a legszilárdabb demokráciákban sem. A kultúra stabil, azonban nem szükségszerű annak követése, az adott struktúráktól mindig el lehet térni (Szűcs 1981: 357) és nem ugyanazok az emberek alkotják a társadalmat most, mint 20 éve, hiszen egyesek elhunynak, mások felnőnek és belépnek a demokratikus politikai döntéshozás folyamatába, a kettő közöttieknek pedig megváltozik a preferenciájuk, szükségleteik, vágyaik az állam és a társadalom irányába.

Ezen felül a társadalom összképe is drámaian megváltozhat szűk időintervallum során is. A társadalom nem homogén egység, amely csak együtt tud egyik vagy másik irányba mozdulni, hanem plurális, sok rétegből álló, a változásoknak másképp kitett csoportok és egyének összessége. Bizonyos időpillanatokban egy-egy kulturális, politikai vagy világnézeti beállítottság domináns lehet, azonban mindig vannak kisebbségben másképp gondolkodók, akik táptalaja lehet egy új domináns kultúra korszakának (Crothers – Lockhart 2000: 304). Ahogy Dankwart A. Rustow fogalmazta meg: „Az összehasonlító politikatudománnyal foglalkozók először is lehetetlennek fogják találni, hogy a kultúrát akár rögzített adatként, akár puszta háttértényezőként kezeljék. Újra és újra meg kell próbálnia megragadni az elméjében egy rendkívül dinamikus és múló kulturális színtér képét." (Rustow 1957: 534). Vagyis egyszerre stabil és folyamatosan változó rendszert kell valahogy elemezni, amelyre hosszútávú felvételek és pillanatképek is csak részben adnak kielégítő választ.

Itt nem az életciklusokban bekövetkezett változásokra gondolhatunk, hanem új társadalmi jelenségek, mint a posztmaterializmus megjelenésére (Abrahams 2014: 19–25), vagy akár olyan humánökológiai katasztrófákra, mint a COVID–19-járvány (Soutphommasane – Stears 2022). A változás természetének számos befolyásoló faktora lehet: akár külső tényezők, akár a szocializációban megjelenő változások, mint az internet, vagy korábban a televízió, vagy a politikai elit tudatos beavatkozása (Almond 2000; Voinea 2019).

Vannak olyan erős hatások is – forradalmak, válságok, rendszerváltások, nemzeti szintű sokkok – amelyekre a kultúra – lassú jellegéből fakadóan – nem tud válaszolni és adaptálódni időben, amely társadalmi feszültséghez vezet, a kultúra deformált

lesz, az orientációk elveszítik korábbi erejüket. A disszonancia feloldásának egyik megoldása az államtól – kormányzat – való orientáció várása. Amennyiben egy ilyen sokkot az államapparátus – vagy annak egy politikai szegmense – túlél, úgy szerepe felerősödik és az erős politikai vezetőre való igény megnő, a transzformatív politikus (Rotberg 2012) mozgástere kiszélesedik. A rövid távú társadalmi változás az opportunista, lázadó vagy társadalomból kivonuló attitűdök gyakoriságának növekedése, míg hosszú távon a generációs különbség megnő, mivel az új és régi generációk merőben más sémákban szocializálódnak. (Eckstein 2000: 313–315).

Politikai kultúra és elit

Az adott társadalomban lévő kultúrát több, egymással összefüggő szubkultúrára – amely a domináns társadalmi kultúrán kívül létrejövő többé-kevésbé zárt rendszerben, hasonló életkörülmények között lévő emberek által kialakított kulturális normarendszer (Cohen 1955) – lehet bontani. Bár ezeknek kölcsönhatásai magában könyveket érdemlő téma lenne, jelen tanulmányban a politikai elittel mint primus inter pares jellegű szubkultúrával foglalkozom.

Kavanagh (1985: 34) is kiemeli az elit, mint szubkultúra jelentőségét, mint speciális alegységét a társadalomnak. Státuszából adódóan sokkal nagyobb ráhatása van az egész társadalomra és a kultúrára, alapvetően képes befolyásolni azt. A politikai elit, a vezetők mintaadók a teljes társadalomnak, változtatják az emberek látásmódját és a demokrácia legitimációjához is hozzájárulnak cselekedeteikkel, amennyiben képesek „feladni önös, rövid távú érdekeiket a demokráciáért" (Siaroff 2013: 106).

A kulturális szakadék – „cultural gap" – a politikai elit és a társadalom többi része között alapvetően tudja befolyásolni az ország működését, a politikai rendszer legitimitását vagy a társadalmi feszültségek növelését, illetve csökkentését (Kavanagh 1985: 29). Herbert Werlin és Harry Eckstein külön elemezték a politikai vezetők hatását a kultúrára és úgy gondolják, hogy öt fontos pontnak kell létrejönnie, hogy egy politikus a kultúrát tudja módosítani: 1. centralizáció kérdésében a politikai vezetésnek ki kell delegálnia a feladatokat alsóbb szintekre a hatalom és kontroll elvesztése nélkül; 2. a többi társadalomformáló szereplővel való hatáskörök tisztázása, vagyis ki kell jelölni, hogy mely intézmények (ombudsman) milyen szempontból és milyen mértékben érinthetők politikailag; 3. a soft eszközök, mint a befolyás vagy az ösztönzés, illetve a hard eszközök, mint a büntetés, vagy a kényszerítés egyensúlyának megteremtése; 4. legitimációs stabilitás támogatja az alulról jövő kommunikációt anélkül, hogy ez gyengítené a vezetők képességét a politikák végrehajtására; 5. flexibilitás és kreativitás az új fejleményekre. (Werlin–Eckstein-féle 1990: 252).

Érdekes példa a Szovjetunió tudatos ideológiai átképzése, amely létre akarta hozni a „szovjet embertípust". Kavanagh meghatároz irányelveket, hogyan lehet egy ilyen léptékű folyamatot megpróbálni. Szükséges hozzá a nagyfokú és közvetlen irányítás az államtól; kiszervezett, formális intézményeken keresztül való végrehajtás; a politika szokásosnál nagyobb súlyban való szerepvállalása az államban; a társadalom és az állam összemosódása, az állami, állampolgári és pártérdekek és erények átfedése, illetve a régi értékek, kulturális szegmensek gyengítése. (Kavanagh 1985: 59–60).

Az összes elem együttes alkalmazása se jelenti, hogy sikeres lesz a kísérlet akár rövid, akár hosszú távon, azonban rámutat az állam és a döntéshozók fontos szerepére, illetve a szándék mérhetőségére.

A tanulmányomban ennek a szegmensnek is csak egy részére, a politikai döntéshozók szándékaira leszek kíváncsi. Úgy gondolom, hogy a politikai gondolkodás, beszédek (Kavanagh 1985: 84) és egyéb politikai cselekvéstípusok vizsgálatával megfigyelhető az egyes aktorok döntéseinek háttere és következményei a társadalomra. Természetesen a politikai cselekvés összetett jelenség, amelynek tanulmányozása magában foglalja a cselekvő gondolkodását – amely maga is cselekvésként fogható fel a politika világában (Schlett 2018) –, a döntések manifesztálódását – beleértve a jogszabályi változásokat, intézményi átalakításokat, személycseréket, csak hogy néhányat említsek – illetve a társadalom reakcióját is, amely elfogadhatja azt vagy visszautasíthatja, esetleg figyelmen kívül hagyhatja akár.

Ezen felül azt sem szabad elfelejteni, hogy a politikai kultúra befolyásolja a politikai intézményeket (Akaliyski 2021), illetve a politikai elit működését is (Almond 2000). Tehát a folyamat dinamikus és kétirányú: a politikai kultúrában létezik egy politikai elit és a politikai választók (Voinea 2019: 2), utóbbi választja előbbit, előbbi pedig saját céljai és lehetőségei szerint alakítja a rendszert és a választók kultúráját.

Az is előfordulhat, hogy a választók – amennyiben a kulturális változást túl soknak érzik – szembemehetnek az elittel, adott esetben le is válthatják, ha van olyan alternatíva, akit megfelelőbbnek tartanak. Itt azonban érdemes megjegyezni, hogy nemcsak a voksolásban fejezhetik ki az orientációjuk ellenében cselekvő hatalommal szembeni nemtetszésüket a polgárok: a tüntetések, sztrájkok, petíciók, jogszabályok szándékos be nem tartása, megmozdulások, fegyveres megmozdulások, autonómiatörekvések is ilyen válaszreakciók lehetnek – amelyek alkalmazása a politikai kultúrában is kódolva van.

Példa a politikai orientációk formálására: orosz–ukrán konfliktus Magyarországon

A tanulmányom második felében egy gyakorlati példán keresztül fogom bemutatni, hogy a politikai kultúra miképp tud vagy éppen nem tud változni a politikai aktorok hatására. Ehhez egy aktuális témát, a 2014 óta tartó, de 2022 óta teljes körű háborúvá eszkalálódott orosz–ukrán konfliktust fogom megvizsgálni. Arra vagyok kíváncsi, hogy a háború eszkalációja óta a vezető politikai erők miként nyilatkoztak a háborúról, és ez hogyan hatott a háború, annak szereplőinek, illetve magyarországi vonatkozásainak megítélése a társadalomban. Ehhez egy rövid történeti bevezető után bemutatom a kormányoldal és az ellenzék narratíváját a háború kapcsán, illetve azt is felmérem, hogy milyen intenzitással képviselték ezt a politikai napirendjük kialakításában.

Az orosz–ukrán konfliktus eszkalációja

Ukrajna 1991-es függetlensége óta mozgott a geopolitikai nyugat, illetve Oroszország vonzáskörzetének határán, hol az egyik, hol a másik oldalhoz közeledve, de igazán egyiktől sem elszakadva (D'Aneri 2019), úgy, mint a balti államok, amelyek a nyugati integráció szerves részei lettek, vagy Belarusz, amely teljesen az orosz oldalra integrálódott. Azonban 2013-ig katonai konfliktus nélkül sikerült fenntartania a hintapolitikát. Azonban amikor 2013 novemberében tüntetéshullámok sora kezdődött el Kijevben, amelynek a kiváltó oka az ukrán elnök, Viktor Janukovics orosz orientációja volt (Kvit 2014). Az oroszbarát elnök elzavarására válaszul orosz csapatok megszállták a Krím félszigetet, valamint két, jobbára oroszok által lakott ukrán megyét is egy hibrid háborús akció keretében (Galeotti 2019).

2015 és 2022 között a háború alacsony intenzitású, befagyott konfliktussá vált, azonban 2022 februárjában Moszkva teljes körű hadműveletet indított Ukrajna ellen, amelynek célja az ország demilitarizálása, az oroszok lakta területek Oroszországhoz csatolása, illetve oroszbarát kormányzat telepítése Ukrajnába, távol tartva ezzel az ukránokat a nyugati integrációtól. A konfliktus első körben nem érte el célját, azonban mind a mai napig tart változó katonai sikerekkel (Katchanovski 2025: 277–280).

Az ukránokat nagyban segíti a nyugati szövetségi rendszer mind humanitárius, mind katonai oldalról, amely hozzájárul az ország fennmaradásához. A segítség mértéke megosztja a nyugati társadalmakat is, illetve egyes kormányzatok is másképp állnak a kérdéshez Európában, illetve az Amerikai Egyesült Államokban is (Ash et al. 2023).

Magyarországon a háború 2022-es eszkalációja nem csupán a geopolitikai közelség, az Ukrajnában lakó magyar anyanyelvű kisebbség és a hosszú ideje meglévő ellenzéki narratíva miatt volt relevánsabb, mint más országokban, de azért is, mert ugyanazon év áprilisában országgyűlési választások voltak, amely felnagyította a témát, a politikai oldalak beemelték a kampány hajrájára a napirendbe.

Kormánypárti és ellenzéki narratívák a háborúra

A következő alfejezetben a Fidesz–KDNP és a vele szembenálló nagyobb ellenzéki aktorok háborúval kapcsolatos narratíváját fogom összefoglalni. Ehhez vezető politikusok megnyilvánulásait fogom elemezni 2022 februárja és 2024 februárja közötti időszakban. A kezdeti időpont így a háború eszkalációjának ideje, amikor előtérbe kerül a háború kérdése, illetve az onnantól eltelt két év.

A végpont megállapításakor számításba vettem, hogy 2024 márciusától alapvetően változott meg a magyar pártpolitikai paletta Magyar Péter politikába való belépésével, amelynek elemzését tudatosan kihagyom a tanulmányból. Ennek oka, hogy egyrészt a konfliktus még mindig tart, tehát kellett egy lezáró időpontot találnom, másrészt a Tisza Párt megjelenése olyan feketehattyú-hatás a magyar belpolitikában, amelynek elemzése túlmutat a dolgozat keretein.

Az elemzésembe négy politikus diskurzusát elemzem, két kormánypártit (Orbán Viktor és Szijjártó Péter), két, a Fidesztől balra elhelyezkedő ellenzékit (Márki-Zay

Péter és Dobrev Klára). A kiválasztásnál a Fidesztől a külpolitikában prominens szereplőket – az egész rezsimet meghatározó miniszterelnököt, illetve a külügyminisztert – választottam ki. A baloldalnál sok, alacsony támogatottsággal rendelkező párt van, így nehéz volt kiválasztani két karaktert, akivel fémjelezhető a narratíva. A választás végül a miniszterelnök-jelöltre esett, aki meghatározta a napirendet és a baloldal reakcióját a háború kitörésének időpontjában, illetve a vizsgált időszakban a tömb legerősebb pártjának, a Demokratikus Koalíciónak (DK) az első számú politikusát.

A politikai szereplők hivatalos megnyilvánulásainak széles skáláját alkalmaztam az elemzés során, így nem csupán a nyilvános beszédek, illetve interjúk kerültek be, de a politikusok hivatalos Facebook-oldalán megjelent posztokat is elemeztem a vizsgált időszakban.

A „szláv belügy" a Fidesz narratíváiban

A kormánypárt már a konfliktus eszkalációja előtt komolyan foglalkozott a háború kérdésével, hiszen Orbán Viktor miniszterelnök az offenzíva előtt alig pár héttel járt Moszkvában, és a látogatás után még azt nyilatkozta, hogy a háború elkerülhető, ő pedig békemissziót teljesítve jár ott (M1 – Híradó 2022a). Bár később azt mondta, hogy ekkor már látta Putyin orosz elnökön az eltökéltséget, ekkor még nem volt ennek jele, és a háború kitörése után sem volt hetekig kiforrott narratívája a kormányoldalnak, a „stratégiai nyugalom", azaz a kivárás ismétlésén kívül (kormany.hu 2022). Az interjúból az is kiderül, hogy ekkoriban még a hangsúly a nyugati politikai térrel (EU és NATO) való egységen volt, illetve az Ukrajnának való fegyveres segítségnyújtást arra hivatkozva nem kívánja indítani, hogy „nincs olyan fegyver, amit nélkülözhetnénk" (Uo. 6. bekezdés).

Később a narratíva nemcsak kiteljesedett, de át is alakult. Ukrajna mint a kormánypárt ellenlábasa került elő, és elmondásuk szerint az ukrán elnök, Zelenszkij nyíltan támogatta az ellenzéket, hogy Magyarország bevonódjon a háborúba, vagyis Zelenszkij konkrét politikai ellenfele lett Orbánnak (M1 – Híradó, 2022b). Ukrajna a magyar gazdasági jólét ellenében lett meghatározva: kezdetben csak a háború finanszírozása által (Orbán 2022), később pedig az Európai Unióhoz való csatlakozásuk lévén csökkentenék a magyaroknak járó pénzeket.

A csatlakozás kapcsán az ekkoriban előkerülő másik érv Ukrajna felkészültségét érintette, amely szerint az ország „nem teljesíti a felvételi követelményeket", a „választásokat sem tartják meg" és nem érvényesül a jogállamiság, oligarchák irányítják az országot Szijjártó Péter szerint (Népszava, 2023). Vagyis az ország nem felel meg az Európai Unió standardjainak, elmaradott hozzá képest. Szijjártó itt elmondta a harmadik és negyedik nagy érvet is az ukránok ellen: egyrészt kiemeli, hogy Ukrajnával a háború is bejönne az Európai Unióba, amit nem szeretnének, illetve Ukrajnának kötelezettsége van a kárpátaljai magyarsággal szemben, akik jogsérelmeket szenvednek el Zelenszkij elnöksége óta. (Origo.hu 2023).

Végül a kormányzat kiemelten foglalkozott azzal, hogy a háború folytatása Ukrajna saját döntése, vagyis ők is felelősek az emberáldozatokért és a béke hiányáért

(Dudlák 2023: 62–63), amely morálisan is helytelen, hiszen ukránok halnak meg a fronton (Magyari, 2022). Vagyis elmondható, hogy az ukránokról negatív, ellenséges képet fest a magyar kormányzat, nem a morális egyetértés, hanem a konfliktusok kiélezése a központi elem vele szemben. Sőt, kifejezetten degradálta Ukrajnát, amely nem felel meg az európai minőségnek, és nem is igazi ország, csak az oroszok és Európa közti pufferzóna, „senkiföldje" (24.hu 2023).

A tanulmány második felében egy gyakorlati példán keresztül mutatom be, hogy a politikai kultúra miként változhat – vagy éppen maradhat változatlan – a politikai aktorok hatására. Ehhez a 2014 óta tartó, 2022-ben teljes körű háborúvá eszkalálódott orosz–ukrán konfliktust vizsgálom. Arra keresem a választ, hogy a háború eszkalációja óta a vezető politikai erők miként nyilatkoztak a konfliktusról, és ez hogyan hatott a háború, annak szereplői, valamint magyarországi vonatkozásai társadalmi megítélésére. Rövid történeti bevezető után bemutatom a kormányoldal és az ellenzék háborúval kapcsolatos narratíváját, valamint azt, hogy ezek milyen intenzitással jelentek meg politikai napirendjükben.

Összefoglalásként elmondható, hogy a Fidesz kommunikációjában az orientáció kialakítása a következőképpen zajlott: Az ukránok nem győzhetnek az oroszokkal szemben (kognitív elem), egy szomszédos háborúban, amitől félni kell, mivel kiterjedhet (affektív elem) így a legjobb az aktív távolmaradás és a béke sürgetése (orientációs elem). Az ellenzék pedig az irracionális ukránokkal szövetkezik, bevonva Magyarországot a háborúba, ezért kell őket távol tartani a hatalomtól.

Az „orosz agresszor" narratívája a baloldali ellenzékben

A baloldali ellenzéket is meglepetésként érte Oroszország támadása Ukrajna ellen. Kezdetben be tudták illeszteni a narratívájukba könnyedén, hiszen régi ellenzéki toposz, hogy „Orbán Viktor és Vlagyimir Putyin túl szoros szövetségesek" (Népszava 2014).

A háború kitörésekor egyértelmű volt, hogy Putyin a támadó fél, amelyet Márki-Zay Péterék igyekeztek is kihasználni, Oroszország felelősségét kiemelni a háború miatt, és segítségnyújtásról biztosítani Ukrajnát (Kerényi 2022). Azonban hosszú távon a narratíva inkább belpolitikára ment át, kevésbé beszélt az ukránokról vagy az oroszokról, a háborúért is leginkább Orbánt kezdte el okolni, nem pedig az oroszokat (hvg.hu 2022).

Ukrajnáról is kevés szó esett, ezek azonban a szolidaritás a morális alapú segítségnyújtás, amelynek szimbolikus hasonlata volt, amikor a jelenlegi háborút és az 1956-os magyar forradalmat vetette össze Márki-Zay (vg.hu 2022). Ezen felül igyekezett Putyint „jellemtelennek", „háborús bűnösnek" (ATV 2022), Zelenszkijt pedig hősnek beállítani megnyilvánulásaiban (Márki-Zay 2023a).

Ezen túl viszont kifejezetten nem foglalkozott a háborúval, amely illeszkedett a moralitásra alapuló érvrendszerére, hogy „nem akarja kampányra használni" a konfliktust (Telex 2022). Bár tüntetést is szervezett, amelynek címe is tisztán mutatja az értékválasztást (Márki-Zay 2022), nem ez lett a központi témája a kampányának, és üzenetét beárnyékolta a katonai segítségnyújtásról tett kijelentése, amit

később a Fidesz is felhasznált a kampányában, elterelve a tényleges mondanivalóról a figyelmet (HVG 2022), később pedig szinte mindig csak Orbán elleni támadásként jelent meg Putyin (Márki-Zay 2023b). Vagyis nem Putyint értékelte, hanem ő maga volt a stigma, amellyel próbálta bekeretezni Orbán Viktor politikáját. Végső soron így nem Putyinról, hanem Orbánról beszélt.

Dobrev Klára is gyakran hangoztatta, hogy Orbán Viktor Putyin „kémje" (Hutter 2022), akinek a „barátsága" fontosabb, mint az ország jövője (Nagy 2023), és Putyin egyértelműen az „agresszor" a konfliktusban, akit hibáztatni lehet (Dobrev 2023a), sőt kifejezetten az ő háborúja – nem pedig Oroszországé (Dobrev 2024) és az orosz elnök háborús bűnöket követ el (Dobrev 2022). Bár a fő hangsúly azon volt, hogy Orbánt támadja, azonban magában is megjelent a Putyint el kell ítélni narratíva (Dobrev 2022)

Ezzel szemben az ukránok felé szolidáris, támogató hangnemet ütött meg, kiállt a jogaikért az Európai Parlamentben is (Dobrev 2023b). Kiemelten kezelte az ukrán menekültek kérdését, akiket be is fogadott 2022-ben a házába időlegesen (HF 2022).

Az ellenzéki orientáció-építés a következőképpen összegezhető a Pye-Verba nyomán: a háborúban van egy egyértelmű bűnös, az agresszor (kognitív elem), akinek az „utálatos" igazságtalanságát (affektív elem) az ukránok megsegítésével lehet orvosolni (orientációs elem). A kormány leváltása mint az agresszor szövetségese szintén az orientáció része.

A társadalom képe az orosz–ukrán háborúról

Az utolsó fejezetben azt mutatom be, hogy miként változott a társadalom véleménye a vizsgált időszakban a két háborúzó félről, illetve a háborúról magáról. Ehhez az időintervallumban készített magyarországi közvélemény-kutatásokat fogom összegezni.

Elöljáróban meg lehet állapítani, hogy a társadalom külpolitikai érdeklődése megnőtt a vizsgált időpontban, amely logikus a háború közelségéből kiindulva (Policy Solutions 2024). Ezt szerencsére a kutatóintézetek is lekövették, így átfogó képet tudunk kapni arról, hogy miként változtak az orientációk a háborúzó felek kapcsán a 2022-es eszkaláció óta.

A Policy Solutions (PS) 2024-es felmérése kapcsán kiderül, hogy a táborokon belüli narratívaképzés sikeres volt, hiszen a kormánypártiak kifejezetten szeretnének távolságot tartani az ukránoktól, míg az ellenzéki szavazóknál ugyanez figyelhető meg Oroszországgal kapcsolatban (Policy Solutions 2024: 30–33). Sőt, a Fidesz-szavazók inkább Oroszországot, az ellenzékiek inkább Ukrajnát látják kevésbé veszélyesnek az országra nézve, össztársadalmi szinten pedig szinte ugyanúgy látják a két ország veszélyességét az emberek (Uo.: 34–36). A veszélyesség mellett, az is látszik, hogy a társadalom egyre inkább elzárkózik az ukránok segítése elől (Uo.: 47–53), illetve az ukrán menekültektől való elhatárolódás is egyre nagyobb.

A PS kitér Putyin megítélésére is: a társadalom ebben a kérdésben is megosztott és a társadalom fele háborús bűnösként gondol az orosz elnökre, másik felük nem fogadja el ezt a narratívát, és a kormánypárti, illetve ellenzéki szavazók között szignifikáns a különbség a kérdés kapcsán (Uo.: 62–63). Szintén sokatmondó adat,

hogy Zelenszkijről és Putyinról a társadalom hasonló aránya vélekedik negatívan és pozitívan (Uo.: 84). Külön érdemes kiemelni, hogy ezt a narratívát „nyugatinak" írja az elemzés, holott ahogy azt az előző fejezetben is írtam, mind a két általam vizsgált prominens ellenzéki politikus is használta ezt a kifejezést Putyinra, ez mégsem volt annyira átütő, hogy az elemzőintézet nekik tulajdonítsa a narratívát.

Ezzel szemben a kutatás szerint a társadalom egyre inkább elfogadja azt az orosz narratívát – amelyet a Fidesz hivatalosan soha nem kommunikált –, hogy az ukránok népirtást követtek el a háborút megelőzően az oroszokkal szemben, amely kiprovokálta az orosz támadást (Uo.: 64–65).

Arra a kérdésre, hogy ki miatt folyik még a háború sokkal kisebb volt a társadalmi megosztottság az IDEA Intézet 2024 februári felmérése alapján. A háború eszkalációjának második évfordulóján publikált kutatás szerint a társadalom fele az oroszokat és 30 százaléka az ukránokat hibáztatja azért, hogy nem kötöttek békét (IDEA 2024). Ugyanígy már 2022-ben is inkább az oroszokat okolták a háború miatt, még ha nem is volt egyértelmű az oldalválasztás, és sokan mindkét felet hibáztatták (Ivanov – Laruelle 2022: 12).

Külön érdemes kitérni Helena Ivanov és Marlene Laruelle 2022 szeptemberében felvett kutatására, amelyben azt is megkérdezték a magyar társadalomtól, hogy milyen magatartása legyen a magyaroknak a háborúban: támogassák Oroszországot, maradjanak neutrálisak vagy támogassák Ukrajnát (Uo.: 16–17). Nem meglepő módon a véleménnyel rendelkezők több mint kétharmada a semlegességet támogatta. Azonban érdekes, hogy a két korábban elemzett ellenzéki politikus pártszövetségének támogatói között is majdnem fele-fele arányban megoszlott az ukrán támogatók és a semlegességpárti álláspontot képviselők aránya. Vagyis a politikai elit nem tudta az üzenetét még a saját szavazói között sem dominánssá tenni.

Összességében elmondható, hogy a társadalom pártpolitikai alapon megosztott a háború szereplőinek megítélése kapcsán. Az aktorokkal – Putyin és Zelenszkij – szemben elutasítóak ha saját politikusok is ebben a narratívában helyezi el őket, illetve a háború kitöréséről is a saját politikai oldaluk alapján formál véleményt. Viszont Magyarország reakciója kapcsán már nem volt ilyen sikeres a baloldali narratívaképzés és a Fidesz által használt „békenarratíva" a táborokon átnyúlóan tudott működni.

Azonban fontos kiemelni, hogy ezek a változások nem a mélyrétegi attitűdöket érintették, csupán távolabbról érintkezik az emberekkel a probléma. Az orientáció így nem első kézből tapasztaltak alapján valósul meg, illetve olyan szereplőkről (oroszok és ukránok) van szó, akik csak részben képzik a hazai közélet diskurzusának tárgyát. Ezen felül érdemes megemlíteni a „háborús fáradtságot", amely pszichológiai jelenség nyomán az orientációk az idő múlásával változnak: a folytonos éberség és hírözön immunissá, közömbössé teszi az embereket a témával kapcsolatban (Nagy 2023). Ez is magyarázza részben, hogy az idő múlásával miért váltak az emberek egyre közönyösebbé az ukránokkal szemben.

Az ellenzék sikertelenségének másik okához érdemes újra megvizsgálni a Werlin–Eckstein féle kritériumrendszert, amely szerintük szükséges a kultúra változtatásához: 1. Az ellenzéki kommunikációban nem sikerült decentralizálni a kommunikációt: Márki-Zay Péter nem tudta átengedni másoknak a fő narratíva közvetítését,

vagy ha igen, akkor az szétesett (Panyi et al. 2022), később pedig a külön pártok szétaprózódtak, így a centrumban lévő politikai erő nem maradt meg Dobrev Kláránál. Ezzel szemben a Fidesz narratívája bár lassan indult be, de konzekvens tudott lenni az alsóbb szinteken is a párt hierarchikus működése miatt (Kiss 2019), nem kitérve itt a háttérintézmények és megmondóemberek kérdésére, amely szintén merőben más mindkét oldalon. 2. A többi intézményrendszerről alkotott kép nem csatlakozik az orientáció módosításához, ezért nem releváns ez a pont. 3. Közvetlenül nem volt szükség és nem is volt lehetséges jutalmakat és ösztönzőket alkalmazniuk a politikusoknak, azonban közvetett módon értelmezhetővé válik a szempont. A Fidesz kommunikációja leginkább a háborútól és egyéb negatív következményektől való félelemre épített – ezzel leginkább az orientáció érzelmi komponensére építve a változtatást. Ezzel szemben az ellenzék a morális helyességre, a helyes cselekedet szükségességére épített, amely kevésbé elemi szükséglet, illetve sokkal inkább az orientáció kognitív részét emeli ki. 4. A Fidesz és különösen Orbán Viktor legitimációja megkérdőjelezhetetlen volt a vizsgált időszakban a társadalom többsége által, ezzel szemben Márki-Zay Péternek a választások előtt – bár társadalmi felhatalmazása volt az előválasztás lévén (Portfolio 2021) – folyamatos küzdelmei voltak a többi ellenzéki párttal (Panyi et al. 2022) és a választási vereség őt és a többi ellenzéki pártot – köztük a DK-t is – delegitimálta a választók szemében is (Hajagos 2022). 5. Végül a flexibilitás kérdésében látszik, hogy az ellenzék a régi narratívájába („Orbán putyinista") építette bele a történetet, míg a Fidesz radikálisabban formálta át a narratíváját a háború hatására – beemelve egy szomszédos ország államfőjét a belpolitikai csatározásba például – amely szintén hozzájárult a sikeréhez, bár az ellenzéknek sem az adaptációs képességén múlt a sikertelenség véleményem szerint. Vagyis látszik, hogy a felsorolt pontokban miként sikerült jobban működnie a fideszes kommunikációs működésnek, amely nagyban hozzájárult az orientáció formálásához.

Összegzés

A tanulmány célja annak bemutatása volt, hogy a politikai vezetők miként képesek befolyásolni a politikai kultúrát, különösen krízishelyzetekben. Az elméleti áttekintés rávilágított, hogy bár a politikai kultúra tehetetlensége nagy, a modern politikai „mérnökösködés" és a folyamatos válságállapotok (mint a háború) lehetőséget teremtenek az orientációk gyorsabb átformálására. A magyarországi orosz–ukrán konfliktus recepciójának vizsgálata igazolta, hogy a politikai elit narratívái – különösen a domináns kormánypárti kommunikáció – sikeresen keretezték át a választók attitűdjeit. Míg a konfliktus kezdetén a felelősség kérdése tisztább volt, a vizsgált időszak végére a társadalmi észlelés a pártpolitikai törésvonalak mentén polarizálódott.

A kormányzat sikeresen építette be a „béke vagy háború" és az ukránellenes elemeket a tábora orientációs rendszerébe, míg az ellenzék morális alapú, Putyinellenes keretezése kevésbé tudott dominánssá válni, sőt a saját táborán belül is megosztottságot mutatott. Ezzel szemben az is látszott, hogy az elaprózott ellenzéknek

nem sikerült a saját álláspontját – Ukrajna támogatása mint morális álláspont – még a saját szavazói körében sem teljes körűen elfogadtatnia, vagyis a narratívaképzése nem volt sikeres.

Ez arra enged következtetni, hogy a politikai kultúra formálása nem csupán spontán szocializációs folyamat, hanem az elit által vezérelt, stratégiai cselekvés is lehet, amelynek sikeressége nagyban függ a kommunikációs csatornák feletti kontrolltól és a narratívák koherenciájától, valamint a szereplők teljesítményétől.

Összességében elmondható, hogy a társadalom pártpolitikai alapon megosztott a háború szereplőinek megítélésében. Putyinnal és Zelenszkijjel szemben nagyobb az elutasítás azokban a politikai táborokban, amelyek vezető politikusai is negatív narratívában helyezik el őket; a háború kitöréséről alkotott véleményeket szintén erősen befolyásolja a pártpolitikai hovatartozás. Magyarország kívánatos reakciójával kapcsolatban ugyanakkor kevésbé bizonyult sikeresnek az ellenzéki narratívaképzés, míg a Fidesz által használt „békenarratíva" a politikai táborokon átnyúlóan is működni tudott.

Irodalom

24.hu (2023): *Kijev kiakadt Orbán azon kijelentésén, hogy Oroszország nyeri a háborút és Ukrajna már most a senki földje*. https://24.hu/belfold/2023/01/28/ukrajna-oroszorszag-orban-haboru-senki-foldje/ (utolsó letöltés: 2025. 11. 30.).

Abrahams, P. R. (2014): Value Change over a Third of a Century: The Evidence for Generational Replacement. In: Dalton, R. J., Welzer, C. (szerk.): *The Civic Culture Transformed.* Cambridge University Press, New York. https://doi.org/10.1017/CBO9781139600002.005

Akaliyski, P. (2021): Political Culture Research: Current Ontological and Epistemological Debates. *European Journal of Political Culture, 1*(1): 23–27.

Allport, G. W. (1935): Attitudes. In: Murchison, C. (szerk.): *Handbook of Social Psychology.* Clark University Press, Worcester. 798–844.

Almond, G. A. (2000): The Study of Political Culture. In: Crothers, L., Lockhart, C. (szerk.): *Culture and Politics – A Reader*. St. Martin Press, New York.

Almond, G. A. – Verba, S. (1963): *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Princeton University Press, Princeton. https://doi.org/10.1515/9781400874569

Ash, G. T. – Krastev, I. – Leonard, M. (2023*): United West, divided from the rest: Global public opinion one year into Russia's war on Ukraine*. https://ecfr.eu/publication/united-west-divided-from-the-rest-global-public-opinion-one-year-into-russias-war-on-ukraine/ (utolsó letöltés: 2025. 11. 30.).

ATV (2022): Márki-Zay: *Vlagyimir Putyin egy háborús bűnös.* https://www.youtube.com/watch?v=zZl9Yp3fJ8I (utolsó letöltés: 2025. 12. 01.).

Aydin-Cakir, A. (2023): The varying effect of court-curbing: evidence from Hungary and Poland. *Journal of European Public Policy, 31*(5): 1179–1205. https://doi.org/10.1080/13501763.2023.2171089

Azizi, N. – Ahmadi, A. A. (2021): Changing dynamics of political culture. *International Journal of Social Science and Education Research, 3*(1): 56–58. https://doi.org/10.33545/26649845.2021.v3.i2a.31

Civil Liberties Union for Europe (Liberties) (2025): *Rule of Law Report 2025: Democracy in Decline*. Liberties.

Cohen, A. K. (1955): *Delinquent Boys: The Culture of the Gang*. Free Press, Glencoe, IL.

Crothers, L. – Lockhart, C. (2000): Culture and Political Change. In: Crothers, L. – Lockhart, C. (szerk.): *Culture and Politics.* Palgrave Macmillan, New York. 304–306. https://doi.org/10.1007/978-1-349-62397-6

D'Anieri, P. (2019): *Ukraine and Russia: From Civilized Divorce to Uncivil War*. Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/9781108657044

Dobrev K. (2022): *Dobrev Klára bejegyzése az orosz szankciókról*. https://www.facebook.com/dobrevklara/posts/pfbid06BM7SppyBSbyARYayNfcZD Z9QXHkUGi13GMaaqQcWCKjN5BbLPodea3s9pojCC6yl (utolsó letöltés: 2025. 12. 01.)

Dobrev K. (2022): *Putyin háborús bűne.* https://www.facebook.com/dobrevklara/posts/504710237677746 (utolsó letöltés: 2025. 12. 01.)

Dobrev K. (2023a): *Dobrev Klára bejegyzése a nemzetközi helyzetről és az EP-választásokról.* https://www.facebook.com/dobrevklara/posts/pfbid0xp1P4Zeh3GCU5hvdtF9A5vC4KwLDkYD9wyx rLzztSp8c5Xq29qc1eyDve8uzQr2zl (utolsó letöltés: 2025. 12. 01.)

Dobrev K. (2023b): *Dobrev Klára posztja a DK Ukrajna-politikájáról*. https://www.facebook.com/dobrevklara/posts/pfbid0bwdbSPvVvGkVbjVj9PBLNEaiGZuxie362wKw8h2CmbaQhzRDvkciSVuxVvSphgn3l (utolsó letöltés: 2025. 12. 01.)

Dobrev K. (2024): *Dobrev Klára posztja az Orbán-Putyin szövetségről.* https://www.facebook.com/dobrevklara/posts/pfbid0mVSH5MpjXA2fKBbPn3ZpQAWxdZN199AmPcDkYKv22wBThti77SxNv6WZNQShoJqRl (utolsó letöltés: 2025. 12. 01.)

Dudlák T. (2023): Béke minden áron? Oroszország ukrajnai inváziója a magyar kormány diskurzusában. *PÓLUSOK, 4*(2): 56–79. https://doi.org/10.15170/PSK.2023.04.02.04

Eckstein, H. (2000): A Culturalist Theory of Political Change. In: Crothers, L. – Lockhart, C. (szerk.): *Culture and Politics*. Palgrave Macmillan, New York. https://doi.org/10.1007/978-1-349-62397-6_17

Elkins, D. J. – Simeon, R. E. B. (2000): A Cause in Search of Its Effect, or What Does Political Culture Explain? In: Crothers, L. – Lockhart, C. (szerk.): *Culture and Politics*. Palgrave Macmillan, New York. https://doi.org/10.1007/978-1-349-62397-6_2

Festinger, L. (1957): A theory of cognitive dissonance. Stanford University Press. https://doi.org/10.1515/9781503620766

Galeotti, M. (2019): *Armies of Russia's War in Ukraine*. Routledge.

Hajagos A. (2022): *Political Capital: A választás következményeiről – Kiteljesedhet az autokratikus berendezkedés*. https://hu.euronews.com/2022/04/04/political-capital-a-valasztas-kovetkezmenyeirol-kiteljesedhet-az-autokratikus-berendezkede (utolsó letöltés: 2025. 12. 01.)

HF (2022): *Tizenkét ukrajnai menekültet fogadott be a Gyurcsány család*. https://index.hu/belfold/2022/03/03/gyurcsany-ferenc-dobrev-klara-demokratikus-koalicio-dk-menekultek-menekult-ukrajna-segitseg-csalad-be fogadas/?token=f7108247651a25a81553c3dbc85f3500 (utolsó letöltés: 2025. 12. 01.)

Hutter M. (2022): *Dobrev Klára: Orbán továbbra is Putyin előretolt helyőrsége*. https://hang.hu/magyar-hang-plusz/dobrev-klara-orban-tovabbra-is-putyin-eloretolt-helyorsege-138684 (utolsó letöltés: 2025. 12. 01.)

HVG (2022): *Márki-Zay Péter: Orbán Viktor Putyin európai helytartója.* https://hvg.hu/itthon/20220227_MZP_Orban_Ukrajna (utolsó letöltés: 2025. 11. 30.)

IDEA Intézet (2024): *A háború két év távlatából.* https://www.facebook.com/ideaintezet/posts/pfbid02puejxk8REsKavhEuWdXxd2VidJiVh zG2BVUYx 6AMz mfRhQVoVcVCj8dCY3dt8bLxl (utolsó letöltés: 2025. 12. 01.)

Inglehart, R. (1977): *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles Among Western Publics*. Princeton University Press.

Katchanovski, I. (2025): *The Russia-Ukraine War and its Origins: From the Maidan to the Ukraine War*. Palgrave Macmillan https://doi.org/10.1007/978-3-031-98724-3

Kavanagh, D. (1985): *British Politics: Continuities and Change*. Oxford University Press, Oxford.

Kerényi G. (2022): *Napi kampány: „Ruszkik haza" – Rárepült az ellenzék Orbán Putyin-barát politikájára.* https://www.szabadeuropa.hu/a/napi-kampany-ruszkik-haza-rarepult-az-ellenzek-orban-putyin-barat-politikajara/31722348.html (utolsó letöltés: 2025. 11. 30.)

Kiss B. (2019): *A nemzeti-polgári centrum politikai kommunikációja.* In: Kiss B. (szerk.): *A centralizáció évei: Kormányzás és politikai kommunikáció Magyarországon, 2010–2018.* MTA TK PTI. 10–69.

kormany.hu (2022): *Háborús helyzetben stratégiai nyugalomra van szükség.* https://kormany.hu/hirek/haborus-helyzetben-strategiai-nyugalomra-van-szukseg (utolsó letöltés: 2025. 11. 30.)

Kvit, S. (2014): The Ideology of the Euromaidan. *Social, Health and Communication Studies Journal, 1*(1): 27–39. https://doi.org/10.22230/cjc.2014v39n3a2830

M1 – Híradó (2022a): *Orbán Viktor miniszterelnök és Vlagyimir Putyin orosz elnök sajtótájékoztatója.* https://www.youtube.com/watch?v=zIUrvgVGcQI (utolsó letöltés: 2025. 11. 30.)

M1 – Híradó (2022b): *Választás 2022 – Orbán Viktor győzelmi beszéde.* https://www.youtube.com/watch?v=l2lCKstcXq8 (utolsó letöltés: 2025. 11. 30.)

Magyari P. (2022): *Orbán Viktor, a magányos galamb*. https://444.hu/2022/07/05/orban-viktor-a-maganyos-galamb (utolsó letöltés: 2025. 11. 30.)

Mannheim K. (1983): A generációk problémája. In: Mannheim K. (szerk.): *Tanulmányok a szociológia és a társadalomelmélet köréből*. Gondolat Kiadó. 212–265.

Márki-Zay P. (2022): *Putyin ellen, Ukrajna mellett, tüntetés.* https://www.facebook.com/events/320800080015233/ (utolsó letöltés: 2025. 12. 01.)

Márki-Zay P. (2023a): *Putyin vagy Zelenszkij.* https://www.facebook.com/markizaypeter/posts/pfbid02GFBcT4jxp4QEFDPCdWrnDS1FDGQgEN7WdFgzN2AvpLJLmgMEFnhQmYpjrDBg1EJgl (utolsó letöltés: 2025. 12. 01.)

Márki-Zay P. (2023b): *A Fidesz úgy táncol…* https://www.facebook.com/markizaypeter/posts/pfbid0kLvjWhYtJfDjfJPHMW9Vx2aNxvVj3mo oLk1CEcy6n54BLp6Y3WLsntdAKYpGChzVl (utolsó letöltés: 2025. 12. 01.)

Nagy G. M. (2023): *Dobrev Klára: Orbán Viktor ma már nem a Fidesz, hanem a NER elnöke.* https://24.hu/belfold/2023/10/31/dobrev-klara-orban-viktor-ner-ellenzek-interju/ (utolsó letöltés: 2025. 12. 01.)

Nagy N. (2023): *Belefáradtunk a háborús hírekbe, ez pedig az oroszok kezére játszik.* https://telex.hu/techtud/2023/07/21/haborus-faradtsag-ptsd-stressz-orosz-ukran-haboru-pszichologia (utolsó letöltés: 2025. 12. 01.)

Népszava (2014): *A Putyin pincsije „cím" nem elég, pekingi öleb is lehet Orbán.* https://nepszava.hu/1010642_a-putyin-pincsije-cim-nem-eleg-pekingi-oleb-is-lehet-orban (utolsó letöltés: 2025. 11. 30.)

Népszava (2023): *Szijjártó: Ukrajna EU-tagsága nem jöhet szóba, azzal az EU-nak sok kára lenne*. https://nepszava.hu/3214828_szijjarto-peter-ukrajna-eu-tagjeloltseg-orosz-ukran-haboru (utolsó letöltés: 2025. 11. 30.)

Orbán V. (2022): *Nem hagyjuk, hogy a háború árát a magyar családokkal fizettessék meg*. https://www.facebook.com/orbanviktor/videos/362545929066191 (utolsó letöltés: 2025. 11. 30.)

Origo.hu (2023): *Szijjártó Péter: muszáj fellépni a jogfosztás ellen, mert a kárpátaljai magyarok számítanak ránk.* Elérhető: https://www.origo.hu/itthon/2023/02/szijjarto-karpatalja-jogfosztas-fizikai-valosag (utolsó letöltés: 2025. 11. 30.)

Panyi Sz. – Pethő A. – Szabó A. – Matyasovszki F. – Szőke D. (2022): *Ilyen volt belülről az ellenzéki kampány összeomlása.* Elérhető: https://www.direkt36.hu/ilyen-volt-belulrol-az-ellenzeki-kampany-osszeomlasa/ (utolsó letöltés: 2025. 11. 30.)

Ploszka, A. (2024): Strategic Litigation in a Time of Populism: Poland's Experience. *German Law Journal, 25*(6): 893–909. https://doi.org/10.1017/glj.2024.62

Policy Solutions (2024): *Világ magyar szemmel 2024.* https://www.policysolutions.hu/hu/hirek/648/vilag_magyar_szemmel_2024 (utolsó letöltés: 2025. 12. 01.)
Portfolio (2021): *Megszületett az ellenzéki előválasztás végeredménye.* https://www.portfolio.hu/gazdasag/20211001/megszuletett-az-ellenzeki-elovalasztas-vegeredmenye-503200 (utolsó letöltés: 2025. 12. 01.)
Pye, L. W. – Verba, S. (1965): *Political culture and political development*. Princeton University Press, Princeton, NJ. https://doi.org/10.1515/9781400875320
Rotberg, R. I. (2012): *Transformative Political Leadership: Making a Difference in the Developing World*. University of Chicago Press. https://doi.org/10.7208/chicago/9780226729008.001.0001
Rustow, D. A. (1957): New Horizons for Comparative Politics. *World Politics, 9*(4): 530–549. https://doi.org/10.2307/2009423
Schlett I. (2018): *A politikai gondolkodás története Magyarországon 1*. Századvég, Budapest.
Siaroff, A. (2013): *Comparing Political Regimes: A Thematic Introduction to Comparative Politics*, Third Edition. University of Toronto Press. https://doi.org/10.3138/9781442607019
Soutphommasane, T. – Stears, M. (2022): Fear, freedom and political culture during COVID-19. *Monash bioethics review, 40*(1): 110–119. https://doi.org/10.1007/s40592-022-00157-5
Street, J. (1994): Political Culture-from Civic Culture to Mass Culture. *British Journal of Political Science, 24*(1): 95–113. https://doi.org/10.1017/S0007123400006803
Szente Z. (2022): Constitutional Changes in Populist Times in Central and Eastern Europe. *Review of Central and East European Law, 47*(1): 12–43. https://doi.org/10.1163/15730352-47010001
Szűcs J. (1981): Vázlat Európa három történeti régiójáról. *Történeti Szemle, 23*(3): 313–359.
Telex (2022*): Orbán Putyin-barát politikája miatt tüntet az ellenzék a Várban, a Nemzetközi Beruházási Banknál.* https://telex.hu/belfold/2022/03/01/orosz-ukran-haboru-budapest-nemzetkozi-beruhazasi-bank-ellenzek-tuntetes-marki-zay-peter (utolsó letöltés: 2025. 11. 30.)
Thalberg, K. – Defard, C. – Chopin, T. (2025): *The European Green Deal in the face of rising radical right-wing populism* (Policy Paper 296). Institut Jacques Delors.
Tóka G. (2025): *A közvélemény-kutatások alapján felállított legvalószínűbb listás eredményei az egyes pártoknak.* https://www.facebook.com/valasztasi.kalauz/posts/pfbid0NHrifpTMQ6F8rb9yzCVcS6YZHLL7xeePBjpfb ny7wftjWRgKxjLbb3MVVu9mJKNxl (utolsó letöltés: 2025. 11. 30.)
VG.hu (2022): Márki-Zay: *A mi háborúnkat vívja Ukrajna.* https://www.vg.hu/kozelet/2022/04/marki-zay-a-mi-haborunkat-vivja-ukrajna (utolsó letöltés: 2025. 11. 30.)
Vinjamuri, L. (2025): *Competing visions of international order*. Chatham House.

Voinea, C. F. (2019): Political culture research: dilemmas and trends. *Prologue to the special issue Qual Quant, 54:* 361–382. https://doi.org/10.1007/s11135-019-00943-0

Werlin, H. H. – Eckstein, H. (1990): Political Culture and Political Change. *The American Political Science Review, 84*(1): 249–259. https://doi.org/10.2307/1963642

Zhang, D. (2023): *Draining the Swamp? Populist Leadership and Corruption*. Social Science Research Network. http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4872320 (utolsó letöltés: 2025. 11. 30.)

Közelkép – tanulmányok

Láthatatlan ifjúság – NEET-fiatalok a társadalmi struktúrák árnyékában

Papp Kitti Mária
Debreceni Egyetem, Szociológia és Társadalompolitika Doktori Program
papp.kitti@arts.unideb.hu

Mohácsi Márta
Debreceni Egyetem, Politikatudományi és Szociológiai Intézet
mohacsi.marta@arts.unideb.hu

Absztrakt
A tanulmány a NEET-fiatalok (azaz az oktatásban, képzésben és foglalkoztatásban részt nem vevő 15–29 évesek) társadalomszerkezeti pozícióját vizsgálja a strukturális egyenlőtlenségek, az intergenerációs tőketranszfer és a politikai reprezentáció összefüggésében. A tanulmány érvelése szerint a NEET-fiatalok nem csupán statisztikai vagy munkaerőpiaci értelemben jelentenek kihívást, hanem egyre inkább egy társadalmilag és politikailag láthatatlan csoportként értelmezhetők, amelyet a társadalmi kiszorítottság, a korlátozott érdekérvényesítési lehetőségek és a politikai kirekesztettség együttesen jellemez. A tanulmány elméleti kerete Bourdieu tőkeelméletére, Piketty és Atkinson egyenlőtlenség-elméleteire, valamint a Goldthorpe-féle mobilitásmodellre épül, amelyet kiegészít a prekariátus fogalmának alkalmazása.

Kulcsszavak: NEET-fiatalok, társadalmi struktúra, prekariátus, intergenerációs egyenlőtlenség, politikai reprezentáció

Abstract
Invisible Youth: NEET Young People and the Shadow of Social Structures
This study examines the position of NEET youth (young people aged 15–29 who are not in education, employment, or training) within social structures, focusing on the relationships between structural inequalities, intergenerational capital transfer, and political representation. The study argues that NEET youth should not be viewed solely as a statistical or labour market challenge but can increasingly be understood as a socially and politically invisible group characterised by social exclusion, limited opportunities for interest representation, and

Javasolt hivatkozás: Papp Kitti Mária – Mohácsi Márta (2026): Láthatatlan ifjúság *Metszetek Társadalomtudományi Folyóirat,* 15(1): 125–142. https://doi.org/10.18392/metsz/2026/1/7

political marginalisation. The theoretical framework draws on Bourdieu's theory of capital, the inequality theories of Piketty and Atkinson, and Goldthorpe's model of social mobility, complemented by the concept of the precariat.

Keywords: NEET youth, social structure, precariat, intergenerational inequality, political representation

Bevezetés

A NEET-fiatalok – vagyis azok a 15–29 évesek, akik sem oktatásban, sem foglalkoztatásban, sem képzésben nem vesznek részt – egyre markánsabb társadalmi csoportot képeznek, különösen a fejlett, nyugati világ posztindusztriális társadalmaiban (Bokányi – Szabó 2015). A jelenség a hazai ifjúságkutatásokban is egyre nagyobb figyelmet kap, mivel szorosan kapcsolódik az ifjúsági életutak meghosszabbodásához, az oktatási és munkaerőpiaci átmenetek bizonytalanná válásához, valamint a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődéséhez (Domokos et al. 2020). Bár a NEET-kategória statisztikai értelemben jól meghatározható, könnyen konceptualizálható, a mögötte húzódó társadalmi okok, valamint a következmények komplexek és nehezen megfoghatók. A munkaerőpiacról és az oktatásból való kiszorulás nem pusztán egyéni vagy átmeneti állapotként értelmezhető, hanem egyre inkább tartós, újratermelődő és társadalmilag rétegzett jelenségként jelenik meg, ezért sem meglepő, hogy a COVID-19 világjárványt követően az Európai Unió már a 30–34 éves korosztályra is elkezdte kiterjeszteni a NEET-kategóriát (Eurostat 2022). Magyarázatuk szerint ugyanis az életkezdési válság – amely nem csupán pszichés terheltségként, de gazdasági–társadalmi kirekesztettségként is jelentkezhet – már nemcsak az ifjúság húszas éveire terjed ki, hanem elhúzódik a kora harmincas korra is.

Jelen tanulmányunkban azt vizsgáljuk, hogy milyen szerepet játszanak a társadalmi egyenlőtlenségek és a társadalomszerkezeti pozíciók a NEET-fiatalok státuszának kialakulásában, és hogyan értelmezhető ez a helyzet a társadalmi mobilitás, illetve az osztályalapú politikai reprezentáció válságának tükrében. Célunk, hogy elméleti szinten összekapcsoljuk a jövedelemegyenlőtlenség és vagyonkoncentráció problémáját (Piketty 2015; Atkinson 2014) azzal a kérdéssel, hogy milyen strukturális gátak akadályozzák a társadalmi előrejutást (Bukodi – Goldthorpe 2020), illetve hogyan jelennek meg ezek a problémák a politikai részvétel új törésvonalai mentén (Evans – Tilley 2017).

A tanulmány kiindulópontja, hogy a NEET-fiatalok nem csupán társadalmi státuszukban, hanem politikai értelemben is marginalizáltak. Sokuk számára nemcsak az oktatás és a munka világa vált elérhetetlenné, hanem a demokratikus intézményekhez és döntéshozatalhoz való kapcsolódás is. Ez a láthatatlanság a társadalmi kirekesztettség új formáját képezi, amely nem értelmezhető kizárólag munkaerőpiaci kategóriák mentén.

Az alábbiakban amellett érvelünk, hogy a NEET-jelenség a társadalmi egyenlőtlenségek és a mobilitásválság együttes tünete, és hogy e fiatalok pozíciója újragondolásra késztetheti a társadalomtudósokat a társadalmi egyenlőtlenségek,

a társadalmi mobilitás és a politikai reprezentáció kérdéseit illetően. Ezt elsősorban elméleti-szintetizáló megközelítéssel igyekszünk bizonyítani, de a tanulmány a hazai és nemzetközi szakirodalom mellett közpolitikához kapcsolódó adatforrásokat (Eurostat, OECD, KSH) is használ, amelyek lehetővé teszik a NEET-jelenség strukturális leképezését. Bár az érvelésben szerepet kapnak kvantitatív mutatók és összevetések, a tanulmány nem primer empirikus kutatáson alapul, hanem a témát elméleti keretbe ágyazva, másodelemzés révén közelíti meg. A reflexív, kvalitatív szempont erősítése érdekében figyelmet fordítunk a politikai, társadalomszerkezeti és intézményi narratívák kritikai értelmezésére is.

A tanulmány célja nem új empirikus eredmények bemutatása, hanem a NEET-jelenség társadalomszerkezeti és társadalompolitikai összefüggéseinek értelmezése a hazai és nemzetközi szakirodalom, valamint másodlagos statisztikai források szintetizálásán keresztül.

1. Gazdasági egyenlőtlenségek és újratermelődésük, jóléti és büntető államok

A XXI. században a társadalmi egyenlőtlenségek új szintre léptek, különösen a jövedelmi és vagyoni különbségek tekintetében. Thomas Piketty (2015) szerint a tőkejövedelmek gyorsabban nőnek, mint a munkából származó jövedelmek, ami hosszú távon a társadalmi mobilitás beszűküléséhez, a középosztály leértékelődéséhez és a társadalom felső rétegeinek vagyoni dominanciájához vezet.

Az egyenlőtlenségek nemcsak az elosztási rendszerben, hanem a hozzáférési lehetőségekben (pl. oktatás, képzés, lakhatás) is megjelennek. Anthony Atkinson (2014) hangsúlyozza, hogy az állami beavatkozás csökkenése és a jóléti rendszerek visszavágása súlyosbítja a társadalmi hátrányok öröklődését. A NEET-fiatalok helyzete jól értelmezhető ezen az elméleti kereten keresztül: a családi háttér, anyagi források és társadalmi tőke – egyszóval a Bourdieu-féle tőkefajták (1986) összességének – hiánya következtében ezek a fiatalok strukturálisan kiszorulhatnak az oktatásból és a munkaerőpiacról.

A NEET-státusz nem pusztán „passzivitás", hanem az újkapitalizmus logikája szerint működő társadalmak szelektív mechanizmusainak következménye, ahol a piaci esélyegyenlőség illúzióvá válik. A strukturális egyenlőtlenségek különösen a fiatalokat sújtják, akiknek erőforrásai eleve korlátozottak, és akik kevésbé képesek kompenzálni az intézményi védelemmel nem járó társadalmi kockázatokat.

Mindezek mellett az elmúlt évtizedekben a jóléti állam átalakulása új logikák mentén kezdett működni, különösen a foglalkoztatáspolitika terén. A klasszikus jóléti transzfereket felváltó *workfare-modell* – amely az állami juttatásokat munkavégzéshez vagy aktív részvételhez köti – mára sok országban domináns megközelítéssé vált (Lodemel – Trickey 2000).

Szorosan ezzel egyidőben és ezen logika mentén vált meghatározóvá a *feltételekhez kötött újraelosztás* (conditional cash transfer) metodikája is.

A CCT-k kezdetben a dél-amerikai bádogvárosokban élők felzárkózását segítő programok voltak, amelyeknek feltétele az adott területen való lakóhely volt, később

a szubszaharai régióban élő családok támogatása lett a gyermekek életmentő védőoltásainak beadatásáért cserébe (Fiszbein et al. 2009), ma már azonban Európa egyes társadalmainak (Lindert 2014), így hazánknak is meghatározó szociálpolitikai eszközévé vált (Lentner et al. 2017) (lásd: házassághoz kötött családtámogatási rendszer, segély helyett közfoglalkoztatás). E logika szerint a jogosultság alapja a *welfare-modell*el szemben nem az állampolgárság, hanem a „megfelelő, államnak tetsző viselkedés". A cél az, hogy az egyének ne passzív ellátottként, hanem „aktív állampolgárként" jelenjenek meg a (piac)gazdaságban (Kálmán 2015).

Ez az ideológiai elmozdulás ugyanakkor új *esélyegyenlőségi paradoxont* hozott létre. Miközben deklarált cél a társadalmi integráció elősegítése, a feltételekhez kötött transzferek sok esetben épp azok számára válnak elérhetetlenné, akik strukturálisan eleve hátrányos helyzetben vannak (Csoba 2009).

Ebből adódóan a feltételes esély gyakorlata nem minden esetben segíti elő az egyenlő hozzáférést, hanem bizonyos körülmények között hozzájárulhat a társadalmi hátrányok újratermelődéséhez. Ahelyett, hogy a rendszer kompenzálná a meglévő egyenlőtlenségeket, egyes csoportok számára további akadályokat teremthet, különösen akkor, ha az érintettek nem rendelkeznek a feltételek teljesítéséhez szükséges erőforrásokkal (Csoba 2009; Lindert 2014). Ez különösen sújthatja azokat a fiatalokat, akik NEET-státuszba kerültek – esetenként nem saját döntésükből, hanem társadalmi körülményeik, egészségi állapotuk vagy intézményi hátrányaik következtében. Ebben az értelemben a workfare-szemlélet bizonyos esetekben felerősítheti a mobilitási akadályokat, és hozzájárulhat a fiatalok strukturális marginalizációjához.

2. A NEET-fiatalok nemzetközi összevetése és a jóléti rezsimek hatása

A NEET-fiatalok arányának nemzetközi összehasonlítása rámutat arra, hogy az egyes országok társadalompolitikai berendezkedése jelentős hatással bír a fiatalok munkaerőpiaci és oktatási integrációjára. A skandináv országokban, ahol az univerzális, állampolgári jogon járó szociális ellátások és a szociáldemokrata jóléti modell dominál, a NEET-fiatalok aránya tartósan alacsony. Ezzel szemben a dél-európai országokra, illetve a közép-kelet-európai régióra jellemző konzervatív, illetve posztszocialista rezsimekben, ahol a támogatások feltételekhez kötöttek és gyakran a munkavégzésre ösztönző logikát követik, magasabb a NEET-ráta (Eurostat 2024a; OECD 2024).

A jóléti rezsimek osztályozása alapján (Esping-Andersen 1990; Lodemel – Trickey 2000) különbséget tehetünk a liberális, konzervatív és szociáldemokrata modellek között, amelyek eltérő módon kezelik a munkanélküliséget és a társadalmi kizáródást. A szociáldemokrata rendszerek, amelyek az egyéni jólétet és inklúziót helyezik előtérbe, jellemzően alacsonyabb NEET-arányt mutatnak. A feltételekhez kötött, workfare-jellegű elemeket alkalmazó rendszerekben ugyanakkor a szakirodalom szerint kihívást jelenthet azoknak a fiataloknak az elérése és támogatása, akik strukturális okokból szorulnak ki a munkaerőpiacról.

Ez a különbség rávilágít arra, hogy a NEET-helyzet nem pusztán egyéni vagy családi háttér következménye, hanem a jóléti rendszer intézményi szerkezetének függvénye is. A társadalompolitikai berendezkedés így nemcsak a fiatalok támogatásának mértékét, hanem a társadalmi újratermelődés esélyeit is meghatározza.

A jóléti államok tipológiájának klasszikus megközelítése Esping-Andersen (1990) nevéhez köthető, aki liberális, konzervatív és szociáldemokrata rezsimeket különített el. A liberális modellekben az állami szerepvállalás korlátozottabb, a jóléti ellátások jelentős része rászorultsági alapon működik, és nagyobb hangsúly helyeződik a piaci mechanizmusokra. A konzervatív rendszerekben a társadalombiztosítási jogosultságok és a családi szerepek hangsúlyosabbak, míg a szociáldemokrata modellek univerzális ellátásokon és magas fokú társadalmi integráción alapulnak. A közép-kelet-európai országok esetében a szakirodalom gyakran külön posztszocialista típust is megkülönböztet, amely a szocialista rendszer örökségét és az azt követő piacgazdasági átmenet sajátosságait egyaránt magában hordozza.

1. táblázat: Európai országok jóléti berendezkedésének típusai és a NEET-fiatalok arányának alakulása

Ssz.	Ország	NEET-ráta (%)	Jóléti modell
1.	Svédország	6,1	szociáldemokrata
2.	Finnország	7,3	szociáldemokrata
3.	Németország	8,2	konzervatív
4.	Franciaország	9,1	konzervatív
5.	Magyarország	12,4	posztszocialista
6.	Olaszország	18,1	konzervatív/mediterrán
7.	Spanyolország	16,5	mediterrán
8.	Egyesült Királyság	11,8	liberális

Forrás: Saját szerkesztés az Eurostat (2024a) és OECD (2024) alapján.

3. Társadalmi mobilitás, osztálypozíció, oktatás, munkaerőpiac

A mobilitáskutatások egyik alapvető felismerése, hogy a társadalmi előrejutás esélye nem kizárólag az egyéni képességektől, hanem jelentős mértékben az öröklött osztályhelyzettől függ. Bukodi Erzsébet és John Goldthorpe (2020) szerint az oktatási expanzió nem hozta meg automatikusan az esélyegyenlőség növekedését, mert az új oktatási lehetőségek kihasználása továbbra is az erőforrásokkal rendelkező családok előjoga maradt.

A magyar társadalomszerkezeti kutatások szintén arra mutatnak rá, hogy a társadalmi pozíciók és mobilitási esélyek továbbra is erősen összefüggenek a származási háttérrel. Huszár Ákos (2022) szerint a társadalmi egyenlőtlenségek és az osztályszerkezet mintázatai a rendszerváltást követően sem veszítették el jelentőségüket,

így a társadalmi mobilitás lehetőségei továbbra sem függetleníthetők az egyén társadalmi helyzetétől és az örökölt erőforrásoktól.

A NEET-fiatalok ebből a szempontból különösen veszélyeztetettek: a szociális háttér, az iskolázottság és a lakóhely (pl. hátrányos régiók) összekapcsolódása alacsony mobilitási esélyeket eredményez. A mobilitás létrája számukra nemcsak rövidebb, hanem gyakran hiányos is: nem léteznek a felemelkedéshez szükséges intézményi vagy társadalmi támaszok.

Magyarországon különösen, európai szinten egyedülálló módon jelenik meg a szakiskolákban a szociokulturális hátrányok halmozódása, amely leggyakrabban korai iskolaelhagyásban (és később NEET-státuszba lépésben) nyilvánul meg.

A magyarországi kutatások – a nemzetköziekhez hasonlóan – arról számoltak be, hogy a lemorzsolódás és a korai iskolaelhagyás nem egy azonnal bekövetkező jelenség, hanem egy folyamat, amely leggyakrabban már az óvodában és az általános iskolában elkezdődik, és a középfokú oktatási intézményekben fejeződik be (pl. Rumberger 2011; Fehérvári 2015).

Magyarországon a középiskolai rendszer eltérő módon szelektál. Míg a gimnáziumokba a bejutás nehéz, ellenben alacsony lemorzsolódási aránnyal rendelkezik, addig a szakiskolákba való bekerülés egyszerű, ám a bennmaradás sokszor problémás (Paksi et al. 2020). Az is egyértelműen kimutatható, hogy a szakiskolákban felülreprezentáltak a szocioökonómiai szempontból hátrányos helyzetű fiatalok, valamint azok, akik korábbi iskolai pályafutásuk során tanulási nehézségekkel vagy kedvezőtlenebb oktatási tapasztalatokkal szembesültek (Kertesi – Kézdi 2012). Ezeket a középiskolásokat az jellemzi, hogy általában alacsony a szüleik iskolázottsága, rossz lakáskörülményekkel rendelkeznek, negatívak az iskolai élményeik, sok testvérük van, kényszerűségből választottak egy szakmát vagy egy adott intézményt, és alacsony a motivációjuk (Fehérvári 2015).

A NEET-ekhez hasonló módon a korai iskolaelhagyás tendenciái is nagyon változatosak lehetnek nem, településtípus és régió szerint.

A 2022/2023-as tanévben az általános iskolai oktatásban országos szinten 5,3 százalékos volt a hátrányos helyzetű tanulók aránya, ami 1,7 százalékpontos csökkenést mutat a 2015/2016-os tanévhez képest. A halmozottan hátrányos helyzetű tanulók aránya ugyanebben a vizsgált időszakban ennél nagyobb mértékben, 9,6 százalékról 6,4 százalékra csökkent. A hátrányos helyzetű diákok arányában jelentős területi egyenlőtlenségek mutatkoznak. Győr-Moson-Sopron vármegyében és a fővárosban 1 százalék alatt alakult ez az arány (0,8, illetve 0,9 százalék), ezzel szemben Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegye (12%), Borsod-Abaúj-Zemplén vármegye (11%) és Nógrád vármegye (11%) az országos átlag kétszeresét is túllépte.

A halmozottan hátrányos helyzetűek tekintetében az eltérések még szembetűnőbbek: míg a fővárosban 0,5 százalék Győr-Moson-Sopron vármegyében 0,7 százalék, addig Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyében 22 százalék, Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyében 20 százalék volt a veszélyeztetett tanulók aránya (KSH 2024a).

A 2022/2023-as tanévben a nappali rendszerű, középfokú oktatási intézményekben 428 ezren tanultak, ami 5,2 százalékos csökkenést jelent a 2015/2016-os tanévhez képest. Ezeknek a diákoknak 46 százaléka gimnáziumban, 53 százaléka szakiskolában, technikumban vagy szakgimnáziumban tanult. A fennmaradó 1 százalékot

a sajátos nevelési igényű diákok középfokú oktatása teszi ki. Jelentős eltérések mutatkoztak a preferált iskolatípusok között területi szinten is: míg a fővárosi tanulók 64 százaléka folytatta középfokú tanulmányait gimnáziumi oktatásban, addig a Nógrád, a Somogy, illetve a Békés vármegyei lakhellyel rendelkező, középfokon tanuló diákok hasonló arányban (62–63%) választották a szakképzést biztosító iskolatípusokat (KSH 2024b).

Magyarország régiós bontását tekintve sem látszik kibontakozni egyértelmű trend. Egyedül a közép-magyarországi régió területén mutatható ki folyamatos javulás a korai iskolaelhagyókat vizsgálva. Itt 2014-re már 10 százalék alá esett a korai iskolaelhagyók aránya. Jelentősen kedvezőtlenebb a helyzet a dél-dunántúli, az észak-alföldi, de különösen az észak-magyarországi régióban. Utóbbiban 2000 és 2014 között csökkenés helyett növekedés volt tapasztalható, az arányuk meghaladta a 18 százalékot (Fehérvári 2015). Sőt, 2020-ban Nógrád vármegyében 30 százalék fölötti volt a korai iskolaelhagyók aránya, de Borsod-Abaúj-Zemplén és Baranya vármegyében is meghaladta a lemorzsolódási index a 20 százalékot (Hajdu et al. 2021).

Településtípusok tekintetében az látszik, hogy a községekben és kisvárosokban élő fiatalokat veszélyezteti leginkább a korai iskolaelhagyás. A városokban 2010 és 2020 között 10 százalékról 13,5 százalékra növekedett a lemorzsolódók aránya, és minimálisan (1–1,5 százalékkal) a megyei jogú városokban is nőtt a korai iskolaelhagyók száma. Azonban a fővárosban kedvező trendek látszanak kibontakozni azáltal, hogy 2020-ban már csak a budapesti fiatalok 2,6 százaléka volt korai iskolaelhagyónak mondható. Ehhez kapcsolódóan hasonló értékeket találunk, ha a 20–24 évesek legmagasabb iskolai végzettségét vizsgáljuk. Nógrád, Borsod-Abaúj-Zemplén és Baranya vármegyékben az ebbe a korcsoportba tartozó fiatalok több mint 20 százaléka rendelkezett legfeljebb általános iskolai végzettséggel, addig a budapestiek esetében ez az arány alig 3 százalék volt. Kijelenthető az is, hogy a településhierarchia rendszere egyenes arányban áll az átlagos legmagasabb iskolai végzettséggel (Hajdu et al. 2021).

A fiatalok munkanélkülisége az ország összes régiójában létező probléma, azonban itt is jelentős különbségek vannak az ország egyes régiói között. A közép-magyarországi régióban és a nyugati országrészen, ahol általánosan alacsonyabb a munkanélküliek aránya, a fiatalok kisebb arányban szeretnének dolgozni. Ez azt jelenti, hogy ezeknek a fiataloknak az esetében feltételezhető az, hogy nem a munkalehetőségek hiánya vagy a szakképzettség hiánya okozza az inaktív státuszukat, hanem valamilyen más tényező, mint a családi felelősségvállalás, betegség, gyermekvállalás stb. Ugyanakkor azokban a régiókban, ahol minden korosztályban magasabb a munkanélküliek aránya, mint az országos átlag, megmutatkozik, hogy a munkanélküli fiatalok nagyobb arányban szeretnének dolgozni, ugyanakkor feltételezhetően erre nincs lehetőségük vagy megfelelő végzettségük. Emellett az is látszik, hogy a magasabb munkanélküliségű területeken a dolgozni akarók nagyobb százalékban regisztráltak a munkaügyi hivataloknál álláskeresőként. Ebből arra következtethetünk, hogy közöttük nagyobb számban vannak olyanok, akik tartósan munkanélküliek, illetve akik nehezebben tudnak segítség nélkül állást találni (Budapest Institute 2019).

A 2020-as adatok szerint a fiatalok munkanélkülisége az észak-magyarországi és az észak-alföldi régióban a legmagasabb arányú. Korcsoportos bontásból egyértelműen látszik, hogy a 16–19 évesek körében a legalacsonyabb ennek az aránya – a legsúlyosabban érintett Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében 6,2 százalék –, azonban az életkor növekedésével ez az arány drasztikusan nő. A 20–24 évesek között a legkirívóbb érték 11 százalék körül mutatkozik, és a 25–29 évesek között is ez az érték a legmagasabb, azonban az országos átlagban jelentősebb eltérés mutatkozik. A 16–19 évesek között 2,43 százalék, a 20–24 évesek között 6,36 százalék, míg a 25–29 évesek között 5,66 százalék az országos átlag. A legkedvezőbb és legkedvezőtlenebb munkaerőpiaci mutatókkal rendelkező vármegyék között azonban 6-8-szoros különbségek mutatkoznak (Hajdu et al. 2021).

A fiatal foglalkoztatottaknak egy része közfoglalkoztatásban dolgozik. 2010 és 2015 között mindhárom fiatal korcsoportban (16–19, 20–24, 25–29 évesek) számottevő növekedés volt tapasztalható. A 16–19 évesek között nőtt a legkisebb mértékben ez az arány, aminek oka az lehet, hogy ebben a korcsoportban találjuk a legkevesebb munkanélkülit. A bemutatott időszakban körükben 0-ról 1 százalékra nőtt a közfoglalkoztatottak aránya. A 20–24 évesek között 1-ről 3 százalékra, a 25–29 évesek között pedig 1-ről 4 százalékra nőtt a másodlagos munkaerőpiacon foglalkoztatottak aránya. 2020-ra azonban 2016-tól folyamatosan csökkent a fiatal közfoglalkoztatottak aránya, ami azt eredményezte, hogy négy év alatt a 2010-es szintre estek vissza mindhárom korcsoportban az arányok (Sánta 2020).

Az életkor növekedésével a foglalkoztatási arányokban is növekszik a különbség a két nem között, ami főként a gyermekvállalás és a családi feladatok vállalása miatti inaktivitással magyarázható. A munkanélküliségi adatokhoz hasonlóan nagyon nagy területi különbségek láthatók a nem dolgozó és nem tanuló fiatalok arányát tekintve is, mindhárom korcsoportban. 2020-ban például Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében a 16–19 évesek több mint 15 százaléka számított NEET-nek, míg Győr-Moson-Sopron vármegyében ez az arány kevesebb, mint 3 százalék volt. A 20–24 évesek körében már négy olyan vármegye is volt, ahol a fiatalok több mint negyede NEET-státuszú volt (ezek Nógrád, Jász-Nagykun-Szolnok, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Borsod-Abaúj-Zemplén vármegye voltak). A 25–29 évesek között pedig Tolna és Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyében az egyharmados arány közelében volt ez az érték. Ugyanígy a településtípusok is jelentősen meghatározzák a NEET-fiatalok arányát. Egyértelműen látszik, hogy a községekben élő fiatalok között magasabb a NEET-ek aránya.

Ez egyrészt magyarázható azzal, hogy a kistelepüléseken beszűkült a továbbtanulás lehetősége, másrészt kevesebb a munkalehetőség is. Mindkét tényező megköveteli azt, hogy a fiatalok mobilizálódjanak, azonban sokszor nincs lehetőségük (infrastrukturális és anyagi) arra, hogy más, nagyobb településeken tanuljanak vagy dolgozzanak. Ráadásul az látszik, hogy ezek a lehetőségek tovább korlátozódnak, hiszen 2010 és 2020 között csupán a fővárosban nem nőtt a 16–19 éves korcsoportban a NEET-ek száma, az ország összes további részén lassú, de folyamatos növekedés mutatható ki. A 20–24 évesek között Budapesten és a megyei jogú városokban 2013 és 2015 között egyértelmű csökkenés mutatkozott, azonban azóta az arányuk kisebb hullámzásokkal stagnál. Kedvező állapot jelentkezett azonban a 25–29 évesek

között, hiszen 2017 óta valamennyi településtípusban lassú, de csökkenő tendencia mérhető arányukban (Hajdu et al. 2021).

A Bukodi – Goldthorpe-féle osztályelmélet (2020) értelmében a NEET-ek olyan csoportot alkothatnak, amely nem integrálódik egyik meghatározó osztályba sem, de nem is képes az alsóbb rétegekből való kilépésre. Ez a „strukturális köztes helyzet" a marginalizáció egyik formájaként értelmezhető – különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a gazdasági passzivitás mellé gyakran társul társadalmi izoláció is.[1]

A bemutatott tendenciák alapján a NEET-fiatalok helyzete nehezen értelmezhető a klasszikus foglalkozási osztálykategóriák keretei között. A társadalmi mobilitás korlátozott lehetőségei, az oktatási hátrányok, valamint a munkaerőpiaci kiszorulás ugyanakkor arra utalnak, hogy a NEET-helyzet szorosan összefügg a társadalmi egyenlőtlenségek és a strukturális marginalizáció folyamataival. Ebben az értelemben a NEET-státusz nem pusztán egyéni élethelyzetként, hanem társadalomszerkezeti pozícióként is értelmezhető.

4. A NEET-fiatalok Magyarországon és Európában

A NEET-fiatalok aránya az utóbbi évtizedben kiemelt figyelmet kapott az európai szakpolitikákban, különösen a 2008-as gazdasági válságot követően. Az Európa 2020 stratégia keretében az Európai Bizottság létrehozta a NEET-indikátort (Bokányi – Szabó 2015), amely lehetővé teszi a tagállamok közötti összehasonlíthatóságot. Ennek jelentőségét növeli, hogy a NEET-fogalom operacionális meghatározása az egyes nemzetközi szervezetek és országok gyakorlatában részben eltérő lehet. Az Eurostat (2022) definíciója szerint a NEET-kategória azokat a 15–29 éves fiatalokat foglalja magában, akik sem oktatásban, sem képzésben, sem foglalkoztatásban nem vesznek részt.

Magyarországon 2023-ban a 15–29 éves korosztály 11,8 százaléka tartozott a NEET-kategóriába, amely valamivel meghaladja az EU27 átlagát (11 százalék). A nemek közötti különbségek számottevőek: Magyarországon a fiatal nők körében a NEET-arány meghaladja a 13%-ot, míg a férfiaknál ez kb. 10% (1. ábra). Az 1. ábrán látható, hogy a vizsgált időszakban mindkét nem esetében csökkent a NEET-ráta, ugyanakkor a nők felülreprezentáltsága végig fennmaradt. Ez arra utal, hogy a NEET-státusz kialakulásában a munkaerőpiaci tényezők mellett a családi szerepekhez és gondozási kötelezettségekhez kapcsolódó tényezők is szerepet játszhatnak. A női felülreprezentáltság uniós szinten nem trendszerű. Általában

[1] A NEET-fiatalok csoportja ugyanakkor korántsem tekinthető homogénnek. A szakirodalom egy része felhívja a figyelmet arra, hogy léteznek olyan, úgynevezett privilegizált NEET-ek is, akik nem társadalmi hátrányaik következtében maradnak távol az oktatástól és a munkaerőpiactól, hanem családi erőforrásaik lehetővé teszik számukra az elhúzódó életkezdést vagy az átmeneti inaktivitást (Eurofound 2022). Esetükben a NEET-státusz nem feltétlenül jár együtt gazdasági nélkülözéssel vagy társadalmi marginalizációval. Arányuk ugyanakkor a teljes NEET-populáción belül országonként jelentős eltérést mutathat, és Magyarországon jelenleg korlátozott empirikus ismeretek állnak rendelkezésre e csoport sajátosságairól.

a patriarchálisabb berendezkedésű, posztszocialista és a mediterrán jóléti modellek jellemzője (OECD 2024).

Hazánkban a területi különbségek is igen jelentősek: a vidéki, gazdaságilag elmaradott régiókban – például Észak-Alföldön és Észak-Magyarországon – a NEET-arány 15 százalék körül mozog, míg a fővárosban 7 százalék alatt alakulnak a tendenciák (KSH 2021).

Ez az adatsor megerősíti az elméleti keretben már tárgyalt strukturális hátrányokat: a NEET-státusz nem véletlenszerű, hanem szoros összefüggésben áll a társadalomszerkezeti pozícióval, az iskolázottsággal és a földrajzi lokalitással. Az Eurofound (2022) kutatásai szerint a NEET-fiatalok jelentős része alacsonyan képzett, gyakran korai iskolaelhagyó, és nagyobb valószínűséggel származik hátrányos helyzetű családi háttérből. Mindez arra utal, hogy a NEET-státusz kialakulása szorosan összefügg a társadalmi egyenlőtlenségek és a korlátozott mobilitási lehetőségek strukturális mintázataival.

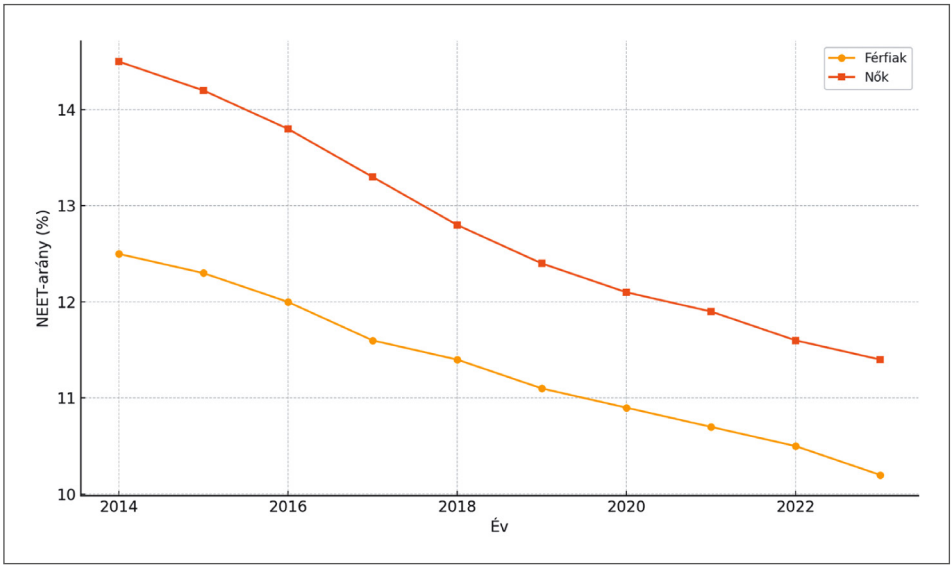

1. ábra: NEET-fiatalok arányának alakulása nemek szerint (Magyarország, 15–29 évesek)

Forrás: Saját szerkesztés az Eurostat (2024a) alapján.

4.1. Társadalmi háttér és strukturális kockázatok

Magyarországi ifjúságkutatások (Domokos et al. 2020) alapján elmondható, hogy a NEET-fiatalok szüleinek iskolai végzettsége döntő hatással van a gyermekek életútjára. Azok a fiatalok, akiknek a szülei legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkeznek, sokkal nagyobb eséllyel kerülnek inaktív státuszba, mint azok, akik felsőfokú végzettségű családból származnak.

A szociológiai irodalom ezt a jelenséget az intergenerációs tőketranszfer (OECD 2007) fogalmával írja le: a szülők gazdasági, kulturális és társadalmi tőkéje alapvetően befolyásolja, hogy a fiatal milyen erőforrásokhoz fér hozzá – különösen az oktatás, lakhatás és foglalkoztatás területén.

A Magyar Ifjúság kutatások (Domokos et al. 2020) eredményei arra is rámutatnak, hogy a NEET-státusz kialakulása ritkán vezethető vissza egyetlen tényezőre. Sokkal inkább olyan kumulatív hátrányok együttes következménye, amelyek az oktatási életút, a családi háttér, az egészségi állapot és a munkaerőpiaci lehetőségek területén egyszerre jelentkeznek (Eurofound 2022).

Továbbá, a NEET-fiatalok körében a mentális egészséggel kapcsolatos problémák, a pszichés distressz és bizonyos mentális zavarok előfordulása kiemelten magas (Coles et al. 2010), valamint a szociális izoláció és szegénység is gyakori. Ezek egymást erősítő, kumulatív hátrányok, amelyek hosszú távon konzerválják az inaktivitást.

4.2. Politikai kirekesztettség és új társadalmi törésvonalak

Geoffrey Evans és James Tilley (2017) elemzései szerint a hagyományos bal–jobb politikai törésvonalak helyett új típusú, osztályalapú, de kulturálisan is meghatározott törésvonalak rajzolódnak ki. Ezekben a megosztottságokban a társadalom alsóbb rétegei – különösen a fiatal, szakképzetlen vagy inaktív csoportok – gyakran a politikai rendszer „néma csoportjaivá" válnak.

A politikai részvétel és a társadalmi integráció összefüggéseire a magyar szakirodalomban Kovách Imre és munkatársai is felhívják a figyelmet. Integrációs modelljük szerint a társadalmi részvétel, az intézményekhez való kapcsolódás és az erőforrásokhoz való hozzáférés együttesen határozza meg az egyének társadalmi beágyazottságát (Kovách et al. 2018). E megközelítés alapján a NEET-fiatalok helyzete nem pusztán munkaerőpiaci vagy oktatási kérdésként értelmezhető, hanem a társadalmi integráció különböző dimenzióinak gyengüléseként is.

A NEET-fiatalok politikai aktivitása jellemzően alacsony: ritkábban vesznek részt választásokon, kevésbé aktívak a közéletben, és kevesebb kapcsolatuk van az állami és civil szervezetekkel. Ez a fajta politikai-közéleti távolmaradás nemcsak következménye a társadalmi kizáródásnak, hanem egyben reprodukáló tényezője is – hiszen a döntéshozatalból való kirekesztettség tovább nehezíti e csoport érdekeinek érvényesítését. Evans és Tilley (2017) azt is hangsúlyozzák, hogy az új politikai törésvonalak egyre inkább ismereti és státuszbéli szakadékká válnak: a magasan iskolázott, városi elitek és a szakképzetlen, fiatal perifériák között kulturális és attitűdbeli különbségek húzódnak. A NEET-fiatalok politikai reprezentációja így nemcsak gyenge, hanem gyakran sztereotipizált és stigmatizált is.

Az Evans–Tilley-féle elméleti keret (2017) különösen releváns a NEET-fiatalok politikai viselkedésének vizsgálatában. Ifjúságkutatások alapján a NEET-fiatalok körében az intézményekbe vetett bizalom alacsonyabb az átlagnál. 2020-as adatok szerint mindössze 28%-uk bízik a parlamentben, és csak 19%-uk vesz részt rendszeresen választásokon – míg az azonos korú, nem-NEET fiatalok körében ezek az arányok rendre magasabbak (Domokos et al. 2020).

Az adatok azt mutatják, hogy a NEET-fiatalok jellemzően nem kötődnek pártokhoz, nem vesznek részt politikai szervezetekben, és gyakran bizalmatlanság vagy politikai távolságtartás jellemzi őket. Ugyanakkor ez nem jelenti azt, hogy politikai érdeklődés vagy vélemény hiányában élnének – sokkal inkább arról van szó, hogy nem találnak olyan csatornákat vagy aktorokat, akik képviselnék az érdekeiket.

A politikai apátia tehát nem pusztán érdektelenség, hanem a társadalmi kizáródás politikai következménye. A NEET-fiatalok gyakran úgy érzik, hogy semmilyen hatással nincsenek a saját jövőjükre, és a politikai intézményeket „idegennek" tekintik. Ez a politikai elidegenedés tovább fokozhatja a társadalmi inaktivitást és kirekesztettséget, egyfajta negatív spirált létrehozva.

A NEET-fiatalok politikai aktivitásának alacsony szintje – ahogy arra Evans és Tilley (2017) is utalnak – ugyanakkor nem feltétlenül apátia, hanem sok esetben elidegenedés. Az ifjúságkutatások alapján azonban az is világossá válik, hogy ez az elidegenedés nemcsak visszahúzódást, hanem reakciót is szülhet – különösen a politikai radikalizáció formájában.

Számos nemzetközi és hazai kutatás (pl. Murányi 2012) kimutatta, hogy a marginalizált, szociális kapcsolataikban gyenge, jövőkép nélküli fiatalok körében fokozott a hajlam a szélsőséges politikai nézetekhez való vonzódásra, különösen a nacionalista vagy populista diskurzusok irányába. Ezt a jelenséget felerősíti, hogy ezek a narratívák egyszerre kínálnak közösségi identitást, bűnbakképzést és világmagyarázatot – mindezt egyszerű, direkt nyelvezettel.

Murányi István (2022) állampolgári szocializációval kapcsolatos kutatásai alapján a politikai részvétel nem egyenlően oszlik el a társadalmi rétegek között: a politikai kompetencia és részvételi hajlandóság erősen társadalmi háttérfüggő. A NEET-fiatalok gyakran olyan környezetben szocializálódnak, ahol a politikai intézmények iránti bizalom hiányzik, és az állampolgári szerep gyakorlásának gyakorlati mintái sem állnak rendelkezésre. Ez nemcsak alacsony részvételhez vezet, hanem könnyen utat enged a protest attitűdöknek, amelyek akár szélsőséges politikai választásokban is megnyilvánulhatnak.

A politikai radikalizáció lehetősége ebben az összefüggésben strukturálisan is értelmezhető jelenségként jelenik meg. Bár a NEET-fiatalok túlnyomó többsége természetesen nem radikális politikai nézeteket vall, a társadalmi marginalizáció, a korlátozott jövőperspektívák és az intézményekkel szembeni bizalmatlanság bizonyos esetekben növelheti a radikális vagy protest politikai attitűdök iránti fogékonyságot.

5. A NEET-fiatalok helye a társadalomszerkezetben

A NEET-fiatalok elhelyezése az osztályszerkezetben többek között elméleti kihívást is jelent. Hosszú ideje vita tárgya, hogyan lehet azok társadalmi pozícióját megragadni, akik inaktivitásuk, tartós munkanélküliségük vagy strukturális kiszorítottságuk révén nem illeszkednek a klasszikus foglalkozási osztályokba. Az ESeC (European Socio-economic Classification) eredeti változata például külön kategóriát tartalmazott az ilyen „kiszoruló–kirekesztett" társadalmi csoportok számára (Goldthorpe 1997; Bukodi – Goldthorpe 2020).

A NEET-fiatalok egy jelentős része – különösen azok, akik iskolai lemorzsolódás, alacsony képzettség vagy területi hátrány következtében tartósan kívül rekednek a foglalkoztatás és képzés világán – e besorolás szerint ebbe a „kiszoruló" osztályba lenne sorolható. Ez a megközelítés lehetőséget adna arra, hogy ne csupán devianciaként vagy munkaerőpiaci kudarcként, hanem strukturális pozícióként értelmezzük inaktivitásukat, az ESeC azonban ma már nem alkalmazza ezt a kategóriát (Rose – Harrison 2007).

A vizsgált adatok és elméleti megfontolások alapján a NEET-fiatalok olyan heterogén társadalmi csoportot alkotnak, amelynek tagjai eltérő társadalmi háttérrel és életutakkal rendelkeznek, ugyanakkor közös jellemzőjük, hogy különböző mértékben kiszorulnak a gazdasági, oktatási és politikai részvétel intézményes kereteiből. Ebből a szempontból a NEET-helyzet a társadalmi marginalizáció sajátos formájaként értelmezhető, amely a társadalmi integráció és a mobilitás korlátaira is ráirányítja a figyelmet.

Az általuk hordozott társadalmi tapasztalatok – a lehetőségek hiánya, a jövőkép elvesztése, a társadalmi bizalom megrendülése – a társadalmi integráció válságtüneteiként értelmezhetők. Ezen keresztül a NEET-fiatalok nem csupán saját élethelyzetük okán relevánsak a szociológia számára, hanem azért is, mert kollektív állapotuk tükröt tart a társadalom egészének működéséről. Pontosan kirajzolódik, hogy a NEET-fiatalok problémája túlmutat az egyéni élethelyzeteken, és egy mélyebb, rendszerszintű társadalmi és politikai válságot tükröz.

A NEET-fiatalok helyzete számos ponton párhuzamba állítható a prekariátus fogalmával. Különösen igaz ez azokra a fiatalokra, akik tartósan kívül rekednek az oktatás és a foglalkoztatás világán, és élethelyzetüket bizonytalanság, korlátozott jövőperspektíva és gyenge intézményi beágyazottság jellemzi. Ugyanakkor a NEET-kategória heterogenitása miatt a két fogalom nem tekinthető egymással azonosnak. Guy Standing (2011) szerint a prekariátus nemcsak gazdasági, hanem identitásválságban is szenvedő társadalmi réteg, amely nem rendelkezik stabil jövedelemmel, kiszámítható foglalkoztatási viszonyokkal, és gyakran a társadalmi státuszát is átmenetinek, marginálisnak éli meg.

A NEET-ek – különösen azok, akik nem csupán átmenetileg, hanem tartósan maradnak ki a munkaerőpiacról és az oktatásból – ennek a rétegnek tekinthetők. A láthatatlanságuk nemcsak statisztikai, hanem társadalomszerkezeti természetű is: sem az ipari munkásosztályhoz, sem a középosztályhoz nem sorolhatók, mégis tömegesen jelen vannak a társadalomban, és kiszolgáltatottságuk a szociális állam visszavonulásával tovább erősödik.

A prekariátus mint *„új veszélyes osztály"* (Standing 2011), nemcsak gazdaságilag, hanem politikailag is kihívást jelent: egyre nagyobb azon fiatalok száma, akik nemcsak a rendszerből estek ki, de akik számára a hagyományos politikai keretek sem kínálnak érdemi válaszokat.

Konklúziók

Az elméleti és empirikus elemzés összekapcsolása alapján három kulcskövetkeztetés fogalmazható meg.

A NEET-jelenség strukturális beágyazottsága

A Piketty (2015) és Atkinson (2014) által leírt gazdasági egyenlőtlenségek, valamint Bukodi és Goldthorpe (2020) mobilitáselméletei alapján a NEET-státusz kialakulása jelentős mértékben összefügg strukturális tényezőkkel. A családi háttér, az oktatási lehetőségek, a területi elhelyezkedés, valamint a társadalmi tőke megléte vagy hiánya egyaránt hozzájárulhat ahhoz, hogy egyes fiatalok hosszabb távon kiszoruljanak a munkaerőpiacról és az oktatásból.

A 2. ábrán is látható, hogy bár Magyarországon a NEET-fiatalok aránya lassan csökken, még mindig meghaladja az EU-átlagot. Ez arra utal, hogy a magyar társadalomban a strukturális akadályok továbbra is erősebben hatnak a fiatalok egy részére, különösen a hátrányos helyzetű régiókban élőkre.

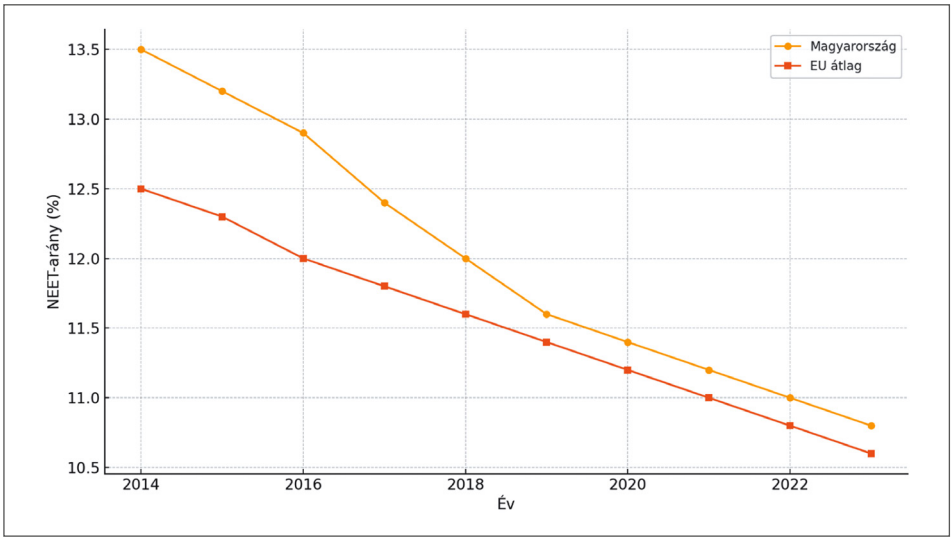

2. ábra: NEET-fiatalok arányának alakulása (15–29 évesek) 2014–2023

Forrás: Saját szerkesztés az Eurostat (2024b) alapján.

Mobilitásválság és a lehetőségek hiánya

Az empirikus adatok arra utalnak, hogy a NEET-fiatalok körében felülreprezentáltak az alacsonyabb iskolai végzettségű, kedvezőtlenebb társadalmi helyzetű családokból származó fiatalok, akik korlátozottabb lehetőségekkel rendelkeznek a társadalmi felemelkedésre. A Bukodi–Goldthorpe-féle érvelés (2020) szerint ez a helyzet nem

csupán a gazdasági hátrányok következménye, hanem olyan újratermelődési folyamatok eredménye is lehet, amelyek hozzájárulnak a társadalmi egyenlőtlenségek fennmaradásához. A NEET-fiatalok helyzete arra hívja fel a figyelmet, hogy a társadalmi mobilitás lehetőségei nem egyenlően hozzáférhetők valamennyi fiatal számára.

Az esélyegyenlőség társadalmi ígérete – miszerint mindenki képes előrejutni, ha elég erőfeszítést tesz – ezekben az esetekben nem érvényesül. A NEET-fiatalok helyzete éppen azt bizonyítja, hogy a strukturális mobilitási csatornák beszűkültek vagy megszűntek.

Politikai láthatatlanság és kirekesztettség

Evans és Tilley (2017) osztályalapú politikai polarizációról szóló munkája alapján a NEET-fiatalok csoportja politikailag is perifériára szorult. Alacsony részvételi hajlandóságuk, a politikai intézményekkel szembeni bizalmatlanságuk, valamint az érdekképviselet hiánya azt mutatja, hogy ez a csoport nemcsak társadalmilag, hanem politikailag is „láthatatlanná" vált.

A politikai elidegenedés tovább fokozza a társadalmi kizáródást: az a fiatal, aki nem hisz abban, hogy bármilyen módon hatással lehet a saját jövőjére vagy a társadalmi viszonyokra, sokkal nagyobb eséllyel marad kívül mind az intézményes rendszereken, mind a civil aktivitáson.

Összefoglalás

A tanulmány célja az volt, hogy elméleti és empirikus szempontból feltárja a NEET-fiatalok társadalmi helyzetét, különös tekintettel a gazdasági egyenlőtlenségek, a társadalmi mobilitás és a politikai kirekesztettség metszéspontjára. A vizsgálat során világossá vált, hogy a NEET-státusz nem elszigetelt vagy véletlenszerű jelenség, hanem a kortárs társadalmak strukturális jellemzőinek tünete.

A Piketty (2015) és Atkinson (2014) által leírt vagyoni koncentráció, a Bukodi – Goldthorpe-féle mobilitási akadályok (2020), valamint Evans és Tilley (2017) politikai törésvonal-elemzése együttesen rámutatnak: a NEET-fiatalok helyzete jól szemlélteti a társadalmi újratermelődés mechanizmusainak működését. Az ő inaktivitásuk nem egyszerűen foglalkoztatási kérdés, hanem komplex társadalmi állapot, amelyet erőteljesen befolyásol a származási háttér, a területi és nemi egyenlőtlenségek, valamint a demokratikus részvételhez való hozzáférés hiánya.

A tanulmány eredményei arra utalnak, hogy a NEET-fiatalok helyzete nem ragadható meg kizárólag munkaerőpiaci vagy oktatási kategóriák mentén. Bár a NEET-kategória heterogén társadalmi csoportot takar, tagjai gyakran hasonló strukturális kockázatokkal és marginalizációs folyamatokkal szembesülnek. Ennek vizsgálata hozzájárulhat ahhoz, hogy a gazdasági kirekesztettség mellett annak társadalmi és politikai következményeit is jobban megértsük. Jövőbeli kutatások és szakpolitikai beavatkozások csak akkor lehetnek hatékonyak, ha nemcsak a munkaerőpiaci integrációt célozzák, hanem a strukturális egyenlőtlenségek csökkentését is – különösen az oktatás, a szociális védelem és a helyi közösségi fejlesztések terén.

A szociológia számára a NEET-fiatalok elemzése különösen releváns: egyszerre tárja fel a társadalmi újratermelés mechanizmusait és a társadalomtudomány válaszadási lehetőségeinek korlátait. E csoport sorsa végső soron nemcsak róluk szól – hanem arról is, hogy milyen társadalmat építünk.

Mindezek alapján úgy tűnik, hogy a NEET-fiatalok helyzete nem kezelhető pusztán munkaerőpiaci vagy oktatáspolitikai eszközökkel. A jelenség strukturális gyökerei és az intergenerációs egyenlőtlenségek újratermelődése arra utalnak, hogy olyan társadalompolitikai válaszokra van szükség, amelyek nem feltételekhez kötött segélyezési logikán, hanem esélykiegyenlítő és inkluzív intézményrendszeren alapulnak. E szempontból a NEET-fiatalok nem csupán támogatandó célcsoportként jelennek meg, hanem olyan társadalmi indikátorként is, amely visszajelzést ad a társadalmi mobilitási utak nyitottságáról. A jövő szociálpolitikájának ezért nemcsak a foglalkoztathatóságot kell céloznia, hanem a fiatalok társadalmi beágyazottságának, politikai láthatóságának és állampolgári integrációjának erősítését is.

Irodalom

Atkinson, A. B. (2014): *Inequality: What can be done?* Harvard University Press.

Bokányi Z. – Szabó Á. (2015): NEET-fiatalok: Egy fogalom nyomában. *Kapocs*, *14*(1): 28–39.

Bourdieu, P. (1986): The forms of capital. In: Richardson, J. G. (ed.): *Handbook of theory and research for the sociology of education,* 241–258. Greenwood Press.

Budapest Institute (2019): *Lehet még munkaerő-tartalék a hátrányosabb helyzetű régiókban*. https://budapestinstitute.eu/index.php/hirek/adatlap/ibs_youth_neet_regiok/hu (Letöltve: 2025. 06. 24.)

Bukodi, E. – Goldthorpe, J. H. (2020): *Social inequality and social mobility: Is there an inverse relationship?* SocArXiv. https://osf.io/preprints/socarxiv/jkqne/ (Letöltve: 2025. 06. 24.)

Coles, B. – Godfrey, C. – Keung, A. – Parott, S. – Bradshaw, J. (2010): *Estimating the life-time cost of NEET: 16–18-year-olds not in Education, Employment or Training. Department of Social Policy and Social Work and Department of Health Sciences*. University of York. https://www.york.ac.uk/inst/spru/research/pdf/NEET.pdf (Letöltve: 2025. 06. 24)

Csoba J. (2009): Akarnak-e dolgozni a munkanélküliek? *Esély*, *20*(5): 3–19.

Domokos T. – Kántor Z. – Pillók P. – Székely L. (2020): *Magyar Fiatalok 2020*. Társadalomkutató Kft., Budapest.

Esping-Andersen, G. (1990): *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Princeton University Press, New Jersey.

Eurofound (2022): *NEETs.* https://www.eurofound.europa.eu/hu/topic/neets (Letöltve: 2025. 06. 24.)

Eurostat (2022): *Young people neither in employment nor in education and training by sex (NEET).*

https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/sdg_08_20/default/table?lang=en (Letöltve: 2025. 06. 24.)

Eurostat (2024a): *NEET rate by sex and age.* https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/edat_lfse_20/default/table (Letöltve: 2025. 06. 24.)

Eurostat (2024b): Young persons neither in employment nor in education and training by labour status (NEET rates). https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/edat_lfse_20$dv_1101/default/table?lang=en&category=chldyth.yth.yth_empl (Letöltve: 2026. 01. 23.)

Evans, G. – Tilley, J. (2017): *The new politics of class: The political exclusion of the British working class*. Oxford University Press, Oxford.

Fehérvári A. (2015): Lemorzsolódás és a korai iskolaelhagyás trendjei. *Neveléstudomány*, *3*(3): 31–47.

Fiszbein, A. – Schady, N. – Ferreira, F. H. G. – Grosh, M. – Keleher, N. – Olinto, P. – Skoufi, E. (2009): *Conditional Cash Transfers: Reducing Present and Future Poverty*. The World Bank.

Furlong, A. – Cartmel, F. (2007): *Young People and Social Change: New Perspectives*. Open University Press, Milton Keynes.

Goldthorpe, J. H. (1997): Problems of 'meritocracy'. In: Halsey, A. H. et al. (eds.): *Education: Culture, Economy and Society*, 492–505. Oxford University Press, Oxford.

Hajdu T. – Hermann Z. – Horn D. – Hőnich H. – Varga J. (2021): *A közoktatás indikátorrendszere 2020*. KRTK Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest.

Huszár Á. (2022): Osztályszerkezet és jövedelemeloszlás Magyarországon 1982 és 2019 között. In: Kolosi T. – Szelényi I. – Tóth I. Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport 2022*. TÁRKI, Budapest, 159–173.

Kálmán J. (2015): A közfoglalkoztatási programok háttere és nemzetközi tapasztalatai. In: Fazekas K. – Varga J. (szerk.): *Munkaerőpiaci Tükör 2014*. MTA KRTK Közgazdaságtudományi Kutatóintézet, Budapest. 42–58.

Kertesi G. – Kézdi G. (2012): A roma és nem roma tanulók teszteredményei közti különbségekről és e különbségek okairól. *Közgazdasági Szemle*, *59*(7–8): 798–853.

Kovách I. – Szabó A. – Hajdu G. – Kristóf L. – Gerő M. (2018): Az integrációs modell érvényessége. *Szociológiai Szemle, 28*(3): 22–42.

KSH (2021): *A foglalkoztatásban, oktatásban és képzésben nem részt vevő fiatalok aránya (NEET-ráta, 15–24).* https://ksh.hu/s/kiadvanyok/fenntarthato-fejlodes-indikatorai-2022/1-31-sdg-4 (Letöltve: 2025. 06. 24.)

KSH (2024a): *Hátrányos és halmozottan hátrányos helyzetű általános iskolai tanulók aránya a nappali oktatásban járásonként 2022/2023.* https://ksh.hu/s/helyzetkep-2022/#/kiadvany/oktatasi-adatok-2022-2023/a-hatranyos-helyzetu-hh-es-halmozottan-hatranyos-helyzetu-hhh-altalanos-iskolai-tanulok-aranya-a-nappali-oktatasban-jarasonkent-20222023 (Letöltve: 2025. 06. 24.)

KSH (2024b): *A középfokú nappali oktatásban tanulók megoszlása iskolatípusok szerint vármegyénként 2022/2023.* https://ksh.hu/s/helyzetkep-2022/#/kiadvany/oktatasi-adatok-2022-2023/a-kozepfoku-nappali-oktatasban-tanulok-megoszlasa-iskolatipusok-szerint-varmegyenkent-20222023 (Letöltve: 2025. 06. 24.)

Lentner Cs. – Sági J. – Tatay T. (2017): A magyar családtámogatási rendszer prioritásai. *Acta Humana, 5*(3): 37–46.

Lindert, K. (2014): *Conditional Cash Transfers (CCTs).* The World Bank. https://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/Event/social-protection/Lindert%20-%20CCTs%20.pdf (Letöltve: 2025. 06. 24.)

Lodemel, I. – Trickey, H. (2000): *An Offer You Can't Refuse: Workfare in International Perspective.* Policy Press, Bristol.

Murányi I. (2012): Előítéletesség és demokrácia-értelmezés a fiatalok körében. *Educatio, 21*(2): 259–271.

Murányi I. (2022): *Fiatalok állampolgári szocializációja*. Szociológiai Tudástár 7., Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.

OECD (2007): *Intergenerational transmission of disadvantage: Mobility or immobility across generations?* OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/9789264039322-en

OECD (2024): *Youth not in employment, education or training (NEET).* https://data.oecd.org/youthinac/youth-not-in-employment-education-or-training- neet.htm (Letöltve: 2024. 06. 24.)

Paksi B. – Széll K. – Magyar É. – Fehérvári A. (2020): A lemorzsolódás egyéni és kontextuális tényezői. *Iskolakultúra, 30*(8): 62–81. https://doi.org/10.14232/ISKKULT.2020.8.62

Piketty T. (2015): *A tőke a 21. században*. (Ford.: István G.). Kossuth Kiadó, Budapest.

Rose, D. – Harrison, E. (2007): The European socio-economic classification: a new social class schema for comparative European research. *European Societies, 9*(3): 459–490. https://doi.org/10.1080/14616690701336518

Rumberger, R. W. (2011): *Dropping Out: Why Students Drop Out of High School and What Can Be Done About It.* Harvard University Press, Cambridge.

Sánta T. (2020): Nők a magyar NEET-csoportban. *Esély, 31*(1): 73–92.

Standing, G. (2011): *The Precariat: The New Dangerous Class*. Bloomsbury Academic, Manhattan.

Közelkép – tanulmányok

Designing Digital Social Campaigns through Short Film: A Case of Disability Representation in Indonesia

Devicha Pradinda
LSPR Institute of Communication and Business, Jakarta, Indonesia
devichapradinda@gmail.com

Mutiara Angelia Maharani Kenamon
LSPR Institute of Communication and Business, Jakarta, Indonesia
monakenamon30@gmail.com

Aditya Nugroho Pratomo
LSPR Institute of Communication and Business, Jakarta, Indonesia
aditya.n@lspr.edu

Dhita Widya Putri
University of Debrecen, Faculty of Economics and Business Corresponding Author
widya.putri.dhita@econ.unideb.hu

Abstract
This study investigates the Indonesian Di Atas Kaki Sendiri campaign, examining the scope of stigma representation in the short film and its use as an instrument in a digital social campaign strategy for stigma reduction. Using a qualitative case study approach, informed by social marketing, social change, and visual social semiotics, the study analyses the campaign's purpose, representation, and audience perception on YouTube and Instagram. The study argues that the film promotes an affirmative counter-narrative to stigma by emphasising the everyday actions and relational dignity of people whose stigma and deficit narratives are socio-politically constructed. The findings extend existing digital advocacy frameworks by demonstrating how short films function as campaign artefacts for social inclusion, with implications for advocacy practice and policy.

Keywords: Disability representation; Down syndrome; digital social campaign; short film; Instagram; social marketing; visual social semiotics

Javasolt hivatkozás: Devicha Pradinda et al. (2026): Designing Digital Social Campaigns…
Metszetek Társadalomtudományi Folyóirat, 15(1): 143–158. https://doi.org/10.18392/metsz/2026/1/8

Absztrakt

Digitális társadalmi kampányok tervezése rövidfilmen keresztül: A fogyatékosság reprezentációjának indonéziai esete

A tanulmány azt vizsgálja, miként működhet egy rövidfilm digitális társadalmi kampányeszközként a stigmák csökkentésében, a Di Atas Kaki Sendiri (Indonézia) kampány példáján keresztül. A kvalitatív esettanulmány a társadalmi marketing, a társadalmi változás és a vizuális társas-szemiotikai megközelítés integrálásával kapcsolja össze a kampánycélokat, a reprezentációs döntéseket és a közönség értelmezését a YouTube- és Instagram-terjesztés kontextusában. Az eredmények szerint a film a fogyatékosságot nem hiányként, hanem a mindennapi cselekvőképesség, a kapcsolati méltóság és a stigmával szembeni ellenállás narratívájaként jeleníti meg. Az Instagram emellett részvételi felületként erősíti az empátiát és a láthatóságot a kommentek és megosztások révén, ami az inklúzióval kapcsolatos diskurzus intenzívebbé válására utal. A tanulmány integratív keretet kínál rövidfilmek digitális érdekvédelmi kampányokban betöltött szerepének elemzéséhez.

Kulcsszavak: fogyatékosság reprezentációja; Down-szindróma; digitális társadalmi kampány; rövidfilm; Instagram; társadalmi marketing; vizuális társas szemiotika

Introduction

Misrepresentation, discrimination, and social stigma continue to affect people with Down syndrome in societies like Indonesia (Komardjaja 2005; Handoyo et al. 2022; Suardani et al. 2024). Despite advances in healthcare and the expansion of inclusive education, people with Down syndrome continue to be framed through deficit-oriented narratives. Medicalized interpretations circulate into public discourse and shape everyday social narratives that cast disability as an individual deficit, framing participation as limited by social, attitudinal, and institutional barriers in education, employment, and social life (Beaudry 2016; Link – Phelan 2001). Such medically derived framings shape how the public perceives the participation of people with disabilities, including people with Down syndrome, in education, employment, and social life. In Indonesia, public knowledge of Down syndrome remains influenced by stereotypes and broader social discourse (Handoyo et al. 2021; Suardani et al. 2024), and there remains a severe lack of grounded social knowledge in public affairs and social discourse to guide people toward more positive and empowering narratives (Ministry of Health of the Republic of Indonesia 2018). These deficit-oriented perspectives matter because they affect the day-to-day practices of organisations as well as institutional interaction, access, and participation. Dominant medical and deficit-oriented framings of disability tend to locate responsibility at the individual level, while leaving structural conditions underexamined. Conversely, a social perspective on disability argues that exclusion and inequity are not the result of disability alone but are the product of stigma and unequal access and recognition. Shifting public perspectives on Down syndrome is therefore an important dimension of social change, one that requires purposeful communication strategies rather than clinical solutions alone (Parton 1996).

Down syndrome is one of the more prevalent genetic variations in the world, with approximately 1 in 1,000 live births being affected (World Health Organization 2021). Medically, Down syndrome (trisomy 21) results from the presence of a full or partial extra copy of chromosome 21, which may lead to varying degrees of intellectual disability, characteristic facial features, and associated health conditions such as congenital heart defects and respiratory difficulties (Bull 2020; Asim et al. 2015). At the national level, Indonesia recognizes significant gaps in knowledge, social discourse, and stigma that perpetuate medical and social silence and disability, undermining educational inclusion, social inclusion, and inclusive school participation (BPS 2020). This gap suggests that stigma is sustained as much by communicative practices and social discourse as by medical framing, making communication a critical site of intervention. Stigma reduction and inclusion depend not only on expanding services but also on reshaping public conceptions of what is "normal," "capable," and "valuable." Digital media is well suited to this type of intervention because it enables the rapid circulation of alternative narratives and facilitates audience participation. However, campaigns aimed at influencing attitudes and behaviours should not be the sole product of an intuitive approach, as emphasized repeatedly in the social marketing literature. Instead, campaigns should be grounded in a strong theoretical framework and an audience-specific methodology (Kotler – Lee 2019; Levit – Cismaru 2020).

In recent years, digital media has emerged as an important space for social advocacy, with social media marketing campaigns increasingly used to counter stigma and promote inclusion. Social media marketing facilitates the distribution of emotional campaigns that engage and stimulate audience interaction, as well as the delivery of a wide-scale audience reach. Social marketing campaigns that integrate narrative and emotion through the symbolism of visual storytelling have become increasingly popular, particularly in short films. Research in communication and advertising indicates that moving images capture attention, facilitate recall, and stimulate emotional responses, which partly explains the growing reliance on video-based social media campaigns (Simola et al. 2014). Studies on visual communication recognize that moving pictures are more than mere information carriers. Kress and van Leeuwen (2006) claim that images function as social semiotic instruments, whereby framing, composition, gaze, and narrative are selected not merely to represent but to create certain realities. As such, social campaigns utilizing short films organize, structure, and shape how the public understands social issues. Visual narratives are particularly effective in digital spaces, where cognitive engagement, emotional resonance, and social interaction converge. Short films are well suited to digital advocacy because they integrate narrative, emotion, and visual composition in ways that enable audiences to identify with and empathise with the protagonists. From a visual communication perspective, meaning construction is shaped by the filmmaker's representational decisions, particularly in framing, composition, and audience positioning. In this sense, short films do not merely depict disability; they construct meaning through representational choices that can either reproduce stigma or offer more empowering interpretations (Kress – van Leeuwen 2006).

Theories on social marketing also posit that campaigns aimed at altering social attitudes and behaviours require a robust theoretical foundation to inform and guide the strategy. Social marketing theories advocate that campaigns with distinct behavioural outcomes, tailored to the audience, and employing theoretically comparable message strategies produce optimal marketing results (Kotler – Lee 2019). However, empirical evidence suggests that many social marketing campaigns rely more on creative intuition than on theoretical grounding, which weakens both campaign design and evaluation (Levit – Cismaru 2020). Disability-focused campaigns, for instance, may feature emotionally compelling designs, yet the representational choices underlying that design are rarely examined within a social change framework. From a communication perspective, social change involves the strategic renegotiation of meanings, norms, and power relations. Parton (1996) explains how social change theories delineate the various ways social transformation can occur beyond policies and institutional reform, including discourse and representation, as well as mundane, everyday meaning-making. Social change occurs through media-based social advocacy campaigns, which disrupt dominant narratives and present marginalized groups in different ways. Disability-focused advocacy campaigns must therefore work to transform public discourse by replacing deficit narratives with framings that foreground agency and social inclusion.

Within digital social marketing campaigns, short films are distinctive. Social marketing short films, unlike traditional advertising, can deepen the narrative, foster a sense of connection, and heighten the audience's emotional engagement. The representation of the disability community is important, as social marketing films can challenge, disrupt, and transform the dominant narrative by fostering

Figure 1: Screenshot from the film's official YouTube upload page showing the promotional thumbnail for Di Atas Kaki Sendiri (Standing on Our Own Feet).

Source: Boomi Production n.d.

empowering rather than disempowering stereotypes. Visual communication theorists contend that photographic and video documentation of reality is a social construction rather than a mere reflection of the real world (Kress – van Leeuwen 2006). While the advocacy field has expanded its use of short films, academic research that considers them within the framework of digital social campaigns, with a focus on disability representation, remains relatively new. Most research appears to focus on one of the following two angles: the technical/production aspects of the audiovisual work, or the audience's critique regarding the visual advertising. Few studies have attempted to integrate social campaign strategy, visual communication, and social change theory into a single analytical framework. Furthermore, research on the Global South, and Indonesia in particular, has been very scant, despite significant cultural variations, differences in media use, media consumption, and disability discourse.

This research investigates a digital social campaign, *Di Atas Kaki Sendiri* ("Standing on Our Own Feet") (as shown in Figure 1), which aims to address stigma surrounding children with Down syndrome in Indonesia and to fill gaps.

Visual narrative social media campaigns on Instagram and YouTube feature messages on the self-sufficiency, dignity, and ability of people with disabilities. This study does not conceptualize the short film as an artistic and cultural product but rather as a tool of communication within a larger digital social campaign. Short films are indicative of other advancements and ongoing improvements in visual communication. Chandler, Baker, and Fisher (1999) explain that visual communication research indicates that the production and distribution of films occur in a decentralised, collaborative digital environment, enabling the visual message to be communicated and disseminated across various social platforms. These advancements allow for films to extend beyond the cinematic experience, creating a social communication tool. This is particularly the case with social media, where films transcend the cinematic experience to become social advocacy texts and participatory media artefacts. Consequently, this research focuses on the following questions:

1. In the context of digital social advocacy, how is disability representation constructed in the short film *Di Atas Kaki Sendiri*?
2. How do audiences engage with, and respond empathetically to, the short film when it circulates on Instagram as a social advocacy tool?
3. In what ways does the campaign suggest a change in the way the public views children with Down syndrome?

In this respect, the study has three objectives. The first is to determine which positive representational techniques and strategies the short film employs to present a positive image of children with Down syndrome. The second is to explore the opportunities digital platforms provide for participatory social advocacy campaigns, as well as the emotionally engaging aspects of the campaigns. The third is to enhance the existing empirical body of work on social advocacy campaigns and visual communication by providing an Indonesian context for the analysis.

This study's contribution lies in its integrative approach that combines theories of social marketing, social change, and visual communication to explore digital campaigns, with a specific focus on short films. This approach situates the short film within a social campaign, rather than as an artistic or technical work, providing insight into the use of visual narratives for social change. The results of this study are helpful to communication practitioners, NGOs, and policymakers in designing digital campaigns on disability inclusion that are more effective and grounded in theory.

As a qualitative case study, this research produces context-specific findings that are not intended for statistical generalisation. Audience responses were assessed through qualitative feedback and engagement indicators rather than experimental methods. Future research building on this study may consider comparative studies, audience experiments, or more longitudinal analyses of changes in attitudes.

Methodology

To understand how a short film used in a digital social campaign functions and how it frames and circulates representations of disability, this research employs a qualitative case study design with practice-informed components. The first author was the director of the short film and a member of the campaign team. The study is therefore practice-based research, and the campaign documentation is an insider source. To limit the risk of a favourable reading, the representational coding was carried out against the film text itself, audience comments were coded without reference to the campaign's own claims, and engagement figures are reported as exported rather than interpreted as evidence of effect. A qualitative approach was adopted for this study, as it centres on the concepts of meaning, representation, and audience interpretation, which are more social issues than cases of statistical generalizability. Qualitative methodology serves as a compass for researchers, guiding them to inductively develop an understanding of patterns in text and context while remaining attuned to the social context and participants' agency (Taylor et al. 2016). The case in this study is the social campaign *Di Atas Kaki Sendiri*, which centres on a short video circulated on Instagram and YouTube. The case was selected because it addresses stigma associated with children with Down syndrome through a visual narrative approach to advocacy, making it suitable for representational analysis within a digital campaign context. Data were collected from multiple sources to enhance interpretive trustworthiness through triangulation (Taylor et al. 2016). Social marketing theory views the campaign as a form of attitude communication, shaped by its objectives, audiences, value proposition, and platform choice. Social change theory views the reframing and renewal of everyday discourse as a shift from social stigma toward more positive language, with a focus on the multilayered nature of everyday social stigma. Visual communication theory, particularly social semiotics, examines the various forms of meaning, representational and otherwise, constructed through the framing, salience, composition, and positioning of viewers in a particular social sequence by the moving image. The data set consists of:

1. The short film is the primary text of the campaign. The entire short film was the focal point of the analysis.
2. Information related to the campaign was disseminated on social media. In reviewing campaign-related Instagram posts (captions, visuals, hashtags) and campaign-related YouTube videos (thumbnails, titles, and descriptions), additional campaign materials were identified.
3. Audience social media engagement metrics and qualitative data. Audience engagement metrics (e.g., impressions, likes) were collected to provide a snapshot of potential campaign impact. In contrast, audience comments were collected to provide insights into common themes, signs of empathy, and stigma-related responses.
4. Documentation of artifacts as evidence of actions. Other evidence, such as campaign rationale, design, and final reports, was used to reconstruct the message alignment across (pre-production, production, and distribution) phases of campaign development.

To illustrate the integration of social meaning and the artistic process, the data collection and descriptions were divided into three practice phases:

1. During pre-production, the purpose of the campaign was set, the framing of the stigma to be addressed was identified, the story arc was constructed, and messaging was determined through script, concept, and storyboard development.
2. In production, the story and intention were converted into visuals and audio. At the same time, important decisions were made regarding representation (e.g., character placement, visual focus, and narrative organisation).
3. Distribution concentrated on platform-oriented dissemination on Instagram and YouTube and included promotional tools (thumbnail, captions) and the structuring of audience participation portals via comments and sharing functions.

The analysis was conducted in two interrelated layers:

1. Representation analysis of the film and the campaign visuals. The film and companion visuals were examined through the lens of a visual communication approach that treated still and moving images as socially constructed elements that construct meanings through the selective processes of framing, compositional arrangements, and viewer positioning (Kress – van Leeuwen 2006). The focused coding examined the film's construction of capability/agency, dignity, and recognition in relationships, and stigma resistance.
2. Thematic analysis of the audience's comments and the contextualization of interactions. Comments and captions were examined through thematic coding, which identified the audience's interpretative patterns (empathetic stances, reinforcing stereotypes, and inclusion advocacy). The descriptors

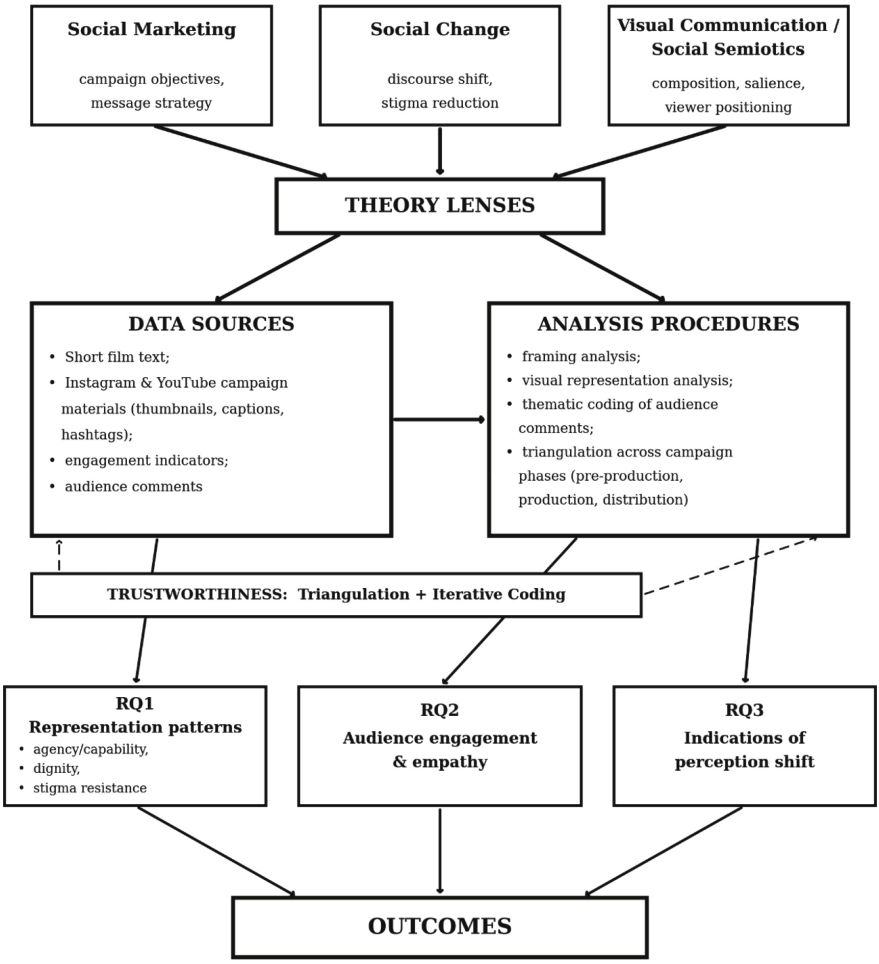

Figure 2: Conceptual Analytical Framework Linking Theory Lenses, Data Sources, and Research Questions

Source: created by the authors (2025).

of audience engagement were used to illustrate the intensity of interactivity rather than to provide causal evidence of attitude change.

The analysis was connected to the research questions as follows. RQ1 is anchored in a visual analysis of the film and campaign visuals (agency/capacity, dignity/recognition, stigma resistance); RQ2 and RQ3 are drawn from thematically coding audience comments and contextualizing engagement metrics as correlates of discourse intensity. Engagement metrics serve as proxies for interaction intensity and message resonance, not as causal evidence of attitude change (as shown in Figure 2). To enhance the trustworthiness of the findings, the study employed qualitative methods, including data triangulation (film narrative, campaign

materials, audience feedback, and engagement documents), iterative coding, and articulation of analytic processes. Such measures met the qualitative research standards, which emphasize a close fit between the materials empirically gathered and their interpretation, as well as the need for multiple perspectives in constructing social meaning (Taylor et al. 2016).

Discussion of Results

1. The short film as a vehicle for positive disability representation

By emphasising disability as a lived experience rather than a deficiency, the short film *Di Atas Kaki Sendiri* aims to shift stigma. Drawing on visual social semiotics, the analysis examines how meaning is created through representational strategies, what is made salient, how viewers are positioned to "see," and how narrative cues guide meaning-making (Kress – van Leeuwen 2006). The film narrative, rather than depicting the child with Down syndrome as a figure of pity, centres on the alignment of disability with agency/capability, dignity/acknowledgment, and stigma resistance; these are the three coding categories employed in the analysis (Campaign documentation 2025; Boomi Production n.d.).

A. Agency or capability (everyday independence). Capability is, once more, anchored in the film in the ordinary relational action of the routine rather than in the extraordinary. For example, Ibnu is portrayed as an active, contributing member of the family when he distributes food and takes the initiative in routine tasks (Scene 2). Later, responsibility in the form of capability is further reinforced through work. After the incident at the laundry kiosk, the narrative continues to place Ibnu within the realm of work and responsibility rather than outside it (Scene 7). Ibnu serves drinks to Yusuf and Joe in the last scene, further evidencing the everyday rhythm of mutual support that is taken for granted as he causes competence and care to normalize (Scene 10).
B. Recognition/dignity (being seen as fully human and relational). Family ties, intimacy, and recognition construct dignity: Ibnu embraces Yusuf just before he heads off to school, while Nisa tenderly adjusts Yusuf's tie (Scene 2), framing the home as a place of care rather than a place of burden. A particular form of intimacy also creates space for recognition, as when Ibnu, in an act of seeking recognition by showing his drawing to Nisa, is instead encountered by her absence, and the narrative is shifted from one of 'medical difference' to grief, loss, and the vulnerability of the human (Scene 5).
C. Resistance to Stigma (Reframing and Witnessing). In the film, stigma resistance develops as other characters come to 're-see' Ibnu. For Yusuf, the realization that Ibnu is missing is a moment of panic, only momentarily arrested, before he activates narrative processing through a drawing of Ibnu's family and shifts to understanding and relational responsibility (Scene 8). The cemetery scene also positions Ibnu as a moral subject (rather than a problem to be solved): Joe explicitly narrates Ibnu's struggles and efforts to live independently

with Yusuf after the death of Nisa; his account is followed by flashbacks that confirm the claim as practice, and not only sentiment (Scene 9).

To begin with, the film promotes an agency or capability frame by reinforcing the idea of independence as an achievable, everyday reality rather than an extraordinary feat. This aligns with the campaign's objective, which is to "combat negative stigma… by presenting positive representation… and encouraging perception change" (Campaign documentation 2025). By providing a positive narrative as a "counter-frame" to deficit-oriented stories, this strategy conceptually guides viewers toward

Figure 3: Offline screening as part of the campaign lifecycle

Source: Campaign documentation 2025

the idea that capability is a byproduct of support, opportunity, and recognition rather than "fixing" the individual.

This film's approach to humanitarian recognition and dignity develops audience empathy (as shown in Figure 3) through narrative elements like family relations, human effort, vulnerability, and hope rather than through medical pathways, which aligns with the argument that social change occurs through shifts in public discourse and everyday meaning-making around stigma (Parton 1996). It is this logic of inclusion and respect that makes the film a valuable piece of advocacy. Finally, the film distances stigma by encouraging the audience to put themselves in the empathy zone and think of the social attitudes rather than the moral judgment of the person, since stigma operates as a socially assigned position, maintained through labels, stereotypes, and routinised everyday discourse (Link – Phelan 2001). The film cultivates stigma resistance by offering a positive representational frame that encourages social support and identification rather than avoidance or distancing.

2. Instagram as a space for empathy and participation

Even when examining the campaign, the strategy employed for the film's digital distribution illustrates a functional separation between reach and engagement, with each expressed in different forms across platforms. YouTube's role was focused on awareness and reach. In contrast, Instagram's role focused on engagement, enabling users to participate in the campaign emotionally and interactively. Evidence from the conversations in the campaign suggests that even though the distribution of conversations across YouTube and Instagram was relatively even, users on Instagram exhibited greater levels of interaction: Instagram users produced 284 conversations, with 190 individual users participating, implying that some users had greater levels of engagement, whereas YouTube users produced 251 conversations with 243 individual users, implying that answers were more "one-off" (Campaign documentation 2025).

This observation supports the claim that Instagram is more than a simple dissemination tool; rather, it is a space of relational participation in response to the campaign. Instagram's performance data also indicates the campaign's impact in reaching users beyond its follower base, as shown in Table 1. During one observation period, the visibility and interaction metrics of the campaign content were primarily driven by users who were not followers of the campaign account, indicating that the campaign successfully disseminated its content beyond the core audience (Campaign documentation 2025).

Significant social validation was achieved through the trust-based mechanism of reposting, as documented in the thesis, where the famous Indonesian skincare product owner @nadshavv's Instagram account was labelled the 'top story' and received the most engagement due to perceived trust and closeness, creating engagement and reach virality (Campaign documentation 2025). This is consistent with the principle of social marketing: when persuasive messaging is incorporated into digital campaigns, it is most effective (Kotler – Lee 2019). The affordances of the Instagram platform, such as stories, reposting, and commenting, as well as post

Table 1: Instagram Performance Summary Across Periods

Period	Views	Reach	% Non-followers	Profile visits	Inter-actions	Engaged accounts	Dominant format	Notes / key event
16 Mar–14 Apr 2025	10,564	4,913	97.8%	199	223	147	Posts (99.2%)	Top content: 14,800 views; 171 likes; 10 comments; 1 save; 41 shares.
15 Apr–14 May 2025	8,577	2,780	88.6%	99	104	—	Posts (82.7%); Reels (17%)	Audience: 67% women; mainly Indonesian; age 25–34 dominant.
15 May–14 Jun 2025	6,596	2,559	85.6%	89	77	26	Posts (68.2%)	Top content: 2,965 views; 12 likes; 2 shares; 0 comments.
15 Jun–14 Jul 2025	54,205	3,789	94.1%	84	131	70	Posts (89.5%); Reels (10.4%)	Interactions mostly from reels (74.6%).
15 Jul–14 Aug 2025	25,257	9,353	76.2%	388	489	218	Reels (76.4%)	Shares high (93); profile visits jump (+356.5%).
15 Aug–5 Sep 2025 (Main film content)	1,377,944	640,518	97.4%	28,862	14,401	9,500	Posts (77.8%); Stories (16.6%)	Major spike; top content 898K views; external link clicks 854.

Source: Campaign documentation 2025, edited by the authors

sharing, increase emotional engagement and participation in advocacy even further. The platform allows users not only to access content but also to provide public support through commenting, sharing, and tagging, thereby increasing content visibility and endorsement.

3. Indications of perception shift through audience response patterns

Although engagement metrics do not unequivocally indicate a change in attitude, the audiences provide evidence of discourse engagement and the public's response intensity. In this campaign, YouTube analytics demonstrate significant reach and engagement with the content as the film received 31,852 views, 3,585 likes, 1,618 shares, and 339 comments (Campaign documentation 2025). The film also received 25,819 impressions with a 46.25% click-through rate, indicating that a relatively high proportion of viewers who saw the thumbnail chose to watch the film, providing evidence of intense interest in its content, as shown in Table 2. The high watch time (a total of 5,031.49 hours) also suggests that viewers did not simply "sample" the film but remained engaged with the content long enough to understand the whole narrative (Campaign documentation 2025).

Table 2: YouTube Studio analytics

Total views	Total watch time (hours)	Average view duration	Impressions	CTR
31,852	5,031.49	9:28	25,819	46.25%

Source: Campaign documentation 2025, edited by the authors

The qualitative response trends corroborate these conclusions. The campaign documentation notes that many of the most upvoted YouTube comments expressed appreciation and observed the film's emotional content; viewers of the film expressed admiration, noted its independent agency, and reflected on stigma and inclusion (Campaign documentation 2025). Notably, the comments also included personal stories and self-identification; some viewers recounted experiences related to their families, parenting, and the hopes and fears associated with independent living, thereby demonstrating the empathy the campaign was intended to elicit.

Sentiment records from the campaign documentation indicate that neutral responses numbered 167, while only 26 responses were classified as negative (Campaign documentation 2025). While the absence of formal sentiment scoring limits the strength of claims about lasting attitude change, the overall pattern of audience response was markedly positive. Public engagement was characterised by empathetic commentary, advocacy support, and inclusivity-oriented discourse rather than by divisive or dismissive reactions.

Audience responses frequently extended beyond production quality to reflect themes of inclusion, dignity, and stigma. Audience comments frequently engaged in public meaning-making around disability recognition, dignity, and capability,

suggesting that the campaign contributed to reframing disability stigma in public discourse. However, no causal claims can be made about durable attitude change on the basis of these qualitative indicators alone.

Conclusions

This research analyses *Di Atas Kaki Sendiri*, a short film used in a social media campaign to reduce stigma surrounding children with Down syndrome in Indonesia. Using a social marketing, social change, and visual communication approach, the analysis argues that the campaign's success is attributable not to audiovisual appeal alone but to the interplay between narrative framing and platform affordances. The campaign strategists employed a positive representational frame as the central heuristic device guiding message design.

First, the film achieves positive disability representation by focusing on capability/agency, dignity/recognition, and stigma resistance, thereby positioning disability as a social problem rather than a deficit to be solved (Kress – van Leeuwen 2006). Secondly, Instagram serves as a participatory advocacy space in which social action can occur through iterative engagement and credibility-driven diffusion (e.g., high-engagement resharing). In contrast, YouTube provides visibility and access to a broad audience, as evidenced by high views, shares, and sustained watch time (Kotler – Lee 2019). Third, while audience engagement alone cannot demonstrate attitude change, the campaign did foster sustained advocacy discourse on inclusion and stigma, as evidenced by the volume and substance of empathetic audience comments.

The findings point to three practical implications for advocacy organisations and communication specialists: (1) short films may be designed strategically as narrative "counter-frames" to stigma; (2) the roles of the platforms should be differentiated, with Instagram considered engagement-oriented and YouTube reach-oriented; and (3) the audience participation mechanisms of advocacy may be amplified by transforming viewing into social endorsement and collective meaning-making.

From a policy perspective, the campaign demonstrates how creative media can complement inclusion strategies by targeting stigma within public discourse. Including public figures and disability organisations can broaden the reach of inclusive narratives and provide additional legitimacy. Campaigns that prioritise agency and dignity can employ soft-power stigma interventions to promote inclusive schooling and community acceptance, as well as the anti-discrimination agenda.

Although this study was designed as a qualitative case study, the findings are context-dependent and therefore cannot be generalised statistically. Engagement indicators and sentiment analysis are taken as evidence of reception and interaction, but the audiences do not demonstrate a change in attitude. More direct evidence of perceptual change should be the target of future research. It may be achieved through audience experiments, comparative case studies, or longitudinal analyses that involve exposure to evidence. Such an analysis is aimed primarily at explaining changes in attitudes or intentions to change behaviour.

References

Asim, A. – Kumar, A. – Muthuswamy, S. – Jain, S. – Agarwal, S. (2015): Down syndrome: An insight of the disease. *Journal of Biomedical Science*, 22: 41. doi.org/10.1186/s12929-015-0138-y

Beaudry, J.-S. (2016): Beyond (models of) disability? *Journal of Medicine and Philosophy, 41*(2): 210–228. doi.org/10.1093/jmp/jhv063

BPS (2020): *Statistik penyandang disabilitas Indonesia*. Badan Pusat Statistik, Jakarta.

Boomi Production (n.d.): Di Atas Kaki Sendiri [video]. Available at: https://www.youtube.com/watch?v=UdoN0okvPfg (Accessed: September 5, 2025)

Bull, M. J. (2020): Down syndrome. *New England Journal of Medicine*, 382(24): 2344–2352. doi.org/10.1056/NEJMra1706537

Campaign documentation (2025): *Di Atas Kaki Sendiri: Campaign final report and analytics*. Unpublished internal document. Boomi Production, Jakarta.

Chandler, A. – Baker, E. – Fisher, T. (1999): The impact of visual communication innovations on the film industry. *Prometheus*, 17(2): 139–151. doi.org/10.1080/08109029908629546

Handoyo, R. T. – Ali, A. – Scior, K. – Hassiotis, A. (2021): Attitudes of key professionals towards people with intellectual disabilities and their inclusion in society: A qualitative study in an Indonesian context. *Transcultural Psychiatry, 58*(3): 379–391. doi.org/10.1177/1363461520909601

Handoyo, R. – Ali, A. – Scior, K. – Hassiotis, A. (2022): A qualitative exploration of stigma experience and inclusion among adults with mild to moderate intellectual disability in an Indonesian context. *Journal of Intellectual Disabilities, 26*(2): 293–306. doi.org/10.1177/17446295211002349

Kotler, P. – Lee, N. (2019): *Social marketing: Behavior change for social good*. Sage Publications, Thousand Oaks.

Komardjaja, I. (2005): The place of people with intellectual disabilities in Bandung, Indonesia. *Health & Place, 11*(2): 117–120. doi.org/10.1016/j.healthplace.2004.10.008

Kress, G. – van Leeuwen, T. (2006): *Reading images: The grammar of visual design.* 2nd ed. Routledge, London.

Levit, T. – Cismaru, M. (2020): Marketing social marketing theory to practitioners. *International Review on Public and Nonprofit Marketing*, 17: 237–252. doi.org/10.1007/s12208-020-00245-4

Link, B. G. – Phelan, J. C. (2001): Conceptualizing stigma. *Annual Review of Sociology, 27*(1): 363–385. doi.org/10.1146/annurev.soc.27.1.363

Ministry of Health of the Republic of Indonesia (2018): *Profil kesehatan Indonesia*. Ministry of Health, Jakarta.

Parton, N. (ed.) (1996): *Social theory, social change and social work*. Routledge, London.

Simola, J. – Hyönä, J. – Kuisma, J. (2014): Perception of visual advertising in different media: From attention to distraction, persuasion, preference and memory. *Frontiers in Psychology*, 5: 1208. doi.org/10.3389/fpsyg.2014.01208

Suardani, N. W. – Ediati, A. – Winarni, T. I. (2024): Development and validation of the Down syndrome Stigma Scale in a Balinese sample. *Jurnal Psikologi, 23*(1): 25–34. doi.org/10.14710/jp.23.1.25-34

Taylor, S. J. – Bogdan, R. – DeVault, M. L. (2016): Introduction to qualitative research methods: A guidebook and resource. 4th ed. Wiley.

World Health Organization (2021): *Down syndrome: Fact sheet*. World Health Organization.

Közelkép – tanulmányok

Egy dél-alföldi község gyártósori munkásainak társadalmi helyzete

Varga Zsombor
Debreceni Egyetem, Humán Tudományok Doktori Iskola,
Szociológia és Társadalompolitika Doktori Program;
HUN-REN–DE High-tech Technológiák a Fenntartható Gazdálkodásban Kutatócsoport;
Gróf Tisza István Debreceni Egyetemért Alapítvány Kiválósági PhD Ösztöndíj;
Rézler Gyula Alapítvány, hazai doktori tanulmányokat támogató ösztöndíja
varga.zsombor@arts.unideb.hu

Absztrakt
A tanulmány egy dél-alföldi község gyártósori munkásainak társadalmi helyzetét vizsgálja 18 félig strukturált interjú alapján. A kutatás célja annak feltárása, hogy milyen iskolai és munkaerőpiaci életutak vezetnek a gyártósori munkavégzéshez, hogyan értelmezhető a munkások társadalmi pozíciója, valamint milyen tényezők járulnak hozzá helyzetük újratermelődéséhez. Az eredmények alapján a válaszadók többségét alacsony iskolai végzettség, korlátozott mobilitási lehetőségek és szűkös anyagi mozgástér jellemzi. A gyártósori munka ugyan stabil foglalkoztatást és rendszeres jövedelmet biztosít, de kevés előrelépési lehetőséggel, alacsony autonómiával, három műszakos munkarenddel és a megbecsültség hiányának tapasztalatával jár együtt. A válaszadók gyermekei esetében részleges, többnyire egylépcsős iskolai mobilitás figyelhető meg, amely azonban nem feltétlenül eredményez érdemi társadalmi pozícióváltást. A tanulmány következtetése szerint a vizsgált gyártósori munkások viszonylag stabil munkaerőpiaci integráció mellett is sérülékeny társadalmi helyzetben vannak.

Kulcsszavak: gyártósori munka, társadalmi mobilitás, dolgozói szegénység, vidéki kontextus, egyenlőtlenség

Abstract
The Social Position of Assembly-Line Workers in a Rural Industrial Town in Hungary
This study examines the social position of assembly-line workers in a village in the Southern Great Plain region of Hungary, based on 18 semi-structured interviews. The research explores the educational and labour-market trajectories leading to assembly-line work, the social position of these workers, and the factors contributing to the reproduction of their disadvantaged status. The findings show that most respondents are characterised by low educational attainment, limited mobility opportunities, and restricted financial resources.

Javasolt hivatkozás: Varga Zsombor (2026): Egy dél-alföldi község gyártósori munkásainak…
Metszetek Társadalomtudományi Folyóirat, 15(1): 159–177. https://doi.org/10.18392/metsz/2026/1/9

Assembly-line work provides stable employment and regular income, but it is also associated with limited advancement, low autonomy, three-shift work, and a perceived lack of recognition. In the case of respondents' children, partial educational mobility can be observed, usually limited to one step upward, but this does not necessarily lead to substantial changes in social position. The study concludes that, despite their relative integration into the labour market, the workers examined remain in a socially vulnerable position.

Keywords: assembly-line work, social mobility, working poverty, rural context, inequality

Bevezetés

Jelen tanulmány a gyártósorok mellett dolgozó, városnál kisebb településen élő munkavállalók helyzetét vizsgálja. A téma aktualitását az adja, hogy a hazai szakirodalomban az elmúlt évtizedekben viszonylag kevés empirikus kutatás foglalkozott a gyári munkások mindennapi tapasztalataival, miközben a munka világa – különösen a technológiai fejlődés és a munkaerőpiaci átalakulások hatására – jelentős változásokon ment keresztül (Czirfusz et al. 2019; Valuch 2022). Magyarországon ugyanakkor ma is nagy arányban dolgoznak alacsony iskolai végzettséget igénylő, gyártósori munkakörökben, amelyek a társadalmi egyenlőtlenségek szempontjából kiemelt jelentőséggel bírnak (Ferge 2002; Huszár 2022; KSH 2023). Különösen hiányosak az ismeretek a városnál kisebb településeken élő és dolgozó munkások helyzetéről, annak ellenére, hogy számos ipari üzem működik ilyen térségekben, ezért jelen esettanulmány célja a vidéki gyártósori munkásság társadalmi jellemzőinek, mobilitási lehetőségeinek és mindennapi problémáinak feltárása.

Kutatásunk során arra keressük a választ, hogy milyen életutak vezetnek a gyártósori munkavégzéshez, hogyan jellemezhető a csoport társadalmi pozíciója, valamint milyen tényezők járulnak hozzá helyzetük újratermelődéséhez. Kiemelt figyelmet fordítunk a mobilitási lehetőségekre, a megélhetési stratégiákra és a munkások saját helyzetükre vonatkozó percepcióira.

A munkásság társadalmi helyzetének történeti egyenlőtlenségei

A magyar ipar fejlődése a nyugati országokhoz képest késve és részben külső tőkére támaszkodva ment végbe, ami sajátos munkásszerkezet kialakulásához vezetett (Rézler 1974; Erdei 1942; Ernyey 1974). A gyáripari munkások kialakulásuktól kezdve a társadalom alsóbb rétegeihez tartoztak, alacsony jövedelemmel és korlátozott mobilitási lehetőségekkel (Rézler 1974; Kolosi 1987; Ferge 2002). A történeti kutatások alapján a munkásság jelentős része paraszti háttérből érkezett, és bár bizonyos mértékű strukturális mobilitás megfigyelhető volt, ez nem járt együtt az egyenlőtlenségek érdemi csökkenésével (Ernyey 1974; Valuch 2012). Ezen folyamatok hozzájárultak ahhoz, hogy a gyáripari, illetve később a gyártósori munkások a társadalmi struktúra alsóbb pozícióiban stabilizálódjanak, és helyzetükben jelentős mértékű újratermelődés legyen megfigyelhető (Kolosi 1980; Huszár 2022).

A munka szociológiai vizsgálatát Magyarországon hosszú ideig az osztályalapú megközelítések határozták meg, azonban a „két osztály, egy réteg" sémája csak korlátozottan tette lehetővé a munkásság belső tagoltságának és az egyes csoportok sajátos problémáinak feltárását (Andorka 2006). A későbbi rétegződéskutatások ezért egyre inkább a munkajelleg, a foglalkozási pozíció, a lakhatás és a jövedelem eltérései felől közelítették meg az egyenlőtlenségek kérdését. A munkajelleg-csoportok alapján végzett elemzésekben a gyártósori munkásokhoz legközelebb álló csoportok a betanított és segédmunkások voltak, amelyek a társadalmi hierarchia alsóbb pozícióiban helyezkedtek el, kedvezőtlenebb iskolázottsági, lakhatási és életkörülményekkel, mint a magasabb státuszú foglalkozási csoportok (Ferge 2002). A foglalkozások és azok típusai Magyarországon számos, tartós egyenlőtlenségekben megtestesülő sajátosságot hordoznak (Kolosi 1987; Huszár 2022). Ez a felismerés lehetővé teszi, hogy a gyártósori munkát ne pusztán foglalkozásként, hanem részben társadalmi pozícióként is értelmezzük.

A korszak egyenlőtlenségeit vizsgáló kutatások arra is rámutattak, hogy a munkások helyzetét nem kizárólag a munkabér határozta meg. A lakhatási viszonyok, a kapcsolatrendszerek, valamint a második gazdasághoz való hozzáférés is jelentős szerepet játszott abban, hogy az egyes munkáscsoportok között különbségek alakuljanak ki (Kemény 1972; Kolosi 1987; Szelényi 1990). Ebből következően a fizikai munkások sem tekinthetők homogén társadalmi csoportnak. Kolosi megfogalmazása szerint *„a munkamegosztásban elfoglalt hely egyenlőtlensége […] a szocialista építés körülményei között is fennmaradt, és ez további egyenlőtlenségeket teremt"* (Kolosi 1980: 31–32).

A szalagszerű, üzemi munkavégzés sajátosságait vizsgáló kutatások a munkavégzés monotonitására, a fegyelemre, a munkaszervezés kötöttségére és a keresetekkel kapcsolatos elégedetlenségre is felhívták a figyelmet (Héthy – Makó 1981), ami jelen kutatás szempontjából is releváns, mivel az interjúk nemcsak a jövedelmi és mobilitási helyzetet, hanem a munkavégzés mindennapi tapasztalatait is vizsgálták.

A rendszerváltás előtti kutatások alapján a munkások helyzete kettős folyamatként írható le. Miközben az életkörülmények bizonyos mértékben javultak és bővültek a mobilitási lehetőségek, a társadalmi egyenlőtlenségek fennmaradtak, és a gyáripari, illetve betanított munkások továbbra is az alsóbb strukturális pozíciókban helyezkedtek el, csoportjukon belül is jelentős differenciáltsággal (Kolosi 1987; Ferge 2002; Valuch 2012).

A gyártósori munkásság helyzete a rendszerváltás után és napjainkban

A rendszerváltás a gyáripari munkásság helyzetében jelentős törést okozott. A tervgazdaság összeomlását követően számos nagyüzem bezárt vagy privatizációra került, több térségben pedig egész ipari központok veszítették el korábbi foglalkoztatási szerepüket. A munkanélküliség megjelenése különösen a korábban ipari munkából élő csoportokat érintette súlyosan, miközben az érdekvédelmi szerveződések csak korlátozottan tudták mérsékelni a munkavállalók kiszolgáltatottságát (Bartha 2011; Alabán 2020; Tóth 2021; Valuch 2022).

A kilencvenes évek közepétől a külföldi tőke beáramlása részben stabilizálta a feldolgozóipart, különösen az elektronikai iparban, a könnyűiparban és az autóiparban. Ezzel párhuzamosan kialakultak azok a modern, szalagszerű termelésre épülő gyártósori munkakörök, amelyek nagy arányban alacsony hozzáadott értékű, betanított munkára támaszkodtak. Ezekben a munkakörökben a gyors, pontos és fegyelmezett munkavégzés vált meghatározóvá, miközben a bérek tartósan alacsony szinten maradtak (Inzelt 1994; Laky et al. 1999; Török 2014). A gyártósori, operátori munkakör tömeges elterjedése tehát alapvetően ehhez az időszakhoz köthető, amikor a külföldi tőkére és modern technológiára épülő ipari szerkezet vált meghatározóvá Magyarországon.

A rendszerváltást követő időszakban a munkásság helyzete erősen differenciálódott. Egyes csoportok számára megnyílt a felfelé mozdulás lehetősége, mások azonban tartósan a társadalmi struktúra alsóbb pozícióiban maradtak. A gyáripari és betanított munkások jelentős része ez utóbbi csoportba sorolható. Munkaerőpiaci integrációjuk fennmaradt, de jövedelmi és társadalmi pozíciójuk ezzel párhuzamosan továbbra is korlátozott maradt (Czirfusz et al. 2019; Kolosi 2000). A korszakot követő gazdasági sokkok – így a 2008-as válság, a COVID–19-járvány, valamint a 2020-as évek inflációs folyamatai – ismételten rávilágítottak a csoport sérülékenységére. A gyártósori munkások helyzetét egyszerre jellemzi a munkaerőpiaci jelenlét és a megélhetési bizonytalanság. Bár nem feltétlenül szakadnak ki a foglalkoztatásból, jövedelmük sok esetben nem biztosít stabil társadalmi előrelépést, ami a dolgozói szegénység kialakulásához vezethet a csoport esetében (Czibere – Huszti 2024).

A jelenlegi magyar ipari szerkezetben továbbra is meghatározó szerepet játszanak az alacsony hozzáadott értékű, gyártósori betanított munkák. Az autóipar, az elektronikai termelés, az élelmiszeripar és az akkumulátoripar olyan foglalkoztatási környezeteket hoznak létre, amelyekben a gyártósori munkások száma jelentős, ugyanakkor társadalmi mobilitási lehetőségeik korlátozottak maradnak (Czirfusz 2022; KSH 2023). Ezért a gyártósori munkások helyzete napjainkban kettős jelleggel írható le: egyfelől a foglalkoztatás viszonylagos stabilitása jellemzi őket, másfelől jövedelmi és társadalmi pozíciójuk továbbra is korlátozott és bizonytalan, ami a fogyasztási lehetőségek beszűkülésében és a társadalmi mobilitás alacsony szintjében is megmutatkozik (Czirfusz et al. 2019; Huszár 2022; Czibere – Huszti 2024).

A gyártósori munkások társadalmi pozíciója és egyenlőtlenségei

A gyártósori munkások helyzetének értelmezéséhez több, a modern szociológiában meghatározó megközelítés nyújt elemzési keretet. Az integráció fogalma a társadalmi szerkezetbe való beágyazottság mértéke alapján különbözteti meg a csoportokat. Ezen megközelítés szerint a stabil foglalkoztatással rendelkező munkavállalók integrált helyzetben vannak, ugyanakkor munkahelyük elvesztése esetén gyorsan a dezintegráció felé sodródhatnak (Dupcsik – Szabari 2015).

Az osztályalapú megközelítések továbbra is fontos szerepet játszanak a társadalmi egyenlőtlenségek értelmezésében, mivel a hazai kutatások szerint a társadalmi

pozíciók újratermelődésében az osztályhelyzet meghatározó tényező maradt napjainkig, és a magyar társadalom szerkezete viszonylag zártnak tekinthető (Huszár 2019; Éber 2020). Ebben a megközelítésben a gyártósori munkások jellemzően az alsóbb társadalmi pozíciókban helyezkednek el, korlátozott mobilitási lehetőségekkel. A Bourdieu-féle tőkeelmélet (Bourdieu 1978) ezt kiegészítve rámutat arra, hogy a gazdasági, kulturális és társadalmi tőkék egyenlőtlen eloszlása miként járul hozzá a csoport hátrányos helyzetének fennmaradásához. Az empirikus vizsgálatok alapján a gyártósori munkások jelentős része alacsony erőforrásokkal rendelkező, a prekariátushoz közel álló csoportba sorolható (Albert et al. 2018). A gyártósori munkát ezért nem önmagában az egyenlőtlenségek okaként értelmezzük, hanem olyan foglalkozási pozícióként, amely más társadalmi tényezőkkel – különösen az iskolai végzettséggel, a jövedelmi helyzettel és a munkaerőpiaci lehetőségekkel – együtt határozza meg az egyének társadalmi helyzetét.

Az elemzés során a gyártósori munkások egyenlőtlenségi viszonyait néhány kulcsdimenzió mentén vizsgáljuk, amelyek a szakirodalom alapján meghatározó szerepet játszanak a társadalmi pozíció alakulásában. Az első dimenzió a gazdasági helyzet, amely a jövedelmi viszonyokon, a megélhetési lehetőségeken és a lakhatási körülményeken keresztül ragadható meg. A jövedelem nemcsak önmagában meghatározó, hanem más életkörülményekkel – például a fogyasztási lehetőségekkel és az alapvető szükségletek kielégítésével – együtt alakítja a csoport helyzetét, miközben hatással van az egészségi állapotra és a munkaerőpiaci stabilitásra is (Piketty 2015; Vastagh 2017).

A második kulcstényező az iskolázottság, amely szoros összefüggésben áll a munkaerőpiaci pozícióval és a társadalmi mobilitás lehetőségeivel. Az alacsonyabb végzettség korlátozza az elérhető munkaköröket, és hozzájárul a társadalmi különbségek újratermelődéséhez (Bourdieu 1978; Fejes – Szűcs 2018; Huszár 2022; Egri 2023).

Harmadik dimenzióként a munkavégzés jellege és a technológiai környezet jelenik meg. A gyártósori munkavégzés sajátosságai – a standardizált feladatok, a munkafolyamatok kötöttsége és a gépesítés – jelentős mértékben befolyásolják a munkások mindennapi tapasztalatait és lehetőségeit, miközben a technológiai fejlődés egyszerre hordozza a munkaerőpiaci kiszorulás kockázatát és az új alkalmazkodási követelmények megjelenését (Héthy – Makó 1981; Csepeli 2020).

Az elemzés során ezen dimenziók mentén vizsgáljuk a gyártósori munkások helyzetét, különös tekintettel arra, hogy ezek miként jelennek meg az interjúkban, és hogyan járulnak hozzá a társadalmi egyenlőtlenségek fennmaradásához. A megközelítés lehetővé teszi annak feltárását, hogy a stabil foglalkoztatás ellenére miként alakul ki tartósan sérülékeny társadalmi pozíció, valamint hogy az egyes strukturális tényezők hogyan erősítik egymás hatását a gyártósori munkások élethelyzetében.

A kutatás célcsoportja: a gyártósori munkások

A tanulmányban gyártósori munkások alatt azokat a munkavállalókat értjük, akik közvetlenül a termelésben, szalagszerűen szervezett munkafolyamatok mentén dolgoznak, és jellemzően ismétlődő, standardizált feladatokat látnak el. Ide tartoznak

például az összeszerelést végző, a gyártási folyamatot kiszolgáló vagy az elkészült termékek ellenőrzésében részt vevő operátorok. A vizsgálat nem terjed ki azokra a munkakörökre – így például a karbantartókra, mérnökökre vagy vezetőkre –, amelyek nem közvetlenül a gyártósor melletti munkavégzéshez kapcsolódnak.

A kutatás módszertana és tematikus fókuszai

A kutatás kvalitatív, feltáró jellegű megközelítést alkalmaz. Az adatfelvétel során 18 félig strukturált interjút készítettünk 2025. március 21. és 30. között egy dél-alföldi községben, amely több ipari üzemmel rendelkezik. Az interjúk átlagosan körülbelül másfél órásak voltak, és minden esetben egy rövid, demográfiai adatokat rögzítő kérdőív előzte meg őket. A vizsgálatba olyan munkavállalókat vontunk be, akik legalább három hónapja gyártósori munkakörben dolgoztak, és megfeleltek az általunk meghatározott kritériumoknak. Az interjúalanyok eléréséhez kezdetben egy helyi kapcsolattartó segítségét vettük igénybe, majd hólabda-módszerrel bővítettük a válaszadói bázist, törekedve arra, hogy a vizsgált csoport a lehetőségekhez mérten minél heterogénebb legyen.

Az interjúkat rögzítettük, majd teljes átiratot készítettünk róluk, az elemzés pedig a kutatási kérdésekhez illeszkedő tematikus kategóriák mentén történt. A kutatás célja annak feltárása volt, hogy a vidéki, gyártósor mellett dolgozó munkások milyen társadalmi jellemzőkkel rendelkeznek, és miként értelmezhető jelenlegi pozíciójuk. Ennek megfelelően az interjúk több tematikus blokk mentén szerveződtek. Az első blokk az iskolai életútra fókuszált, különös tekintettel a végzettségre, a tanulmányi pályára és a családi háttér szerepére az intergenerációs mobilitás vizsgálatában. Ezt követően a munkaerőpiaci életút került a középpontba, különös figyelemmel az elérhető lehetőségekre és a mobilitási korlátokra. A harmadik szakasz az aktuális munkavégzésre irányult, amelyben a résztvevők bemutatták feladataikat, értékelték munkakörülményeiket, valamint beszámoltak a gyártósori munka előnyeiről és nehézségeiről, beleértve a munkahelyi egyenlőtlenségek és a munka–magánélet viszonyának kérdéseit is. A záró blokk a jövedelmi helyzet szubjektív megítélésére és annak mindennapi életkörülményekkel való összefüggéseire koncentrált.

A kutatás központi kérdései ezek alapján az iskolai és munkaerőpiaci életutak alakulására, a mobilitási lehetőségeket meghatározó tényezőkre, a munkakörülmények értékelésére, valamint a jövedelmi helyzet és a társadalmi pozíció összefüggéseire irányultak.

Fő kutatási kérdés:

- Hogyan jellemezhetők a városnál kisebb településen dolgozó gyártósori munkások általános társadalmi, munkaerőpiaci és szociális sajátosságai?

Alkérdések:

- Milyen iskolai és munkaerőpiaci életutak vezetnek a gyártósori munkavégzéshez?
- Hogyan értelmezhető a gyártósori munkások társadalmi pozíciója?

- Milyen tényezők korlátozzák mobilitási és megélhetési lehetőségeiket?
- Hogyan járulnak hozzá ezek a tényezők helyzetük újratermelődéséhez?

A kutatás helyszíne és kontextusa

A vizsgálat egy dél-alföldi, 5000 fő alatti községben zajlott, amely több ipari üzemmel rendelkezik. A település gazdasága korábban az agráriumra épült, azonban a rendszerváltást követően az ipari termelés – különösen a gyártósori munkavégzés – vált meghatározóvá. Infrastrukturális adottságai lehetővé teszik a környező városok elérését, így a helyi munkaerőpiac nem kizárólagosan lokális, ugyanakkor a középfokú oktatás hiánya és a korlátozott helyi lehetőségek strukturális hatással vannak a lakosság életútjára.

A kutatás helyszínét anonimizáltuk a résztvevők kérésének megfelelően, ezért csak olyan általános jellemzőket közlünk, amelyek több hasonló településre is érvényesek, ugyanakkor elegendő kontextust biztosítanak az eredmények értelmezéséhez.

A vizsgálat alanyai és a gyártósori munkavégzés jellemzői

A kutatásban 18 fő vett részt, közülük 13 nő és 5 férfi, ami összhangban áll a helyi foglalkoztatási mintázatokkal, ahol a gyártósori munkakörökben a női munkavállalók dominálnak. A válaszadók átlagéletkora 48 év volt, életkoruk 21 és 64 év között mozgott. Tíz fő legfeljebb általános iskolát végzett, hatan szakmunkás végzettséggel rendelkeztek, míg két fiatalabb interjúalany érettségit is szerzett. A válaszadók többsége községi vagy tanyasi környezetben él, és jellemzően gyermekes háztartásokban, amelyek átlagos mérete három fő. A munkavégzés tekintetében 14 fő kizárólag gyártósori feladatokat lát el, míg néhány esetben a munkakör kiegészül egyéb tevékenységekkel, egy válaszadó időszakosan műszakvezetői feladatokat is ellátott.

A munkaviszonyok viszonylagos stabilitását jelzi, hogy a válaszadók átlagosan 13 éve dolgoznak jelenlegi munkahelyükön, ugyanakkor jelentős különbségek figyelhetők meg az egyéni életutakban. Az anyagi helyzet szubjektív megítélése alapján a többség „*éppen kijön*" jövedelméből, míg egy kisebb csoport a hónap végére rendszeresen nehézségekkel szembesül.

A válaszadók élethelyzetében súlyos vagy halmozott társadalmi hátrányok is megjelennek. Több válaszadó számolt be instabil családi háttérről, állami gondozásról vagy addikcióval terhelt környezetről, és egyes esetekben súlyosabb traumák – például családon belüli erőszak – is megjelentek. Ezek az élethelyzetek nem kizárólag a válaszadók sajátosságaiként értelmezhetők: a halmozott hátrányok a település hasonló foglalkoztatási helyzetű lakosai körében is megjelenhetnek.

A különböző üzemekben dolgozó válaszadók beszámolói alapján a gyártósori munkavégzés szervezeti és működési jellemzői nagymértékben hasonlóak. A munka túlnyomórészt három műszakos rendszerben, heti rotációban zajlik, nyolcórás munkaidő mellett, viszonylag állandó csoporttársakkal. A foglalkoztatás jellemzően

határozatlan idejű szerződéssel történik, a bérezés órabéralapú. A munkavégzés szigorúan szabályozott ipari környezetben zajlik, meghatározott munkarenddel, ellenőrzött beléptetéssel és kötött szünetrendszerrel.

A munkavégzés központi sajátossága a gépek által meghatározott munkatempó és a standardizált feladatok dominanciája. A dolgozók feladata alapvetően a gyártósor kiszolgálása, felügyelete és az ismétlődő műveletek elvégzése, miközben a munkafolyamatok szoros kontroll alatt állnak. A munkaszervezés jelentősen korlátozza a munkavállalók autonómiáját. A munkafolyamat megszakítása csak helyettesítés biztosítása mellett lehetséges, ami jól jelzi a termelési folyamatok kötöttségét. A munkamegosztásban nemi különbségek is megfigyelhetők. A nők dominálnak az operátori pozíciókban, és feladataik gyakran kiterjednek a munkaterület tisztántartására is, míg a férfiaknál gyakrabban jelennek meg kiegészítő, szakértelmet igénylő vagy logisztikai feladatok. A stabil állomány mellett több üzemben ideiglenes, kölcsönzött munkaerő is megjelenik, elsősorban kisegítő szerepben.

A gyártósori munkavégzés erősen szabályozott, alacsony autonómiát biztosító és a technológiai folyamatokhoz szorosan igazodó munkaszervezeti keretben zajlik, amely alapvetően meghatározza a munkavállalók mindennapi tapasztalatait.

Iskolai életút és mobilitási korlátok

A válaszadók iskolai végzettsége összességében alacsony. Többségük legfeljebb nyolc általános iskolai osztályt végzett, kisebb részük szakmunkás-bizonyítvánnyal rendelkezik, míg érettségije csupán két, fiatalabb interjúalanynak volt. Az iskolázottsági különbségek részben életkori eltéréseket is tükröznek, ami arra utal, hogy az oktatási expanzió hatása a válaszadók esetében csak korlátozottan jelent meg.

A továbbtanulás elmaradása a legtöbb esetben nem egyéni döntésként jelent meg, hanem anyagi kényszerek, családi elvárások és a korai munkavállalás szükségességének együttes következményeként. Több válaszadó hangsúlyozta, hogy nem akart terhet jelenteni családja számára, illetve mielőbb hozzá kívánt járulni a háztartás fenntartásához.

> *„Hogy mondjam, nem akartam úgy elmenni tanulni tovább, mert hát apukám, a nevelőapukám meg a nevelőanyukám, hogy mondjam… ők is dolgoztak, és akkor számítottak rá, hogy én meg csináljam nekik azt, amit kell…" (Nő, 53)*

> *„Továbbtanulni? Hát, nem tudom. Igazándiból igenis meg nem is, anyuék mondjuk nem engedhették meg maguknak, egyik tesóm sem végzett el semmilyen iskolát…" (Nő, 43)*

Egyes életutakban a továbbtanulás lehetőségét a korai családalapítás, illetve a szülői családból való menekülés igénye is háttérbe szorította. Ezekben az esetekben a munkába állás nem pusztán gazdasági döntésként, hanem a függetlenedés eszközeként is megjelent.

„Annak idején igen, akartam tanulni tovább… csak a családi… ráfoghatjuk arra… hogy anyuék, azok mind a kettő alkoholista volt. […] Beiratkoztam én akkor kereskedelmibe, az első dolgozatokat ötösre írtam meg, és ugye otthagytam. Utána már ott voltak a gyerekek, semmi lehetőség, utána már értük kellett dolgozni mindig…" (Nő, 64)

A családi háttér erősen meghatározta az iskolai életutakat. A válaszadók szülei jellemzően alacsony végzettséggel rendelkeztek, így az alapfokú végzettség megszerzése sok esetben legfeljebb minimális előrelépést jelentett. A szakmunkásbizonyítvánnyal rendelkezők körében két jellegzetes pálya rajzolódik ki. Egy részük elfogadható lehetőségként élte meg választását.

„Akkor még jónak tűnt. Akkor még jól fizettek. Akkoriban meg úgy tetszett is. Virágkötőnek akartam menni, de oda nem vettek fel, így maradt a kereskedelmi…" (Nő, 42)

A második csoport tagjai olyan szakmát tanultak, amely nem kapcsolódott érdeklődésükhöz, és amelyben később nem is tudtak vagy nem akartak elhelyezkedni.

„Azért nem, mert igazság szerint nem ez szerettem volna lenni, hanem én ápolónő szerettem volna lenni akkor, amikor én választás előtt álltam, és akkor ápolónőnek viszont nem vettek föl…" (Nő, 55)

A nők esetében különösen erősen jelent meg a megszerzett szakmák devalválódása, míg a férfiaknál a szakmai végzettség gyakrabban jelentett – ha korlátozott mértékben is – munkaerőpiaci előnyt. Az érettségivel rendelkező fiatalabb válaszadók esetében a végzettség inkább az oktatási rendszer átalakulásának következménye volt, és nem járt együtt érdemi munkaerőpiaci előnnyel.

A munkába állást követően egyik interjúalany sem folytatta tanulmányait a nappali oktatási rendszerben. Bár néhányan később tanfolyamokon vettek részt, ezek jellemzően nem eredményeztek tartós előrelépést, inkább az aktuális munkaerőpiaci helyzethez való alkalmazkodást szolgálták.

„Az a lehetőség, hogy itt a közmunka programban voltam résztvevő, és akkor mondták, hogy úgy írjuk alá, hogy tanulni kell. […] Ha többet fizettek volna, maradtam is volna, de az a baj, hogy nem fizettek… közmunkás bért kaptam továbbra is." (Nő, 53)

„Hát igazából mostanában már kezd kettő munkaköröm lenni, ugye elsősorban gépkezelő vagyok a sor mellett, másodsorban viszont besegítős targoncás vagyok, elküldtek targoncás tanfolyamra…" (Férfi, 27)

Az iskolai életutak összességében az alacsony társadalmi mobilitás és az iskolai végzettség újratermelődésének mintázatát mutatják. A válaszadók többsége legfeljebb egy lépcsővel haladta meg szülei végzettségét, párkapcsolataikban pedig jellemzően

hasonló státuszú partnerek jelentek meg. A továbbtanulás hiányát nem pusztán egyéni döntések, hanem strukturális tényezők – családi háttér, anyagi korlátok és helyi lehetőségek – alakították.

Többen utólag úgy értékelték, hogy érdemes lett volna továbbtanulniuk, ugyanakkor jelenlegi élethelyzetükben ezt már nem tartják reális opciónak. A tanulással kapcsolatos önbizalomhiány, a sikertelenségtől való félelem és a megélhetési kényszerek együttesen zárják el a későbbi mobilitás lehetőségét.

„Öregnek érzem ehhez magam. Régebben igen, még a 40 éves korban, de most már azért több az évszám…" (Nő, 55)

A gyártósori munkások gyermekei az oktatásban és a munkaerőpiacon

A válaszadók iskolai életútjának vizsgálata mellett kitértünk gyermekeik tanulmányi és munkaerőpiaci pályájára is, annak feltárása érdekében, hogy a következő generáció esetében megfigyelhető-e érdemi mobilitás. Az elemzésből három résztvevőt kizártunk (két gyermektelen válaszadót, valamint egy olyan személyt, aki gyermeke nevelésében nem vett részt).

Az általános iskolás kortól kezdve megjelent az a szülői elvárás, hogy a gyermekek ne álljanak meg az alapfokú végzettségnél, ugyanakkor a továbbtanulás irányát bizonytalanul, az iskolai teljesítményhez és külső visszajelzésekhez igazítva határozták meg. A szülők saját erőforrásaikat korlátozottnak látták, ezért jelentős mértékben az oktatási intézmények és pedagógusok iránymutatására hagyatkoztak.

„Hát a kicsi meg… az kicsi… Talán rábízom majd a döntést, ha lesz önálló véleménye, ha nem, akkor majd segítek neki választani én…" (Nő, 42)

„Én nem tudom, hogy merre fog haladni a gyerek így, de most minden érdekli, az biztos. Nem tudom. Én ő benne látom azt, hogy ő simán diploma, meg minden, tehát valami szellemi munka, tehát azért nem gyár…" (Férfi, 40)

A középfokú oktatásban a szülői elvárások határozottabbá váltak. A szakmaszerzés szinte minden esetben minimális követelményként jelent meg, míg az érettségi inkább kiegészítő lehetőségként. A szülők saját tapasztalataikból kiindulva úgy látták, hogy legalább egy piacképes szakma szükséges a munkaerőpiaci kiszolgáltatottság elkerüléséhez.

„El lehet végezni a szakmát, ha nem tetszik, nem kell benne dolgozni, el tudsz bárhova menni. De legyen egy szakmája…" (Nő, 42)

A középiskolai időszakot gyakran problémásként írták le. A tanulmányi nehézségek mellett megjelent a motiváció hiánya, a képzéssel kapcsolatos csalódás és az

új környezethez való alkalmazkodás nehézsége is. A képzés befejezése sok esetben csak erős szülői ösztönzés mellett valósul meg.

„Hát a kicsinél már ez nagyon nehézkes volt, már mindent belevetettünk, hogy végezd el, végezd el, ha már elkezdted, itt van már csak pár hónap, de hál' Istennek sikerült." (Nő, 53)

Egyes esetekben a tanulmányok megszakítása is előfordult, amit a szülők egyértelműen negatív kimenetként értékeltek, és a korai önállósodás elvárásával kapcsoltak össze.

„A nagyobbik fiam… övele harcolunk, mert ő buta volt, nagyon buta volt, ő otthagyta az iskolát, ott kőműves szakmát akart letenni, és ő otthagyta." (Nő, 45)

A felsőoktatás csak kivételes esetekben jelent meg. Néhány családban ugyan előfordult, de nem vált általános vagy elvárt mobilitási úttá. A már felnőtt gyermekek többsége stabilan jelen van a munkaerőpiacon, jellemzően betanított vagy szakmunkát végezve, gyakran a környező városokban. A fiúgyermekek esetében gyakoribb volt a szakmai pálya folytatása vagy továbbfejlesztése, míg a lányoknál gyakrabban jelent meg a gyártósori vagy más alacsonyabb státuszú munkakörökbe való belépés.

A gyermekek életútja részleges előrelépést mutat a szülőkhöz képest. A legtöbb esetben sikerült meghaladni a szülők iskolai végzettségét, de ez jellemzően egylépcsős mobilitást jelentett (szakmaszerzés, ritkábban érettségi vagy felsőoktatás). A mobilitás tehát nem teljesen zárt, de erősen korlátozott marad. Bár az oktatás fontossága a szülők számára egyértelmű, ez ritkán kapcsolódik tudatos, hosszú távú mobilitási stratégiához.

Munkahelyi életutak és munkaerőpiaci kötöttségek

Az interjúk alapján a válaszadók munkahelyi életútja szorosan kapcsolódik korábbi iskolai pályájukhoz. A többség már fiatalon találkozott a munkavégzéssel. Tanulmányaik alatt idénymunkákat, alkalmi mezőgazdasági munkákat vagy szakmai gyakorlatokat végeztek, miközben a munkaszocializáció gyakran már gyermekkorban elkezdődött a családi gazdálkodásban végzett feladatokon keresztül. A fizikai munka és a kötelességtudat így korán beépült értékrendjükbe.

Az iskola befejezését követően szinte minden válaszadó rövid időn belül munkába állt. A munkahelyváltások száma általában alacsony volt. Azok, akiket nem érintett leépítés vagy gyermekvállalás miatti megszakítás, többnyire kevés munkahelyen dolgoztak életük során.

„Én nekem ez az első munkahelyem. Viszonyításom nincs…" (Nő, 49)

„Kezdtem ott, ahol most is vagyok, 18 évesen…" (Nő, 45)

A munkahelyi életutakban kevés tudatos karrierstratégia jelent meg. A váltásokat jellemzően élethelyzeti kényszerek – gyárbezárások, leépítések, gyermekvállalás vagy a helyi munkaerőpiac beszűkülése – alakították, miközben a térbeli mobilitás is korlátozott maradt. A válaszadók többsége helyben vagy közeli településeken vállalt munkát.

> *„Hát, voltam a szomszéd faluban is, mint takarítónő. Amikor arrafelé laktam, akkor ott dolgoztam, de ahogy visszajöttem ide, egyből elmentem oda, ahol most is vagyok." (Nő, 42)*

A rendszerváltás előtti időszakban munkába állók jellemzően helyi mezőgazdasági vagy ipari egységekben helyezkedtek el, míg a későbbi generációk esetében inkább a képzettségüknek megfelelő munkalehetőségek hiánya jelentett problémát. Különösen a női szakmunkások számoltak be arról, hogy tanult szakmájukhoz kapcsolódó lehetőségek megszűntek, így betanított vagy gyártósori munkakörök felé kényszerültek.

A gazdasági visszaesések – különösen a 2000-es évek második felében – tovább szűkítették a lehetőségeket. A leépítések elsősorban a női és a bejáró munkavállalókat érintették, akik közül többen ideiglenesen kiszorultak a formális foglalkoztatásból, majd később visszatértek a helyi üzemekbe.

> *„Akkor létszámleépítés volt, akkor elküldtek…" (Nő, 42)*

A kiegészítő jövedelemszerzés – például napszám vagy alkalmi munka – sokáig fontos szerepet játszott, különösen a háztáji gazdálkodás visszaszorulásával párhuzamosan.

> *„Én ugye elmentem, dolgoztam éjszakába… nem lefeküdtem, hanem mentem napszámba…" (Nő, 56)*

A fiatalabb, magasabb végzettségű válaszadók esetében a gyártósori munka kevésbé kényszerként, inkább stabil jövedelmet biztosító lehetőségként jelent meg, ugyanakkor ők is korlátozottnak látták előrelépési esélyeiket. A válaszadók többsége számára a jelenlegi helyzet egyszerre jelent biztonságot és kényszert. A gyártósori munka nem tudatos karrierút, hanem a helyben elérhető stabil foglalkoztatás szinte egyetlen lehetősége.

A munkaerőpiaci kötöttségek szempontjából meghatározó, hogy a vizsgált üzemekben a gyártósori munkavégzés két fő foglalkoztatási formában jelenik meg. Az állandó, hosszú távú munkaviszony mellett kölcsönzött, rövid távon alkalmazott munkaerő is megjelenik. Utóbbi bizonytalanabb feltételekkel és korlátozott előrelépési lehetőségekkel jár. A két csoport közötti különbség élesen kirajzolódik, és az átjárás ritka.

> *„…nem értem, hogy miért ezt csinálja…, még esze is van, hogy esetleg miért nem vették már át?" (Férfi, 40)*

A vizsgált munkavállalók esetében jelenlegi munkahelyük megszerzésének leggyakoribb módja a kapcsolatokon keresztül történő bekerülés volt, ami jelzi a helyi kapcsolathálók meghatározó szerepét. A foglalkoztatottak kisebb része formális álláskeresés útján került munkahelyére. A későbbi munkafeltételekben azonban a bekerülés módja alapján nem számoltak be érdemi különbségekről.

A munkahelyváltás gondolata szinte minden válaszadónál felmerült, de ritkán vezetett tényleges lépésekhez. A maradás mögött több tényező állt: az életkor, a családi kötöttségek és a munkahely közelsége egyaránt fontos szerepet játszottak.

„…És akkor így szépen odáig eljutottam, hogy nahát, akkor ezt a kis időt már nyugdíjig kibírjuk itt." (Nő, 56)

„…Meg az az egy tart még vissza, hogy közel van." (Nő, 43)

A fiatalabbak valamivel nyitottabbak voltak a váltásra, de ők sem láttak reális, jelentősen jobb alternatívát a térségben. A válaszadók többsége úgy értékelte, hogy jelenlegi pozíciójánál csak kis mértékben találhatna kedvezőbb lehetőséget, miközben a váltás kockázatai magasak.

A munkahelyi életutak alacsony mobilitást mutatnak, amelyet a helyi munkaerőpiac szerkezete, az iskolázottsági adottságok és a családi élethelyzetek együttesen határoznak meg. Paradox módon a gyártósori munka ebben az értelemben egyszerre jelent a csoport számára társadalmi integrációt és dezintegrációs kockázatot. Biztosítja a foglalkoztatást és a megélhetést, ugyanakkor igen alacsony életszínvonalat és nehéz munkát vár el érte cserébe.

Mindennapi nehézségek és az operátori pozíció megítélése

A válaszadók munkahelyükhöz való viszonya alapvetően ambivalens. Miközben értékelik a foglalkoztatás viszonylagos stabilitását, mindennapi tapasztalataik számos tartós nehézségre mutatnak rá.

„…Nem, igazából én ezt szeretem csinálni, amit csinálok." (Nő, 55)

A pozitívumok között leggyakrabban a határozatlan idejű munkaszerződés, a kiszámítható jövedelem és a jogilag rendezett foglalkoztatás jelent meg. A munkafeladatokat többségük könnyen betanulhatónak ítélte. A gépek kezelése inkább gyakorlatot, mintsem formális szaktudást igényel, ami biztonságérzetet ad, és hozzájárul a megszokott munkaterületekhez való ragaszkodáshoz.

„Betanulható, könnyen. Én legalábbis úgy gondolom, hogy az én részemről nem olyan túl bonyolult." (Nő, 64)

A technológiai környezet önmagában nem jelent megugorhatatlan akadályt, ugyanakkor a hibák kezelése és a gépleállásokhoz kapcsolódó felelősség bizonytalanságot

okoz. A vezetőség részéről tapasztalt rugalmasság – különösen családi vagy egészségügyi problémák esetén – szintén pozitívumként jelent meg.

A kedvező elemek mellett azonban a válaszadók egyik legfontosabb sérelme a megbecsülés hiánya volt. Többen úgy érezték, hogy a vezetőség nem megfelelő hangnemben kommunikál velük, és gyakran olyan problémákért is őket teszik felelőssé, amelyekre nincs ráhatásuk, ami erősíti az alárendelt és könnyen pótolható pozíció érzését.

„A nagy többségében nem becsülnek meg. Hát igazándiból szerintem nem becsülnek senkit." (Nő, 55)

A három műszakos munkarend szintén egységesen negatívumként jelent meg. Az éjszakai műszakot különösen megterhelőnek tartották az alvási ritmus felborulása, a családi élet szervezése és a pihenési idő beszűkülése miatt, miközben az ezért járó pótlékot nem érezték arányosnak.

„Én úgy gondolom, az éjszaka arra való, hogy az ember pihenjen, nem arra, hogy dolgozzon. 9 órakor eljövök otthonról, 10-kor, és reggel fél 7-kor érek haza. Borzalom…" (Nő, 55)

„Igen, én arra mondom, hogy lehet, hogy ebben a korban már elég lenne az a két műszak. […] éjszaka otthon lenni aludni. Nemcsak én, hanem mindenkinek." (Nő, 56)

A munkahelyi kapcsolatok megítélése változó volt. Egyesek támogató közösségről számoltak be, mások konfliktusos viszonyokról. A beilleszkedés és az alkalmazkodás fontos tényezőnek bizonyult a pozitívabb tapasztalatok kialakulásában.

„Szerencsére az összes kollégámmal, kolleginával teljes mértékben jó a viszonyom." (Férfi, 27)

„Hát van egy-két kolléga, akit jobb elkerülni, mint hogy még ránézni is undorodok tőle." (Nő, 43)

„Összedolgozunk, munkaviszonyban ez egy nagyon jó csapat. […] segítünk egymásnak." (Nő, 56)

A régebb óta ott dolgozók gyakran beszéltek a termelési tempó gyorsulásáról, amely tapasztalatuk szerint a minőség rovására megy, miközben a hibákért a dolgozókat terheli felelősség. Ez csökkenti a munkavégzés feletti kontroll érzetét.

„Ha elromlik az a rohadt gép […] akkor te csinálod, de gyorsan, mert viszont annyira gyorsan jön egyébként, hogy neked kapkodnod kell…" (Nő, 45)

A nemi munkamegosztás szintén egyenlőtlenségként jelent meg a beszámolókban. A női válaszadók szerint a férfi operátorok kedvezőbb feladatokat és jobb feltételeket kapnak – fizikai adottságaikhoz képest –, amit igazságtalannak éreznek. A kölcsönzött munkaerő jelenléte további feszültségeket okoz, mivel betanításuk és felügyeletük az állandó dolgozókra hárul.

A technológiai változások is ambivalens hatással jártak: bár a gépesítés részben csökkentette a fizikai terhelést, egyúttal növelte a mentális igénybevételt, a figyelmi terhelést és a munkavégzés elszigeteltségét.

Jövedelem és megélhetés

Az interjúk záró része a jövedelemre és a megélhetésre irányult, amely a válaszadók beszámolói alapján a gyártósori munkával kapcsolatos elégedetlenség egyik központi forrása. Bár a két érettségivel rendelkező, fiatalabb válaszadó kedvezőbben ítélte meg keresetét – részben kiegészítő feladatok és adókedvezmények miatt –, a többség alacsonynak tartotta fizetését, különösen a három műszakos munkarend terheihez viszonyítva.

Konkrét bérösszegeket a válaszadók ritkán közöltek, ugyanakkor becsléseik szerint jövedelmük többnyire a minimálbérnél csak kis mértékben magasabb. Többen jelezték, hogy a korábbi időszakokhoz képest a túlórák és az informális többletjövedelmek lehetősége is beszűkült. A bérrel kapcsolatos elégedetlenség így nem csupán az alacsony jövedelemből, hanem annak a munkaterheléshez viszonyított aránytalanságából fakadt, különösen az éjszakai műszak pótlékát illetően.

> *„Kevés. Kevés. Három műszakban ennyit keresni, az nagyon kevés. […] Hogy hogy számolják ki mindig, hogy ugyanott vagy, ahol kezdted…" (Nő, 45)*

> *„Ez is nagyon kevés, mert egyik napról a másikra jövök ki. […] Ha a gyerekem nem lenne, megmondom őszintén, ő szokott nekem segíteni. Mert ez a fizetés három műszakhoz képest…" (Nő, 55)*

A háztartási megélhetés szempontjából a válaszadók többsége úgy ítélte meg, hogy jövedelmük csak szigorú beosztással elegendő. Bár lakhatásukat többnyire saját tulajdon biztosítja, az ingatlan fenntartása, a rezsiköltségek és a mindennapi kiadások jelentős terhet jelentenek.

> *„Hát már jó leszek, mire összegyűlne annyi pénz, hogy én most éppen lefestessem a házat, vagy akármit. Azért dolgozol, azért éjszakázol… […] Tehát nem bírsz csak kajára, meg éppen fára, meg ilyenekre, csekket befizetni, számlát…" (Nő, 45)*

A hitel kérdése érzékeny témának bizonyult. A válaszadók inkább általánosságban beszéltek róla, ugyanakkor egyértelművé vált, hogy a törlesztés jelentős anyagi terhet jelenthet.

„Egyedül a házat vettük hitelre, de ott se 10-20 milliókat, 2 millió lett fölvéve…" (Nő, 42)

A mindennapi fogyasztásban a tudatos gazdálkodás központi szerepet játszik. A válaszadók előre tervezik kiadásaikat, figyelik az árakat, és igyekeznek minimalizálni költségeiket, ami gyakran a gyermekkori családi szocializációból eredő mintákhoz kapcsolódik.

„Megvan az, hogy ha megkapod a fizetést, egyből a számlákat fizeted ki, és utána megnézed, hogy mi van a háztartásban, amit muszáj megvenni… […] minél olcsóbban meg tudom venni valamerre." (Nő, 53)

A jövedelmi helyzet megítélésében két tapasztalat rajzolódik ki. Egyesek stabil, változatlan életkörülményekről számoltak be, míg mások az utóbbi időszak romlását érzékelték. A jövővel kapcsolatban a többség nem fogalmazott meg érdemi javulásra vonatkozó várakozást.

„Hát nem jobb, mint az átlag. Egy átlagos, amit elmondtam, hogy beosztással élünk. Úgy lehet ebből mögélni." (Férfi, 40)

A megélhetési terhek különösen a gyermekes háztartásokban jelentkeztek erőteljesebben, míg a többkeresős vagy felnőtt gyermekekkel rendelkező családok helyzete valamivel stabilabbnak tűnt. Az egyedül élők és az egykeresős háztartások ezzel szemben sérülékenyebb pozícióban voltak.

A gyártósori munkások jövedelme elegendő az alapvető megélhetéshez, de csak folyamatos tervezés és lemondások árán. Bár teljes nélkülözésről ritkán számoltak be, a jövedelem kevés tartalékot, korlátozott fogyasztási lehetőségeket és alacsony társadalmi biztonságérzetet eredményez.

Konklúzió

Esettanulmányunk egy dél-alföldi község gyártósori munkásainak társadalmi helyzetét, iskolai és munkaerőpiaci életútját, munkatapasztalatait és megélhetési viszonyait vizsgálta. A kutatás feltáró jellegéből adódóan eredményeink nem általánosíthatók a gyártósori munkások teljes csoportjára, ugyanakkor jól kirajzolják a vidéki, kistelepülési gyártósori munkásság jellegzetes társadalmi mintázatait.

Az iskolai életutak alapján a válaszadók többsége legfeljebb egylépcsős mobilitást ért el szüleihez képest. Ez az előrelépés elsősorban az oktatási expanzióhoz és a munkaerőpiaci követelmények változásához kapcsolódott, nem pedig tudatos mobilitási stratégiákhoz. A továbbtanulás gyakran anyagi korlátok, családi elvárások és korai munkavállalási kényszerek miatt maradt el, míg a szakmunkás végzettség csak korlátozott előnyt jelentett, különösen a nők esetében.

A következő generáció életútja részleges elmozdulást mutat. A szakmaszerzés és az érettségi gyakoribbá vált, ugyanakkor a felsőoktatás továbbra is kivételes maradt.

A mobilitás így nem teljesen zárt, de strukturálisan korlátozott, különösen ott, ahol az iskolai előrelépés nem párosul kedvező munkaerőpiaci lehetőségekkel.

A munkahelyi életutak szintén alacsony mobilitást tükröznek. A munkahelyváltások többnyire nem tudatos karrierstratégia eredményei, hanem külső kényszerekhez – leépítésekhez, gyárbezárásokhoz vagy élethelyzeti változásokhoz – kapcsolódnak. A gyártósori munka ebben az értelemben kettős szerepet tölt be. Egyszerre biztosít stabil foglalkoztatást és jelenti a mobilitási lehetőségek beszűkülését.

A munkások munkahelyükhöz való viszonya ennek megfelelően ambivalens. A stabil szerződés, a kiszámítható jövedelem és a formális foglalkoztatás pozitívumként jelenik meg, miközben az alacsony bérszint, a három műszakos munkarend – különösen az éjszakai műszak –, valamint a megbecsülés hiánya tartós elégedetlenségi forrás. A technológiai környezet önmagában nem jelent akadályt, de a munkatempó, a kontroll és a mentális terhelés növekedése hozzájárul a munkavégzés megterhelő jellegéhez.

A jövedelmi viszonyok alapján a válaszadók megélhetése biztosított, de szűkös. A jövedelem többnyire elegendő az alapvető szükségletek fedezésére, ugyanakkor kevés tartalékot és korlátozott fogyasztási lehetőségeket eredményez. A megélhetés folyamatos tervezést és lemondásokat igényel, miközben az egykeresős, egyedül élő vagy gyermekes háztartások különösen sérülékenyek.

A vizsgált gyártósori munkások helyzete stabil foglalkoztatás mellett is sérülékeny társadalmi pozícióként írható le. Nem a munkaerőpiacról kiszorult csoportról van szó, hanem olyan munkavállalókról, akik integráltak a foglalkoztatás világába, de jövedelmi, mobilitási és életkörülménybeli lehetőségeik erősen korlátozottak. A kettősség – az integráció és a strukturális korlátozottság együttes jelenléte – alapvetően meghatározza helyzetüket.

Eredményeink alapján a gyártósori munkások vizsgálata továbbra is kiemelt jelentőségű, különösen az oktatási mobilitás, a dolgozói szegénység, a nemi egyenlőtlenségek és a vidéki ipari munkaerőpiacok működésének megértése szempontjából.

Irodalomjegyzék

Alabán A. P. (2020): Társadalmi folyamatok Ózdon a rendszerváltozás után. *Eszmélet*, 125: 185–198.

Albert F. – Dávid B. – Kmetty Z. – Kristóf L. – Róbert P. – Szabó A. (2018): Mapping the Post-communist Class Structure: Findings from a New Multidimensional Hungarian Class Survey. *East European Politics and Societies: And Cultures*, 32(3): 544–565. https://doi.org/10.1177/0888325417739954

Andorka R. (2006): *Bevezetés a szociológiába*. Osiris Kiadó, Budapest.

Bartha E. (2011): *Magányos harcosok: Munkások a rendszerváltás utáni Kelet-Németországban és Magyarországon*. L'Harmattan Kiadó, Budapest.

Bourdieu P. (1978): A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése. Tanulmányok (Léderer P. szerk.; Ferge Zs. – Ádám P. ford.). Gondolat Kiadó, Budapest.

Czibere I. – Huszti É. (2024): A dolgozó szegények. In: Kovách I. (szerk.): Integráció, egyenlőtlenség, polgárosodás: A magyar társadalom a 2020-as évek elején. 2. kötet, 177–222. HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont, Budapest.
Czirfusz M. – Ivanics Z. – Kovai C. – Meszmann T. T. (2019): A magyarországi munkásság a hosszú lejtmenetben. *Fordulat*, 26: 142–170.
Czirfusz M. (2022): *Akkumulátoripari fellendülés Magyarországon: Az értéklánc szereplői, dolgozói és szakszervezeti perspektívák.* Friedrich-Ebert-Stiftung, Budapest.
Csepeli Gy. (2020): *Ember 2.0: A mesterséges intelligencia gazdasági és társadalmi hatásai.* Kossuth Kiadó; Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete, Budapest.
Dupcsik Cs. – Szabari V. (2015): Theoretical introduction to the research project Integration and disintegration processes in Hungarian society. *socio.hu*, 5(3): 44–63. https://doi.org/10.18030/socio.hu.2015.3.44
Éber M. Á. (2020): *A csepp: A félperifériás magyar társadalom osztályszerkezete*. Napvilág Kiadó, Budapest.
Egri Z. (2023): Mobilitás és perzisztencia a hazai települési szintű jövedelemegyenlőtlenségi folyamatokban, 2012–2019. *Területi Statisztika*, 63(1): 3–37. https://doi.org/10.15196/TS630101
Erdei F. (1942): *A magyar paraszttársadalom.* Franklin-Társulat, Budapest.
Ernyey G. (1974): *Az ipari forma története Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Fejes J. B. – Szűcs N. (2018): *Én vétkem. Helyzetkép az oktatási szegregációról.* Motiváció Oktatási Egyesület, Szeged.
Ferge Zs. (2002): Struktúra és egyenlőtlenségek a régi államszocializmusban és az újkapitalizmusban (Alapkérdések). *Szociológiai Szemle*, 4: 9–33.
Héthy L. – Makó C. (1981): *A technika, a munkaszervezet és az ipari munka.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
Huszár Á. (2019): Osztálytársadalom-e a magyar társadalom? *Szociológiai Szemle*, *29*(4): 4–32. https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2019.4.1
Huszár Á. (2022): Osztályszerkezet és jövedelemeloszlás Magyarországon 1982 és 2019 között. In: Kolosi T. – Szelényi I. – Tóth I. G. (szerk.): *Társadalmi Riport,* 159–173. TÁRKI Társadalomkutatási Intézet Zrt., Budapest https://doi.org/10.61501/TRIP.2022.8
Inzelt A. (1994): Restructuring and privatization of the Hungarian manufacturing industry. *Technology in Society*, *16*(1): 35–63. https://doi.org/10.1016/0160-791X(94)90020-5
Kemény I. (1972): A magyar munkásosztály rétegződése. *Szociológia*, 1(1): 36–47.
Kolosi T. (1980): *Réteghelyzet – rétegtudat*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
Kolosi T. (1987): *Tagolt társadalom: Struktúra, rétegződés, egyenlőtlenség Magyarországon.* Gondolat Kiadó, Budapest.
Kolosi T. (2000): *A terhes babapiskóta: A rendszerváltás társadalomszerkezete*. Osiris Kiadó, Budapest.
KSH (2023): *Helyzetkép, 2023–Ipar.* https://www.ksh.hu/s/helyzetkep-2023/#/kiadvany/ipar/az-ipar-fobb-mutatoianak-valtozasa-az-elozo-evihez-kepest-2023 (Letöltés ideje: 2026. 01. 06.)

Laky T. – Neumann L. – Boda D. (1999): *A külföldi tőke szerepe a privatizációban.* GJW-Consultatio, Budapest.

Rézler G. (1974): A magyar nagyipari munkásság kialakulása. In: Litván G. – Varady G. (szerk.): *Magyar munkásszociográfiák: 1888–1945.* 15–33. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.

Piketty T. (2015): *A tőke a 21. században.* Kossuth Kiadó, Budapest.

Szelényi I. (1990): *Új osztály, állam, politika*. Európa Könyvkiadó, Budapest.

Tóth A. (2021): Miért nem váltak a szakszervezetek nagy és erős civil mozgalommá a rendszerváltás után? In: Tóth P. P. – Bartha E. – Krémer A. – Valuch T. (szerk.): Rézler Gyula szellemi öröksége, 88–110. Kronosz Kiadó, Budapest.

Török E. (2014): *Munka és társadalom. A munka jelentésváltozásai a bérmunkán innen és túl.* L'Harmattan Kiadó, Budapest.

Valuch T. (2012): A társadalmi változások néhány jellegzetessége Magyarországon a Kádár-korszakban. *Múltunk – Politikatörténeti Folyóirat*, 57(1–2): 10–26.

Valuch T. (2022): A munkásságról szóló diskurzusok és a modernkori magyar munkásság tagolódása. *socio.hu*, 12(1), 5–18. https://doi.org/10.18030/socio.hu.2022.1.5

Vastagh Z. (2017): *Társadalmi struktúra és állami redisztribúció*. Napvilág Kiadó, Budapest.

Recenzió

Társadalmi csoportok és az integráció aszimmetriái Magyarországon

Integráció, egyenlőtlenség, polgárosodás. A magyar társadalom a 2020-as évek elején (2. kötet)

Szerkesztette: Kovách Imre.
HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont, Budapest, 2024.

Vida László
Debreceni Egyetem Humán Tudományok Doktori Iskola,
Szociológia és Társadalompolitika Doktori Program
vida.laszlo@arts.unideb.hu, ORCID: 0009-0000-8363-0670.

Papp Kitti Mária
Debreceni Egyetem Humán Tudományok Doktori Iskola
Szociológia és Társadalompolitika Doktori Program
papp.kitti@arts.unideb.hu, ORCID: 0009-0002-5673-0638.

Krabák Attila Adrián
Debreceni Egyetem Humán Tudományok Doktori Iskola,
Szociológia és Társadalompolitika Doktori Program
krabak.attila@arts.unideb.hu, ORCID: 0009-0009-2820-8990.

Bajnóczki Laura
Debreceni Egyetem Humán Tudományok Doktori Iskola,
Szociológia és Társadalompolitika Doktori Program
bajnoczki.laura@arts.unideb.hu, ORCID: 0009-0005-2492-8780.

A HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont 2024-ben megjelent kötete a több mint egy évtizede futó integrációs kutatássorozat legújabb összegzése. Az elemzés a 2021-es KEP3 5000 fős, országosan reprezentatív adatfelvételére épül, és a 2020-as évek eleji magyar társadalomról kíván átfogó képet adni. A 2. kötet az 1. kötet logikáját követi, a tanulmányok a rétegek, csoportok integráltságát és

Javasolt hivatkozás: Vida László et al. (2026): Társadalmi csoportok és az integráció aszimmetriái… *Metszetek Társadalomtudományi Folyóirat,* 15(1): 178–186. https://doi.org/10.18392/metsz/2026/1/10

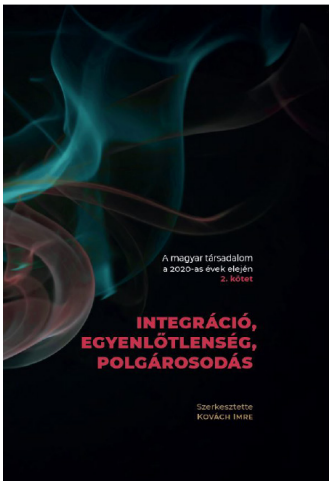

helyzetét mutatják be, immár a társadalmi struktúra konkrét szereplőire – polgárosodókra, elitekre, lokálisan integráltakra, dolgozó szegényekre, városiakra és vidékiekre, agrárhoz kötődőkre és kliensekre – fókuszálva. A kötet tematikája – a társadalmi rétegződés, az egyenlőtlenségek újratermelődése és a polgárosodás lehetőségei – olyan kérdésekre keresi a választ, amelyek a posztszocialista átalakulás befejezettnek hitt narratíváján meglehetősen túlmutatnak. A kötet tanulmányai e kereten belül, egymást kiegészítve mutatják meg, hogy a kortárs magyar társadalomban az integráció mely csatornákon keresztül működik és melyeken nem.

A kötet módszertani alapját a kutatócsoport által kialakított integrációs csoportosítás adja, amelyet Győri Ágnes *Az integrációs csoportok 2021-ben* című tanulmánya ismertet. Az Adatok és módszerek fejezet részeként, a kötet végén elhelyezett írás logikájában az egész kötetet megalapozó empirikus és módszertani keretet mutatja be. A tanulmány részletesen ismerteti a klaszterelemzésre épülő csoportképzés módszerét és eredményeit, amelyek illeszkednek a Kovách Imre által vezetett korábbi kutatásokhoz, és lehetővé teszik a 2015-ös és 2018-as adatokkal való összevetést is. A tanulmány az integrációs kutatás elméleti és módszertani keretéből indul ki, amely az integrációt három szinten vizsgálja: rendszerszinten, társadalmi szinten és személyközi dimenzióban. A rendszerszintű integráció indikátora a politikai részvétel, az intézményi bizalom és a normaszegésekhez való viszony; a társadalmi szintű integrációt a munkaerőpiaci részvétel és a civil szervezeti aktivitás jelzi; míg a személyközi integráció indikátorai az erős és gyenge kötések száma, valamint a szubjektív társadalmi kirekesztettség érzékelése. A kutatócsoport által klaszterelemzéssel kialakított hét integrációs csoport e nyolc dimenzió együttes mintázatai alapján rajzolódik ki.

Az integráltabb csoportokat alapvetően magasabb iskolai végzettség és jövedelem, erősebb intézményi bizalom és kiterjedtebb, heterogénebb kapcsolatháló jellemzi, míg a leginkább dezintegrált csoportokban az alacsony iskolai végzettség, a bizonytalan vagy hiányzó munkaerőpiaci jelenlét és a beszűkült társas kapcsolatok dominálnak. A tanulmány bemutatja, hogy a dezintegráció nemcsak anyagi értelemben vett szegénységet jelent, hanem az intézményektől való eltávolodásban, az alacsony politikai részvételben és a gyenge társadalmi beágyazottságban is megmutatkozik. A bemutatott eredmények szerint a magyar társadalom közel harmada (33,8%) valamelyik dezintegrált csoportba tartozik, míg a másik póluson a két felülintegrált csoport – a kapcsolatgazdag, politikailag aktívak és a lokálisan integráltak – a lakosság mintegy hatodát (15,9%) teszi ki. A társadalom fele (50,2%) a három középső integrációs csoport valamelyikébe tartozik: a politikailag integráltak, a normakövető kapcsolatgazdagok és a normakövető, munkaerőpiacon integráltak körébe.

Győri Ágnes tanulmánya világosan és szemléletesen mutatja be a kutatócsoport által kialakított integrációs modell módszertani hátterét, valamint az egyes integrációs csoportok közötti különbségeket. Az írás elsősorban módszertani és leíró jellegű, ugyanakkor nélkülözhetetlen empirikus alapot nyújt a kötet további elemzéseinek értelmezéséhez.

Kovách Imre és Szabó Andrea Polgárosodás a 2020-as években című tanulmánya a magyar társadalom polgárosodási fokának empirikus megragadására vállalkozik, és amellett érvel, hogy a polgárosodás nem vált domináns társadalmi integrációs mechanizmussá a kortárs Magyarországon. A szerzők szerint, bár az Európai Unió tagállamaiban a 2010-es évek utáni konszolidáció elvileg kedvezhetett volna az integrációnak, Magyarországon ez elsősorban politikai érdekek mentén, a hatalmi stabilitást szolgálva valósul meg, így a polgárosodási folyamatok nem autonóm módon, hanem a politikai logika által strukturáltan és korlátozottan szerveződnek. A szerzők a polgárosodás fogalmának (embourgeoisement) értelmezésével indítanak, elkülönítve a tulajdonosi polgár (burzsoá) és a képzettségi polgár (citoyen) történeti alakzatait, majd egy saját, operacionalizálható polgárságfogalmat alakítanak ki, amely a további empirikus elemzés alapját képezi.

A polgárosodási index négy almutatóból – vállalkozási (gazdasági önállóságra és kockázatvállalásra utaló attitűdök), individualizációs (az egyéni önérvényesítés és felelősségvállalás hangsúlya), autonómia- (önálló döntéshozatal és külső függések elutasítása) és életmódindexből (fogyasztási és kulturális mintázatok) – áll, amelyek alapján a szerzők négy típust különítenek el: nem polgárosodott, gyengén polgárosodott, polgárosodó és polgárosodott csoportokat. Az eredmények szerint a magyar társadalom mindössze 2%-a sorolható a citoyen, 4%-a pedig a burzsoá kategóriába, míg a válaszadók közel fele nem mutat polgárosodási hajlamot. Ez arra utal, hogy a polgárosodás nem vált a magyar társadalom meghatározó integrációs mechanizmusává, hanem szűk rétegekre korlátozódó és fragmentált jelenség maradt.

A tanulmány egyik legfontosabb megállapítása, hogy a polgárosodás mintázatai nem illeszkednek egy koherens rétegződési modellbe. A szerzők a középosztályról szóló korábbi elemzésekhez hasonlóan nem inkonzisztenciáról, hanem strukturális diszkrepanciáról beszélnek: miközben a foglalkoztatottság, az életkor és a nem továbbra is releváns tényezők, az iskolázottság magyarázóereje csökkenni látszik.

Kovách és Szabó elemzése arra is rámutat, hogy a polgárosodás mértéke szorosan összefügg a politikai preferenciákkal és a demokrácia támogatottságával. A polgárosodó és polgárosodott csoportok körében felülreprezentáltak a jobboldali és szélsőjobboldali attitűdök, ugyanakkor e rétegekben kiemelkedően magas azok aránya is, akik egyik politikai oldalhoz sem kötődnek. Ez a kettősség arra utal, hogy a polgárosodás nem stabil pártpolitikai integrációval jár együtt, hanem inkább egy attitűdalapú, intézményesen gyengébben beágyazott politikai orientációval, ami egyben a politikai integráció ambivalens jellegére utal.

A tanulmány újszerű hozzájárulása a polgárosodás kvantitatív operacionalizálása és a polgárosodási index kidolgozása, amely új elemzési lehetőségeket nyit a citoyen és burzsoá fogalmak empirikus vizsgálatában. Ugyanakkor az indexalkotás szükségszerűen együtt jár a polgárosodás komplex és történetileg változó

jelentéstartalmának leegyszerűsítésével, valamint azzal, hogy a kiválasztott dimenziók bizonyos normatív és módszertani döntéseket tükröznek, ami a mérés érvényességének és általánosíthatóságának kérdéseit is felveti.

Kristóf Luca Az elitek szerepe a társadalmi integrációban című nyitótanulmánya egy sajátos, eddig elhanyagolt perspektívát emel a középpontba. Bár az elittéma már a kutatássorozat korai szakaszában megjelent (Kovách – Kristóf 2012), az ezt követő publikációkban nem kapott önálló megközelítést. Ennek elsősorban elméleti oka van, mivel a társadalmi integráció szociológiai kutatása erősen strukturális szemléletű – fókuszában mechanizmusok és társadalmi csoportok állnak – s ebben a keretben az elit mint aktív cselekvő nehezen helyezhető el. Módszertani okok is nehezítik az elit vizsgálatát, mivel kis létszámú és nehezen elérhető csoportról van szó. Az elitekről szóló tanulmány ezért szintetizáló. A korábbi empirikus eredményeket rendezi egységes elméleti keretbe, amelynek kulcsfogalma az integrációs ágens. Dupcsik és Szabari (2015) meghatározása nyomán integrációs ágensnek tekint minden olyan cselekvőt, amely a kooperációt erősíti és a konfliktusokat csökkenti. A tanulmány tézise szerint a mai Magyarországon ezt a szerepet az inkumbens politikai elit tölti be, méghozzá domináns módon más csoportokat maga alá rendelve. A tanulmány egyik legértékesebb vonása, hogy az integrációs mechanizmusokat három szinten – rendszerszinten, középszinten (munkaerőpiac, civil szervezetek) és személyközi szinten – vizsgálja, s mindhárom szinten megmutatja, miként érvényesül az elit ágenciája, közvetve vagy közvetlenül.

A rendszerszintű integráció legfontosabb eszközeként a politikai identifikáció és a redisztribúció különböző formái jelennek meg. A politikai identifikáció alatt Kristóf azt a folyamatot érti, amely során az állampolgárok érzelmi és identitásbeli kötődés alapján azonosulnak egy politikai táborral. Különösen fontos a rekombináns redisztribúció fogalmának alkalmazása. A redisztribúció fogalmán belül a szerző három típust különít el: a jóléti újraelosztást, a projektalapú redisztribúciót és a rekombináns redisztribúciót, amelyet a leginkább diszkrecionálisnak és politikailag vezéreltnek nevez. Ez utóbbi kifejezetten politikai célú és eszközű erőforrás-átcsoportosítást jelent. Az inkumbens elit általa lojális gazdasági aktorokat emel pozícióba. Ez az elite capture jelenségével is összefügg, a szerző szerint itt a fejlesztési célra szánt forrásokat a helyi politikai elitek sajátítják el, majd saját kliensi hálózataik fenntartására fordítják. A rekombináns redisztribúció a state capture fogalmával szemben is értelmezhető. A state capture esetén a gazdasági hatalom ejti foglyul az államot, itt éppen fordítva, az állam rendeli alá a gazdasági mezőt saját hatalmi logikájának. Az empirikus adatok meggyőzően támasztják alá ezeket az összefüggéseket. A 2015-ös adatfelvétel szerint a magyar lakosság a politikai elitet értékelte a legkevésbé pozitívan. Egy 0–10-es skálán a politikai elit átlagos elfogadottsága csupán 3,2 volt, szemben a gazdasági elit 3,7-es és a kulturális elit 5,3-as értékével. Ugyanakkor ez az általános elitellenesség erősen polarizált, a magukat jobbra sorolók a politikai elitet 4,3-ra, a baloldali önbesorolásúak csupán 2,7-re értékelték. A szerző értelmezésében ez az adat nem pusztán elégedetlenséget tükröz, hanem az affektív polarizáció – a pártokkal való érzelmi azonosulás – működését igazolja, vagyis az elitek megítélését nem a teljesítmény objektív értékelése, hanem a politikai identitás határozza meg.

A tanulmány konklúziója, hogy a „polarizált integráció" egyszerre elméleti és normatív érvényű. A szerző szerint az inkumbens politikai elit egyszerre integrálja és dezintegrálja a társadalmat. Belülről kohéziót teremt az aktuális kormány szavazótáborában, miközben a többi csoportot politikai passzivitásba vagy kivonulásba kényszeríti, így a fiatal, képzett rétegek elhagyják a közéletet, az alacsonyabb státuszúak körében pedig erősödhet a politikai passzivitás. Az integráció dominánsan politikai mivolta azt eredményezi, hogy a kulturális és szociális integrációs mechanizmusok háttérbe szorulnak, a politikai dimenziónak alárendelve értelmeződnek. A szerző végkövetkeztetése szerint az elit teljesítménye sokkal jobb a saját hatalma fenntartásában, mint a társadalom jólétének előmozdításában, valamint ez a szakadék a közérdek és az önérdek között a társadalom dezintegrált alsó harmadát sújtja a legjobban.

A kötet következő két tanulmánya a térbeliség dimenzióján keresztül vizsgálja az integráció működését, egymást kiegészítő perspektívából. Csurgó Bernadett a *Lokalitás és integráció. A lokálisan integráltak társadalmi sajátosságai és integrációs szerepük* tanulmányában a lokálisan integráltak csoportját vizsgálja, azokat a szereplőket, akiket erős helyi (vidéki) kötődés, stabil intézményi beágyazottság és aktív társadalmi részvétel jellemez. A lokálisan integráltakra jellemző a magasabb iskolai végzettség, a kedvezőbb munkaerőpiaci pozíció és a kiterjedtebb, heterogénebb kapcsolatháló. Csurgó kiemeli, hogy körükben az átlagosnál jóval gyakoribb a civil szervezeti részvétel, az egyesületi tagság és a közösségi kezdeményezésekben való szerepvállalás. Ez a fokozott civil és közéleti aktivitás nem csupán a társadalmi tőke indikátora, hanem a lokális közösségek szerveződésének egyik legfontosabb erőforrása is.

A szerző rámutat, hogy e csoport integrációs szerepe nem pusztán státuszukból vagy erőforrásaikból fakad. Legalább ennyire meghatározó a közvetítő funkciójuk a helyi társadalom különböző csoportjai, illetve a helyi és tágabb intézményi szintek között. Ez azt jelenti, hogy a lokálisan integráltak összekapcsolják a helyi társadalom tagjait, az eliteket és a sérülékeny csoportokat, ami a gyakorlatban a szolidaritás konkrét formáiban – például segítségnyújtásban vagy érdekközvetítésben – ölt testet.

A tanulmány egyik legfontosabb felismerése, hogy a lokálisan integráltak köre nem azonosítható egyértelműen a helyi elittel. Bár magában foglalja annak tagjait (polgármestereket, vállalkozókat, intézményvezetőket), a csoport ennél jóval heterogénebb összetételű. Ereje éppen abból fakad, hogy a helyi középrétegek aktív tagjai – bolti eladók, fodrászok, kisiparosok – is részét képezik, ami széles társadalmi beágyazottságot biztosít számukra. A lokálisan integráltak így a helyi érdekek hatékony közvetítői, jelentős befolyással bírnak a helyi döntéshozatalra és a politikai folyamatokra. Ugyanakkor ez a pozíció egyben a helyi hatalmi struktúrákhoz való szorosabb kötődést is jelenti, ami korlátokat is teremthet.

A tanulmány fontos megállapítása, hogy a lokálisan integráltak hozzájárulnak a helyi normák, együttműködési formák és közösségi részvétel fenntartásához, ezáltal stabilizáló szerepet töltenek be a lokális társadalmakban. Csurgó ugyanakkor nem idealizálja ezt a csoportot, az elemzése arra is rávilágít, hogy a csoport integráló kapacitása területileg és településtípusonként egyenlőtlenül oszlik meg, és erősen függ a helyi hatalmi viszonyoktól és intézményi struktúráktól. Összességében Csurgó

Bernadett tanulmánya empirikusan megalapozott, árnyalt képet ad a lokális integráció működéséről.

Horzsa, Kovách és Megyesi *A városi és a vidéki társadalom* tanulmánya a hazai városi és vidéki társadalom szerkezetének összehasonlítására vállalkozik egységes analitikai keretben, a társadalmi tőke, a kultúrafogyasztás, a jövedelmi viszonyok és az integráció dimenziói mentén. A vizsgálat a város- és vidékképek alakulását, valamint a belső vándorlás mintázatait is elemzi, lehetővé téve a közkeletű percepciók és az empirikus eredmények összevetését. A szerzők szerint a települési szintek ilyen átfogó összehasonlítása a hazai szakirodalomban mindeddig hiányzott.

Az eredmények a város–vidék dichotómia újraértelmezését teszik indokolttá. Nem azonosítható eltérő társadalomszerveződési logika vagy minőségi törésvonal, ezzel szemben egy fokozati különbségeken alapuló települési lejtő rajzolódik ki. A különbségek elsősorban az erőforrásokhoz való hozzáférés egyenlőtlenségeiben ragadhatók meg, amelyeket az iskolázottság, a jövedelmi helyzet, a társadalmi tőke és a regionális elhelyezkedés strukturál. A lakóhely önálló magyarázóereje e tényezők bevonásával jelentősen mérséklődik, ami a kontinuum-tézis empirikus megalapozottságát erősíti.

Az elemzés szerint a városi és vidéki életvilágok közötti különbségek több dimenzióban mérséklődnek, a kultúrafogyasztás mintázatai és az attitűdök egyaránt közelednek. A belső vándorlás dinamikus folyamata hozzájárul e közeledéshez. Ugyanakkor tartós területi egyenlőtlenségek is fennmaradnak, amelyek a gazdasági centrumokhoz való közelség mentén szerveződnek, és meghatározzák a jövedelmi viszonyokat.

A tanulmány módszertani szempontból is figyelemre méltó. A településeket három kategóriába sorolja, majd leíró statisztikai és többváltozós elemzési eljárásokkal vizsgálja a különbségeket. A vándorlástörténet szerinti csoportosítás különösen innovatív megoldás, amely lehetővé teszi a mobilitási pályák és a kulturális beágyazottság összefüggéseinek feltárását.

A tanulmány fontos hozzájárulása, hogy árnyalja a vidéket egységesen lemaradó és dezintegrált térként leíró felfogást. Az eredmények inkább graduális különbségeket jeleznek, és rámutatnak a fejlődési lehetőségeket strukturáló közpolitikai és intézményi mechanizmusok szerepére (Bartha 2026). Ugyanakkor hiányosságként említhető a területi dimenzió részletesebb elemzésének elmaradása, mivel a településtípusokon belüli és regionális különbségek további differenciálást tennének lehetővé.

A kötet következő két tanulmánya a strukturális hátrányok sajátos formáit vizsgálja: a mezőgazdasági kötődést és a munkával nem felszámolható szegénységet.

Kovách Imre és Megyesi Boldizsár Agrárérintettek a magyar társadalomban. A mezőgazdasághoz való kapcsolódás mintázatai tanulmánya az élelmiszer-előállításban aktívan részt vevők számának és összetételük változását vizsgálja. A mezőgazdasággal foglalkozó magyarok száma az elmúlt évtizedekben nagymértékben csökkent. A szerzők legfőbb tézisei közé tartozik, hogy a magyar társadalom parasztalanodása a 2020-as évekre lényegében strukturálisan és társadalmilag is lezajlott, tehát megszűnt az agrárium strukturáló ereje. A 2010-es években pedig gyorsult a földhasználati és földtulajdoni koncentráció (Kovách 2018).

A mezőgazdasághoz való kötődés visszaszorult a társadalomban, a parasztta-lanítás lényegében teljessé vált, bár nem olyan gyorsan, mint Nyugat-Európában. Az agráriumhoz kötődő heterogén csoportokat a nem agrárérintett csoporttal összehasonlítva strukturális hátrányok mutathatók ki az előbbi csoport kárára, ráadásul minél erősebb a mezőgazdasághoz való kötődés, ez annál inkább igaz. Az önellátásra való termelés motivációi nálunk inkább individuálisak, nem a fenntarthatósághoz köthetők, így a mezőgazdaságtól való eltávolodás fényében a környezet védelme sem kap akkora prioritást.

Kovách és Megyesi emellett rámutat arra, hogy a mezőgazdasági tevékenység tulajdonképpen egyfajta társadalmi egyenlőtlenségi jelzőként működik. Ugyanakkor a polgárosodást tekintve az agráriumhoz erősen kapcsolódók helyzete kedvezőnek mondható, többnyire a vállalkozói indexnek köszönhetően. Hiányosságként említhető, hogy nem rögzítik pontosan, mi értendő a saját fogyasztásra való termelés alatt és mi ennek a minimális méretkritériuma. Ez azért fontos, mert a saját fogyasztásra történő termelés a kisméretű konyhakertektől az üzemszerű termelésig széles skálán mozoghat.

Czibere Ibolya és Huszti Éva tanulmánya a dolgozó szegénységet a kortárs magyar társadalom egyik sajátos integrációs állapotaként értelmezi. A dolgozó szegények olyan társadalmi pozícióban jelennek meg, amely formálisan megfelel a foglalkoztatásalapú jóléti modell normatív elvárásainak. A munkavégzés, az intézményi kötődés és az állampolgári részvétel együttese integráltságot jelez, miközben az anyagi biztonság hiánya tartósan fennáll. A szegénység ebben az összefüggésben nem rendellenességként, hanem strukturálisan determinálódó társadalmi állapotként válik láthatóvá. A dolgozói szegénység nem pusztán szociálpolitikai probléma, hanem a posztindusztriális gazdaságok egyik strukturális ellentmondása, amely mélyen kérdőjelezi meg a munka mint a szegénységből kivezető út közkeletű tételét. Az elméleti keretben a szerzők tisztázzák, hogy a dolgozói szegénységnek nincs egységes fogalma. A létminimum-alapú megközelítés azt méri, képes-e egy adott háztartás fedezni az alapvető megélhetési szükségleteket, míg a relatív megközelítés a mediánjövedelem 60%-ához viszonyít, tehát nem egy rögzített küszöbhöz, hanem a társadalom mediánjövedelméhez viszonyítva méri a szegénységet. A két irányzat együttes alkalmazása azért is lényeges, mert a dolgozói szegénység nem egyenlő az alacsony bérrel. Az egyéni és háztartási szint közötti eltérés miatt valaki megfelelő jövedelem mellett is lehet szegény, ami hozzájárul a dolgozó szegénység láthatatlanságához a szociálpolitikai rendszerekben.

Az empirikus elemzés a szociodemográfiai jellemzőktől a jövedelmi viszonyokon és a szolidaritási hálókon át a polgárosodottsági indexig terjedő széles dimenzióban rajzolja meg e csoport karakterét. A szerzők három markáns csoportot azonosítanak, amelyek nagyjából egyenlő arányban oszlanak meg, az alapfokú végzettségűek, a szakmunkások és az érettségizettek. 2010 és 2018 között Magyarországon a diplomával rendelkező dolgozó szegények aránya 1,2%-ról 6,6%-ra növekedett, ami önmagában sokat elárul arról, hogy a dolgozói szegénység az utóbbi évtizedben az iskolázottabb rétegeket is egyre inkább elérte.

A szerzők a redisztribúció vizsgálatában a jóléti pluralizmus keretét alkalmazzák, amely a jövedelmek és támogatások három forrását különíti el: a piacot, az államot

és a voluntáris szektort. Az eredmények azt mutatják, hogy a redisztribúciós források a dolgozó szegények kevesebb mint felének számára jelent realitást. Az anyagi biztonság forrása döntően a mikro-, azaz a rokonsági és családi szinten marad, s a közeli hozzátartozóktól érkező anyagi segítség messze felülmúlja az intézményes támogatások szerepét. A foglalkoztatottakat a rendszer nem feltétlenül tekinti rászorulónak, miközben a munkajövedelem a létminimumot sem éri el.

A tanulmány egyik legtöbb újdonságot hordozó fejezete a polgárosodottsági index alapján végzett csoportosítás. A szerzők négy kategóriát különítenek el: a polgárosodott, a polgárosodó, a gyengén polgárosodott és a nem polgárosodott dolgozó szegényeket. A polgárosodott dolgozó szegények paradox helyzetük ellenére jellemzően középkorú, házas, viszonylag magasabb iskolázottságú férfiak. Helyzetüket a szerzők azzal magyarázzák, hogy az egyéni jövedelem önmagában nem elégséges, hiszen a háztartás belső viszonyai sodorhatják a szegénységi küszöb alá azokat is, akiknek munkaerőpiaci pozíciója és életmódja egyébként középosztályi. A gyengén polgárosodott dolgozó szegények csoportja ezzel szemben fiatal, alacsonyabb végzettségű nőkből áll, alacsony hasznosságtudattal és korlátozott kapcsolati tőkével, akiknek a polgárosodás felé vezető út szinte elzárt. A tanulmány legnagyobb erénye, hogy a dolgozói szegénységet nem pusztán statisztikai jelenségként, hanem összetett társadalmi és integrációs problémáként ábrázolja. Az eredmények rámutatnak, hogy a dolgozó szegények a nem dolgozó szegényekhez képest munkaerőpiaci jelenlétük ellenére is elégedetlenebbek és kevésbé érzik magukat a társadalom hasznos tagjának.

Kisebb hiányosságként megjegyezhető, hogy a területi dimenzió a tanulmányban inkább csak háttérváltozóként jelenik meg, holott a szerzők adatai szerint a dolgozó szegények több mint fele mindig is vidéken élt, és mindössze 7,5%-uk lakik a fővárosban. Összességében Czibere és Huszti tanulmánya magas szakmai igényességgel megírt, empirikusan alapos munka, amely nemcsak a magyar társadalom egy láthatatlan csoportjának helyzetét teszi láthatóvá, hanem a foglalkoztatáspolitika és a szociálpolitika közötti feszültségre is éles fényt vet.

A kötet záró tanulmánya a leghátrányosabb helyzetű csoportok integrációjának egy sajátos, eddig kevéssé vizsgált mechanizmusát tárja fel. Kovai Cecília és Pulay Gergely *A kliensi viszonyok mindennapi működése* című tanulmányukban a hátrányos helyzetű roma csoportok társadalmi kapcsolódásait vizsgálják a kliens–patrónus viszonyok elemzésén keresztül, amellett érvelve, hogy a klientizmus nem pusztán a társadalmi dezintegráció egyik formája, hanem egyben sajátos, a függőségi viszonyokon keresztül működő integrációs mechanizmus.

A kliensi viszony fogalmát definiálva, történeti kontextusba ágyazva mutatják be a kliens–patrónus kapcsolatok jellegzetes működési mechanizmusait. Elemzésük fontos sajátossága, hogy e viszonyrendszereket nem pusztán intézményi vagy strukturális szinten értelmezik, hanem rámutatnak azok ideológiai és jelentésképző dimenzióira is.

A tanulmány két empirikus példán keresztül szemlélteti a magyarországi kliensi rendszer sajátos integrációs és mobilizációs funkcióit: a 2008-as gazdasági válságot követően kiterjesztett közfoglalkoztatási rendszer működésén, valamint a politikai klientizmus mindennapi gyakorlatain. A részletes, interjúrészletekkel

alátámasztott esettanulmányok azt mutatják meg, hogy a kliens–patrónus viszonyok értelmezése nem kizárólag az egyéni autonómia hiányának fogalmi keretében lehetséges, hanem a cselekvők perspektívájából vizsgálva sajátos racionalitással és legitimációval bírhat.

Kovai és Pulay elemzése tudatosan kerüli a normatív állásfoglalást: nem minősítik a klientizmust sem morálisan, sem szociálpolitikai szempontból, ugyanakkor világossá teszik, hogy e kapcsolatrendszerek a magyar vidéken élő hátrányos helyzetű roma csoportok számára bizonyos értelemben integrációs teret biztosítanak a többségi társadalomhoz való kapcsolódásban. Mindemellett a szerzők arra is rámutatnak, hogy e sajátos mobilitási lehetőség hosszabb távon nem az autonómia erősödéséhez, hanem új függőségi viszonyok kialakulásához járul hozzá, ami arra hívja fel a figyelmet, hogy a társadalmi integráció nem feltétlenül jár együtt autonómiával, hanem bizonyos esetekben éppen a függőségi viszonyokon keresztül valósul meg.

A kötet egésze egy következetes és koherens diagnózist fogalmaz meg a kortárs magyar társadalomról. A tanulmányok összességükben azt az átfogó képet rajzolják meg, hogy az integrációs mechanizmusok Magyarországon nem a kohéziót erősítik, hanem az egyenlőtlenségek újratermelődését szolgálják. Az elit rekombináns redisztribúciója, a polgárosodás fragmentáltsága, a lokalitás egyenlőtlen integráló kapacitása, a paraszttalanodás strukturális lezárulása, a dolgozói szegénység láthatatlansága és a klientizmus függőséget termelő mechanizmusai mind ugyanarra a jelenségre mutatnak: a kortárs magyar társadalomban az integráció aszimmetrikusan működik, és a kedvezőbb helyzetű csoportok számára erőforrás, míg a dezintegrált rétegek számára akadály vagy csapda.

Irodalomjegyzék

Bartha Z. (2026): Political influence and corporate profits: a study of Hungarian firms. *Constitutional Political Economy*, 37(2): 302–323. https://doi.org/10.1007/s10602-026-09505-7

Dupcsik Cs. – Szabari V. (2015): Elméleti bevezető az Integrációs és dezintegrációs folyamatok a magyar társadalomban című OTKA kutatáshoz. socio.hu, 5(3): 44–63. https://doi.org/10.18030/socio.hu.2015.3.44

Kovách I. – Kristóf L. (2012). Elit és társadalmi integráció. Kovách I. – Dupcsik Cs. – P. Tóth T. – Takács J. (szerk.): *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon*. Argumentum – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Budapest. 30–44.

Kovách I. (2018): Földhasználat és földtulajdon-szerkezet. Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport 2018*. TÁRKI, Budapest. 248–263. https://doi.org/10.61501/TRIP.2018.14